

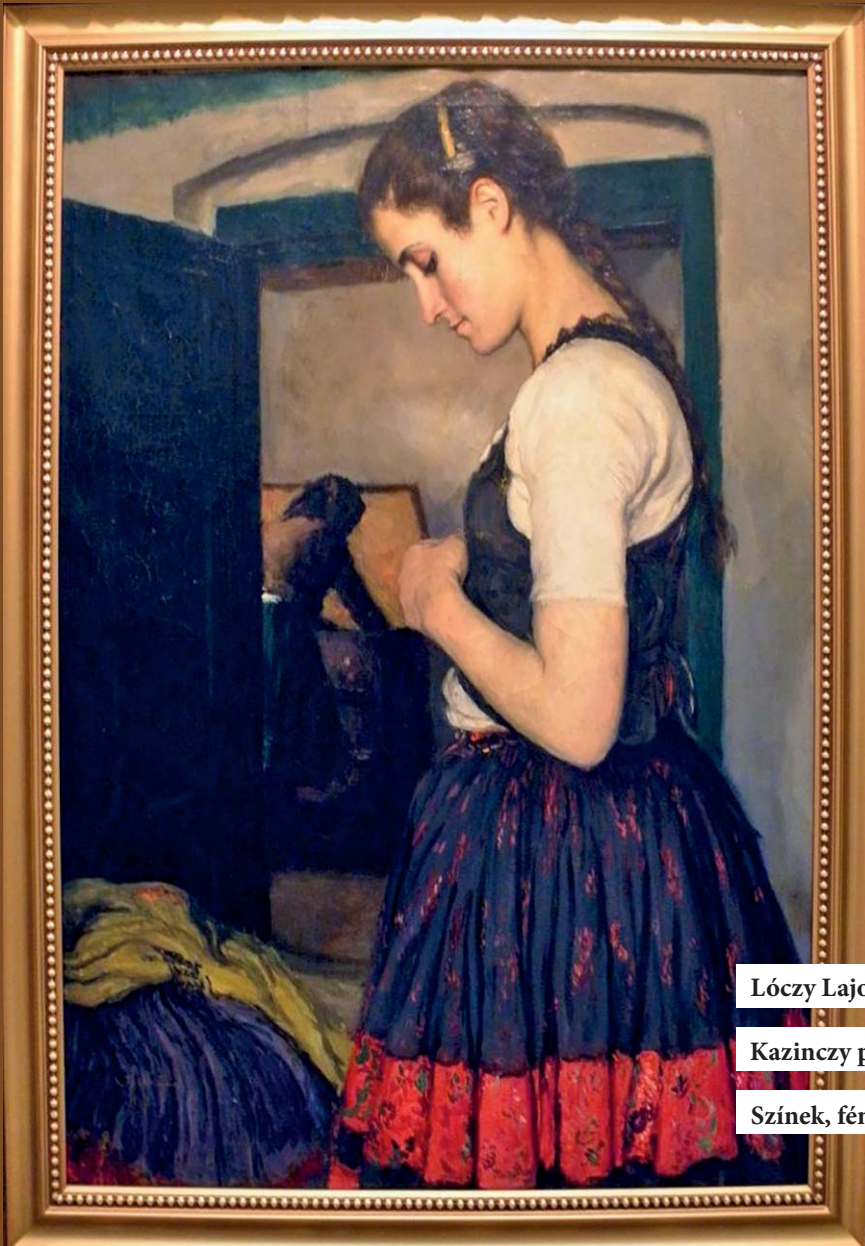

2020/5

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLVIII. ÉVFOLYAM

Lóczy Lajos, 100

Kazinczy pályakezdése

Színek, fények, mesterek

HONISMERET

XLVIII. évfolyam, 5. szám
2020. október

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNE JÁGER MÁRTA

HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma**,
a **Magyar Művészeti Akadémia**,
a **Magyar Nemzeti Múzeum**,
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és az **Anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 2520 Ft, fél évre 1260 Ft

Arculat: Farkas Anna

Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alekszi Zoltán alapító, alkotó, dinnyési Várpark,
Gárdony
Andics János művelődésszervező, helytörténész, Ócsény
Baksa Brigitta, Dr. főiskolai tanár, Kóka
Bathó Edit, PhD. etnográfus, múzeumigazgató,
Jászberény
Breznnyánszky Károly, PhD. geológus, kartográfus,
Budapest
Csongrády Béla, Dr. középiskolai tanár,
ny. lapszerkesztő, Salgótarján
Debreczeni-Droppán Béla elnök,
Honismereti Szövetség, Budapest
Deme Ágnes néprajzkutató, Hatvany Lajos Múzeum,
Hatvan
Demeter Zsófia, Dr. történész, ny. múzeumigazgató,
Székesfehérvár
Fehér József ny. múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Filep Antal, Dr. etnográfus, Budapest
Halász Péter ny. főtanácsos, Gyimesközéplak
K. Németh András, Dr. régész, főmuzeológus, Tamási
Kecskeméti Tibor, PhD. geológus,
c. főigazgató-helyettes, Budapest
Kissné dr. Kovács Adrienne néprajzkutató,
magyartanár, szakíró, Budapest-Debrecen
Kocsis Nikoletta középiskolai történelemtanár,
dinnyési Várpark, Gárdony
Kováts Dániel, Dr. ny. főiskolai tanár, Budapest
Kusnyír Éva doktoranda, Debreceni Egyetem
Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Szeged
Legeza László, Dr. gépészmérnök, fotográfus,
c. egyetemi docens, Budapest
Lengyel Emese okleveles kommunikátor,
egyetemi hallgató, Budapesti Metropolitan Egyetem,
Művészeti és Kreatívipari Kar, Budapest
Ménes András, PhD, MBA. közgazdász, Budapest
Metykó Béla Lóránt ny. gépészmérnök,
helytörténeti kutató, Jászberény
Molnárné Bódi Piroska ny. művelődésiház-vezető,
Glatz Oszkár Művelődési Ház, Buják
Pál Helén, Dr. nyelvész, Erd
Pál László György ny. középiskolai tanár, Makó
Pápai Tamás László történész, Budapest
Selmecei Kovács Attila, DSc. etnográfus, Göd
Surányi Dezső, DSc. botanikus, történeti ökológus,
c. egyetemi tanár, Cegléd
Székelyné Forintos Judit, Dr. könyvtáros, Miskolc
Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém
Udvarhelyi Nándor geológus, helytörténeti kutató,
Miskolc
Vasvári Zoltán etnográfus, Palóc Múzeum,
Balassagyarmat
Viczián István, Dr. geológus, Budapest
Zatykó Margit doktoranda,
ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola,
Művelődéstörténet program, Budapest

A borítón: *Glatz Oszkár: Ilona öltözik*
(Glatz Oszkár Galéria, Buják, Molnárné Bódi Piroska
cikkéhez)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

125 éve született Dudich Endre, a hazai állattani kutatások kimagasló személyisége (<i>Kecskeméti Tibor</i>)	3
„Hálát adok a sorsnak, hogy megengedte nekem a magyar tudományosságnak becsületet szereznem”. Száz éve hunyt el Lóczy Lajos geológus és geográfus (<i>Brezsnyánszky Károly</i>)	6
Emlékezés a száz éve meghalt múzeumszervező történész-politikusra, Kammerer Ernőre (<i>K. Németh András</i>)	13

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Acsády Ignác</i> : A jobbágyság megszüntetése 1848-ban	19
Egy bőkezű adakozó a XIX. században. Csajághy Márton, az iskolaépítő (<i>Pál László György</i>)	20

HAGYOMÁNY

A sárközi „kerek kalács” (<i>Andics János</i>)	23
A passió ünnepi kalácson. A hagyományos hajdúdorogi „pászka” (<i>Kissné Kovács Adrienne</i>)	24

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A dinnyési Várpark (<i>Alekszi Zoltán–Kocsis Nikoletta</i>)	30
---	----

TERMÉS

Kazinczy Ferenc írói pályakezdése: egy korai honismereti mű I. (<i>Kováts Dániel</i>)	32
A dualizmus kori budapesti német dalárdák magyarosodása. Spontán asszimiláció vagy kulturális illeszkedés mint a többségi nemzet elfogadásának igénye (<i>Zatykó Margit</i>)	40
Gulyás Menyhért társulatának tevékenysége Nyíregyházán (1925–1931) (<i>Lengyel Emese</i>)	49

A színek és fények bővületében

Polgáry Géza, akit állandóan hajtott a „művészek vándorösztöne”. A festőművész élete a korabeli sajtó tükrében (<i>Metykó Béla Lóránt</i>)	53
Glatz Oszkár és Buják (<i>Molnárné Bódi Piroška</i>)	59
Erdélyi Ferenc, az elfeledett festő (<i>Pápai Tamás László</i>)	62

KRÓNKA

„Az emlékezés a létezés biztosítéka”.

Czikora Zsolt helytörténeti dokumentumfilmjeiről (<i>Csongrády Béla</i>)	68
Titkos Zsóka köszöntése (<i>Székelyné Forintos Judit</i>)	72
Honismerők házassága (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>)	73

In memoriam

Prof. dr. Török József pápai prelátus, egyháztörténész emlékezete (1946–2020) (<i>Legeza László</i>).....	74
Dr. Szecsókó Károly halálára (1939–2020) (<i>Halász Péter</i>)	77
Búcsú Fodor István Ferenc helytörténeti kutatótól (1949–2020) (<i>Bathó Edit</i>)	79

KÖNYVESPOLC

Írások A határon túl maradt bukovinai székelyekről (<i>Pál Helén</i>)	82
A felsőnyéki Magyar család története (<i>Demeter Zsófia</i>)	87
A Völgység tájszavai és népi műveltsége (<i>Filep Antal</i>).....	88
A történetíró Bod Péter (<i>Viczián István</i>)	92
Békés megyei narratívák (<i>Ménes András</i>)	94
Kéziratos énekeskönyv Tizsasasról (<i>Deme Ágnes</i>)	95
Egy XIV. századi ceglédi határjárásról (<i>Surányi Dezső</i>)	96
Gömöri és nógrádi templomkincseink legújabb albuma (<i>Udvarhelyi Nándor</i>).....	98
Ki volt Kazinczy Ferenc? (<i>Fehér József</i>).....	100
Egy bakonyaljai falu, Nagytevel története (<i>Tölgyesi József</i>)	101
„Sziget a szigetben”. Új könyv A Csilizkőzről (<i>Vasvári Zoltán</i>).....	103
Kováts Dániel születésnapjára kötete (<i>Fehér József</i>)	104
A hazai nemzetiségek néprajza (<i>Baksa Brigitta</i>)	106
Új tanulmánykötet a Bánságról (<i>Kusnyír Éva</i>).....	108
Reguly Antal palóc jegyzetei (<i>A szerk.</i>)	109
Könyv az amerikai magyar fényképészekről (<i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	110
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: <i>Halász Péter</i>).....	112
HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR 2021 (Összeállította: <i>Halász Péter</i>)	123
A MAGYAR KULTÚRA NAPJA. 2021 – XXV. PÁLYÁZAT	127

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusán, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrát szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusanak és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

125 éve született Dudich Endre, a hazai állattani kutatások kimagasló személyisége

ÉLETÚTJA

A nagysallói körorvos fia 1895. március 20-án született a Bars megyei településen. Kiemelkedő tehetsége már az esztergomi bencés gimnáziumban megmutakozott. Pályadíjakat nyert magyar, latin, görög nyelvből, történelemből, gyorsírásból, de fő érdeklődési területe az élővilág, azon belül az állatok világa volt. Első nyomtatott dolgozatát is – még gimnazista korában! – rovtartani témában írta. Nem meglepő tehát, hogy érettségi után, 1913-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem természetrajz–földrajz szakára iratkozott be s az sem, hogy az elitképző Eötvös Kollégium diákja lett. Tanulmányait késleltette a közben kitört I. világháború. Három és fél évet töltött az orosz és az olasz fronton (kerékpáros egységben!), így középiskolai tanári oklevelét csak 1920-ban kapta meg. Érdekesség, hogy a fronton is gyűjtött állatokat, közülük az egyiket róla nevezték el *Bythina dudichi*-nek. Az állattan iránti mély elkötelezettségét jelzi: már egyetemista korában kutatott az egyetemi Állattani Intézetben mint gyakornok, s 1919-től a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárában is. Utóbbiban később beosztott középiskolai tanár, majd 1922-ben múzeumi őr lett. A múzeumban készítette doktori értekezését is, melyet 1922-ben védett meg a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen *sub auspiciis Gubernatoris* minősítéssel. Múzeumi szolgálata alatt 1925-ban Rockefeller-ösztöndíjjal tengerbiológiai kutatásokat folytatott a Nápolyi Élettani Állomáson. S még ugyanez évben egyetemi magántanárrá habilitált ízeltlábú témakörben Szegeden. Kiemelkedő tudományos eredményei felkeltették a tudományirányítók figyelmét, s 1934-ben egyetemi ny. rk. tanárrá, 1936-ban ny. r. tanárrá nevezték ki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre, mely tisztelet, 1949-től tanszékvezetőként, 1967. évi nyugállományba vonulásáig betöltötte. Nem maradtak el az akadémiai elismerések sem: 1932-ben levelező, 1942-ben rendes taggá választották; 1949-ben ugyan visszaminősítik tanácskozó taggá, de 1951-ben már újra levelező tag, 1964-ben pedig rendes tag, így négyszer volt módja szék-

Dudich Endre
(<https://csemadok.sk/jeles-felvideki-szemelyisegek/dudich-endre/>)

foglalót tartani. Az Akadémiával folyamatos intenzív kapcsolata volt. Igazgatója volt 1958-tól haláláig az MTA Alsógödön működő Dunakutató Állomásának, s vezette az egyetemen működő akadémiai Talajzoológiai Kutatócsoportot, a mai Zootaxonomiai Kutatócsoport elődjét. A hazai állattani kutatásokat számos területen korszerű alapokra helyező, nemzetközileg is kiemelkedő tudományos tevékenységét 1971. február 5-én szakította meg a halál.

FŐBB KUTATÁSI TERÜLETEI ÉS EREDMÉNYEI

Eleinte a bogárfaunával foglalkozott, de később tudományos kíváncsisága a rákok (Crustacea) felé fordította figyelmét. Dolgozott rendszertanukon, kutatta állatföldrajzi viszonyait s vizsgálta anatómiájukat. Elsőként vizsgálta a rákok mészpáncéljának szerkezetét poláros fényel, ezzel úttörő eredményeket ért el. Újszerű volt a rovarok taxonomiai vizsgálataiban a *variáció-statisztika* bevezetése. Matematikai módszerei teljesen új megközelítést jelentettek az egyes fajok elkülönítésében, az ún. *variációszelességük* meghatározásával. Nemzetközi hírét a hazai vízi élőlények, különösen a barlangiak biológiájának kutatási eredményeivel vívta ki. Az 1928–1929 között a Baradlában végzett *cönológiai* kutatásai során az innen addig ismert 42 taxon számát 262-re növelte! Az 1932-ben Bécsben megjelent *Biologie der Aggteleker Tropfsteinhöhle Baradla in Ungarn* című könyvével páratlan sikert aratott a hazai és külföldi szakkörökben. Ennek nyomán kapott felkérést a szakterület kézikönyvének számító *Catalogus Animalium Cavernorum* című mű zoológiai bevezetésének megírására. Az 1934-ben megjelent munka a barlangi állatok kutatóinak szinte vadmecumja lett. Ezekkel a kutatásaival a hazai karszt- és barlangkutatás vezéralakjává vált. A barlangkutatás a továbbiakban is kedvelt kutatási területe volt, s ez irányú eredményekben gazdag munkássága abban teljesedett ki, hogy 1958-ban megbízták egy Barlangi Biológiai Laboratórium megszervezésével és irányításával a Baradla-barlangban. Ezt a Magyarországon első, a világon negyedik ilyen laboratóriumot élete végéig igazgatta. Az 1930-ban, *Az Aggteleki-barlang élővilágának élelemforrásai* címmel publikált tanulmánya eredményeit továbbfejlesztve egy új irányzat, a *produkciós biológia* alapjait vetette meg.

Megindította tanszékén a rövid cikkek közlésére az *Opuscula Zoologica* című periodikumot. Magyarország faunájának minél teljesebb megismerésére megindította, sokáig szerkesztette a *Fauna Hungariae (Magyarország állatvilága)* sorozatot. Nyomatásban 218 műve jelent meg.

TUDOMÁNYOS KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGE

Számos tudományos és szakmai társaság, egyesület munkájában vett részt. Elnöke volt az MTA Zoológiai Bizottságának, az MTA Hidrobiológiai Bizottságának, 1953-tól haláláig szerkesztette az *Acta Zoologica* című folyóiratot. Alapító (1926), majd választmányi tagja volt a Magyar Barlangkutató Társaságnak, 1958–1962 között elnöke, 1961-től haláláig tiszteleti tagja és díszelnöke a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaságnak, 1961–1965 között elnöke a MTESZ Karszt- és Barlangkutató Bizottságának, főszerkesztője 1959–1965 között a *Karszt- és Barlangkutatás* című szaklapnak. Elnöke volt 1941–1944 között a Magyar Biológiai Társaság Állattani Szakosztályának, majd tiszteleti taggá választották. Tagja volt a Magyar Rovartani Társaságnak, a Magyar Hidrológiai Társaságnak. Tagjává választotta 1935-ben az Österreichische Gesellschaft für Höhlungsforchung, Wien, valamint 1961-ben

a Zoologisch–botanische Gesellschaft, Wien. Munkássága során számos elismerést érdemelt ki, ezek: *Bugát-díj* (1920), *Margó-díj* (1931), a *Munka Érdemrend arany fokozata* (1955, 1966), *Kossuth-díj* (1957), *Kadić-emlékérem* (1962), *Frivaldszky-emlékérem* (1962), *Akadémi-ai Nivódíj* (1969).

OKTATÓ, NEVELŐ MUNKÁJA

Fiától tudom, hogy minden egyetemi órájára felkészült. Azt meg hallgatójaként tapasztaltam, hogy órai mintaszerűen felépítettek, világosak, lendületesek, diákkal, ábrákkal szemléltetettek voltak. Élmény volt hallgatni azokat! A rendszertani tudnivalók mellett új ismeretanyagként tőle hallhattunk először állattársulástanról, állatkörnyezettanról és állatföldrajzról. A tananyag jobb elsajátításának érdekében gyakorlati órát vezetett be, és ún. tanulóújságot hozott létre. Gazdag, saját könyveivel is gyarapított könyvtárral segítette mind az oktatást, mind a kutatást. Utóbbihoz mindenki számára rendelkezésre bocsátotta az állattan minden területéről címekeket tartalmazó cédula-katalógusát. Egyetemi jegyzeteit nyomtatott tankönyvekké fejlesztette. Közülük kiemelkedik a több kiadást megért legendás Dudich–Loksa: *Állatrendszertan*.

Nagy súlyt helyezett a szakmai utánpótlás nevelésére, képzésére. Speciális órákkal (pl. muzeológia), személyes tanácsadással, témaajánlással segítette az állattan iránt elkötelezett hallgatóit. Közülük számos professzor, intézetvezető, múzeumigazgató, akadémikus került ki. „*Nem erélyével, nem a pozíciókat, a hatalmat magához ragadva, hanem bizalmon, jóindulaton, a kölcsönös megbecsülésen, szerénységen alapuló példamutatásával formálta kutatógárdáját*” – írta Soós Árpád a róla szóló megemlékezésében.

Élete céltudatosan megtervezett, célkitűzéseit valóra váltó, kiegyensúlyozott harmonikus élet volt.

Dudich Endre több mint fél évszázadot működött a magyar zoológiában mint aktív kutató, oktató-nevelő és tudományszervező. Emlékét a Farkasréti temetőben védett síremlék, a Baradla-barlangban emléktábla, az ELTE Természettudományi Karán róla elnevezett tanterem, valamint szülőhelyén, Nagysallón (Tekovské Lužany) a községházán elhelyezett emléktábla őrzi.

Kecskeméti Tibor

HÍREK

Bővült a szarvasi Mini Magyarország. A szarvasi Mini Magyarország makettpark 2020-ban hazai épületek makettjeivel bővítette a látnivalókat. Hat új makett kapott helyet a parkban: a füzéri vár, a sárospataki Rákóczi-vár, a vizsolyi református templom, a tiszadobi Andrassy-kastély és a látogatók kívánságára a hortobágyi Kilenclyukú híd és Nagycsárda. A Magyarország leghosszabb szabadtéri vasútmodell-pályáján száguldó vonatok száma is bővül, ezzel adva több élményt gyermekeknek, felnőtteknek egyaránt. Az újdonságok mellett folyamatosan zajlik a meglévő makettek hangzóvá, mozgóvá alakítása, de az év minden napján látogatható Mini Magyarország makettpark környezete is folyamatosan szépül.

„Hálát adok a sorsnak, hogy megengedte nekem a magyar tudományosságnak becsületet szereznem”

Száz éve hunyt el Lóczy Lajos geológus és geográfus

Lóczy Lajos (1849–1920), tapasztalt világutazó, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, az 1899-es berlini geológiai kongresszusról hazajövet – ahol hatalmas tudományos sikert aratott és kitüntetésekkel halmozták el – édesanyjához írt leveléből származik a címben szereplő idézet, amely így folytatódik: *„Ezután kell még csak szorgalommal dolgoznom, hogy az elnyert becsületet megtartsam és ha lehet, fokozzam.”* Az idézet igazolja a meleg családi kapcsolatot, mely édesanyjához, orosházi Kun Máriához fűzte, igazolja a természetéből adódó szerénységét, a tudomány iránti alázatát, hazafias elkötelezettségét.

Lóczy Lajos 100 éve, 70 éves korában, 1920. május 13-án hunyt el súlyos légzési nehézségek következtében a balatonfüredi szanatóriumban. Páratlanul gazdag tudományos életművet hagyott hátra, melyen nemzedékek nőttek fel, mindenekelőtt a földtan és a földrajz tudományok területén. Mindkét tudományágban már életében kivívta hazai és nemzetközi körökben a legkiválóbb szaktekintélyeket illető elismeréseket. Kiváló tudós, felfedező utazó, egyetemi professzor, intézmények igazgatója, tudományos egyesületek vezetője, eredményes tudományos szervező tevékenysége megismételhetetlen példaként áll az utókor előtt.

A PÁLYA KEZDETE

Lóczy Lajos, a nemesi „lóczy” előnevet viselő család tagjaként 1849. november 4-én született Pozsonyban, ahova a família a zavaros politikai és háborús események elől menekült. Visszatérve lakhelyükre, gyermekkorának legszebb éveit szőlőbirtokukon, a Maros menti Ópáloson (Paulis), az Arad-Hegyalján töltötte, ahol édesapjával bebarangolta a Zarándi-vagy Hegyes-Drócsa hegység vadregényes tájait. Aradon érettségizett, majd megözvegyült édesanyja nyomatékos kívánságára és óriási áldozattal járó anyagi támogatásával egyetemi tanulmányait a Zürichben, az 1854-ben alapított, máig világhírű műszaki egyetemen (ETH) végezte 1870 és 1874 között. Tanárai közül Arnold Escher von der Linth (1807–1872) és Albert Heim (1849–1937), az alpi hegységszerkezet kialakulásának új szemléletét képviselő geológusai voltak azok, akikkel bejárta az Alpok hegyláncait.

Mérnöként diplomázott, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Ásványtárába került segédőrnek, betöltve a Magyar Királyi Földtani Intézet vezetésével megbízott Hantken Miksa (1821–1893) helyét. A gyűjtemények gondozásával, fejlesztésével megbízott Lóczy életében azonban rövidesen gyökeres fordulat állt be. Múzeumi előljárói és Eduard Suess (1831–1914), a bécsi egyetem neves geológusprofesszora ajánlásával a gróf Széchenyi Béla (1837–1918) – Széchenyi István (1791–1860), „a legnagyobb magyar” idősebbik fia – vezette kelet-ázsiai expedíció tagjává választották. Széchenyi Béla az expedíció útját az európaiak által kevéssé ismert Kelet-Ázsia, főleg Kína területére tervezte, és ahogy írta: *„Az út célja egyedül a tudomány előmozdítása, jelesen a felkeresendő tájak geográfiai és geológiai átkutatása s gyűjtemények szerzése volt.”*

A négytagú kutatócsoportot a vezető Széchenyi Bélán kívül Bálint Gábor (1844–1913) nyelvész, aki rövid idő után betegség miatt hazatért, Gustav Kreitner (1847–1893) osztrák katonatiszt, geográfus és térképész és a fiatal, mindössze 28 éves Lóczy Lajos alkották. Őrá hárult a legnagyobb feladat, a földtani, földrajzi témák tanulmányozása, dokumentálása, feldolgozása. Az expedíció 1877–1880 között, 29 hónapig tartó utazás során Kelet-Ázsiában több mint 10 000 kilométert tett meg. 19 ládában 700 kilogrammnyi ásványtani, kőzettani és őslénytani gyűjteményt, botanikai anyagot juttatott haza, több mint 2000 oldalas jegyzet és beszámoló, valamint nyolc Magyarországnyi területet lefedő földtani és topográfiai térkép kíséretében. A nagy út tudományos adatainak és gyűjteményeinek feldolgozása eleinte lassan haladt, de annál fényesebb lett az eredménye. Az 1897. év végén a nagy műnek mind a három kötete megjelent. (Széchenyi Béla gróf Keletázsiai útjának tudományos eredménye. I–III. kötet, 1890–1897). A gyűjtött hatalmas anyagból készített, angolul és németül is megjelent monográfiában Lóczy Lajos számol be a geológiai megfigyelések eredményeiről. Itt megjelent tanulmányai, és további művei révén vívta ki a nemzetközi szakközönség elismerését – a világhírnevet.

Az Ázsia-expedíció tagjai, Gustav Kreitner, gróf Széchenyi Béla és Lóczy Lajos (Kreitner Gusztáv: Gróf Széchenyi Béla keleti utazása... Bp., 1882. o. n.)

A VILÁGUTAZÓ

Hosszú hajóút után Indiába érkezve a kalkuttai Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárában Lóczy rábukkant Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) elveszettnek hitt önéletrajzára. Elhatározta, hogy a tudományos expedíció keretében, saját költségére, Kőrösi Csoma Sándor útját követve elmegy Tibetbe. Tibet határáig jutott el, törpe hegyi lovakon és jakháton lovagolva, teherhordó karavánnal kísérvé fölkapaszkodott a Szikkim királyság területén a Keleti-Himalája vidékén található 4423 méter magas Dzselep-hágóra. Az expedíció egyik legjelentősebb földtudományi fölfedezése ehhez az úthoz, Lóczy nevéhez kapcsolódik. Felismerte a Himalájának az Alpokhoz hasonló gyűrt, takarós szerkezetét. Földtani tekintetben a „takaró” eredeti helyzetéből elszakadt, a Föld belső erői által mozgatott idősebb kőzettömeg, amely földtörténeti szempontból fiatalabb képződményekre tolodott rá. A jelenség létrejöttének magyarázata akkoriban még nem volt világos. Ma már tudjuk, hogy millió évekkel ezelőtt, a földtörténet újkorában, a földkérget alkotó kőzetlemezek közül az Indiai- és az Eurázsiai-lemez ütközésének következtében jött létre ez a jelenség.

Lóczy el volt bűvölve a környező 8000 méteres hegycsúcsok, a Kancsendzönga, a Csomolhari és a többiek látványától, és naplójába ezt írta: „Ehhez hasonló nagyszerű havasi panoráma nincs több a Földön.” Terepi megfigyelései szerint még egy fontos következtetésre jutott. Feltételezte, és az angol indiai kormány szolgálatában álló bennszülött topográfusok, a *pönditek* tapasztalata alapján térképészletén megjelölte, hogy a Himalájától északra

húzódnia kell egy másik, ismeretlen hegy vonulatnak, amit ő „*Trans Himalája*”-nak nevezett el. A feltételezését később a híres svéd Ázsia-kutató, Sven Hedin (1865–1952) a gyakorlatban is igazolta.

Mielőtt az expedíció megkezdte volna kínai utazását, 1878 áprilisában lehetősége adódott még egy felfedező út megtételére. Kalkuttából Jávára utazott, mert tanulmányozni akarta az aktív Merapi vulkánt. Megmászta az 1872. évi pusztító kitörés után viszonylagos nyugalmi állapotban levő vulkánt, tanulmányozta hatalmas kráterét, a vulkáni utóműködés jelenségeit, a füstölgő, mérgező gázokat és gőzöket kibocsátó szolfatárakat és fumarolákat. Vizsgálta a vulkán kőzeteit is, amelyek, ahogy naplójában rögzítette, összetételüket tekintve hasonlítottak a hazai vulkáni hegységeinket felépítő kőzetekhez.

1878 decemberében Sanghajban találkoztak az expedíció tagjai. Addigra sikerült befejezni a csoport felszerelését, megszerezték a kínai hatóságok engedélyeit a birodalom belső területeinek megismeréséhez. A több ezer kilométeres, rendkívül fárasztó, a helyiek idegenek iránti gyűlölködése, és egyéb veszélyekkel teli út a tudományos eredmények mellett számos emlékezetes kalandot is jelentett, amelyekről Lóczy Kína népéről szóló, 1886-ban megjelent könyvében számolt be.

A Kínában tett utazás számos fontos szakmai eredményt hozott. Lóczy, akinek feladata a természeti környezet, a táj, annak geológiai felépítése, felszínformáinak tanulmányozása volt, az eredmények sokféleségével bizonyította rendkívüli felkészültségét, sokoldalúságát. Az eredmények között említendő, hogy beutazva Kína legjelentősebb folyója, a Jangce torkolat vidékét, új értelmezést adott a tengeri árapály uralta deltavidék kialakulásának. Fontos megállapításokat tett Kína mészkő- és löszvidékeinek felszínformáival kapcsolatban. Tanulmányozta a teraszos művelésű, Kína mezőgazdasága szempontjából rendkívül jelentős területen a termőtalaj anyakőzetét alkotó lösz ásványtani összetételét, annak különféle változatait. Az expedíció eljutott a Góbi sivatag déli peremére. A köves, kavicsos kietlen pusztaság keletkezésével kapcsolatban vizsgálatai kimutatták, hogy a korábbi fel fogással szemben a Góbi sivatag lerakódásai szárazföldi eredetűek, és az ott található sóki válások is az évmilliók óta uralkodó száraz klímának, a folyóvizek hiányának köszönhetőek. Az expedíció utazásának északnyugati végpontja Tunhuang volt. Ezen a vidéken található a kultúrtörténeti szempontból kiemelt jelentőségű Ezer Buddha barlangcsoport, melyet útmutatásaik alapján évekkel később Stein Aurél Ázsia-kutatónak sikerült tanulmányoznia.

Az expedíció úti céljai között szerepelt a Tibetben fekvő, a buddhizmus központjának számító Lhasza város meglátogatása, ez azonban a tibetiek ellenséges viselkedése, és a kínai hatóságok utazási tilalma miatt nem sikerült. Felfedezőutat tettek azonban a Tibeti-fennsík északkeleti részén, a mai Kína Quinghai tartománya területén, a magas hegyek által körülvevett Kuku Noor (Quinghai-tó), mongol nevén „*Kék-tó*” környékén. A fárasztó, szervezési nehézségekkel és ellátási problémákkal küzdő expedíció tagjai örömjongásban törtek ki a magas hegyek által körülvevett, a Balaton területénél hétszer nagyobb sekély, sós vizű tó megpillantásakor. Ez volt az expedíció szakmai programjának utolsó állomása, már csak a kalandos hazautazás várt rájuk.

Hazatérése után a Nemzeti Múzeumban folytatta tevékenységét, újabb három évig még segédőr az Ásványtárban. 1883–1885 között az ország részletesebb földtani megismerésén munkálkodó, Böckh János (1840–1909) igazgató által vezetett Földtani Intézetben „*osztálygeológus*”. Régi vágya teljesült, amikor feladatul a szülőföld szomszédságában, a gyermekkori kirándulások helyszínét, a Hegyes-Drócsa hegység geológiai térképezését kapta. Napi munkája mellett a kínai utazás anyagainak feldolgozásával, az erről szóló könyvei megírásával foglalkozott.

AZ EGYETEMI TANÁR

1886-ban rendkívüli tanári kinevezést kap a Királyi József Műegyetemre, ahol a geológia tárgyat oktatja a mérnökhallgatóknak. Előadásain európai és ázsiai utazásai során szerzett tapasztalatait hasznosítja. Megfelelő helyiséget kap gyűjteménye elhelyezésére és Papp Károly (1873–1963) tanárjelölt, később egyetemi tanár személyében asszisztense is lett. Papp mindvégig hűséges támogatója maradt, Lóczy halála után pedig az életműve egyik csúcspontjának számító térkép kiadásának gondozója (*A Magyar Birodalom földtani térképe*, Budapest, 1922).

Tudományos pályája alapvetően módosult, amikor 1889-ben meghívták a budapesti tudományegyetemen a megüresedett földrajzprofesszori állás betöltésére. Elődje, Hunfalvy János (1820–1888), a tanszék alapítója és első vezetője, a Tudományos Akadémia tagja, elismert nemzetközi szaktekintély gazdag életművet hagyott hátra. Művei a földrajznak a 19. században általános, gyakran képzeletbeli elemeket sem nélkülöző leíró szemléletét tükrözik. Lóczy geológusi képzettsége, ázsiai utazása során szerzett terepi tapasztalatai, széles látókörre utaló munkái miatt nem csak hazai támogatókat szerzett, hanem kinevezését Ferdinand von Richthofen báró (1833–1905), német földrajztudós, földrajzi felfedező is ajánlotta. Richthofennek, a földrajz tudományt megújító, a terepi megfigyeléseken, a földfelszín formakincsei elemzésén alapuló munkássága, ázsiai útjai során szerzett tapasztalatai nagy hatással voltak Lóczy szemléletére. Személyes ismeretségük, gazdag levelezésük a szakmai barátság, a mentor és tanítvány viszony becses emlékei. Erről így vall Lóczy: *„Richthofen levelei, a bennük megnyilatkozott barátság és biztatás voltak nehéz munkámban legerősebb támogatóim.”*

Az egyetemi tanári kinevezéssel a 40 éves Lóczytól a Richthofen által teremtett iskola, az oknyomozó földrajz hazai meghonosítását, a természettudományos gondolkodás bevezetését és modern földrajzi szakemberek nevelését várták. Az elvárásoknak eleget téve túllépett a fontos alapokat lerakó elődje leíró szemléletén, és európai szinten is elismert magyar földrajzi kutatóműhelyt hozott létre. Tanári működése révén a földrajz hazánkban is a történelmi jellegű tudományból a terepi megfigyeléseken alapuló természeti földrajzként újjászülető tudományvá vált. Lóczy – kortársai szerint – nem volt igazán jó előadó. Tanítványai elsősorban nem az előadásain, hanem a legtöbbit a szemináriumokon, a hosszú európai szakmai utazásokon, a kirándulásokon, a terepi munkákon, a közvetlen beszélgetéseken tanultak tőle, ahol szabadon fejthette ki hatalmas tárgyi tudáson alapuló nézeteit.

Lóczy mindennapi tanári tevékenysége mellett elkezdte a Kárpát-medence tudatos, programszerű kutatását. Tanulmányozta a fiatal üledékek kialakulásának körülményeit, a Tapolcai-medence tanúhegyeinek, a magyarországi lösznek az eredetét. Kutatási programjainak ő volt a szakmai vezetője és a megvalósítás feltételeinek előteremtője.

Legjobb példa erre a Balaton-kutatás, ez a páratlan tudományos vállalkozás hazánkban, mely Lóczy kezdeményezésére a Magyar Földrajzi Társaság égisze alatt kezdődött és zajlott. A kutatás fő programpontjai: a Balaton környékének geológiája, geomorfológiája, természeti földrajza, beleértve a tó fizikai és vizének kémiai tulajdonságait, a Balaton biológiája, története, társadalomföldrajza, néprajza és az ott élők antropológiai jellemzői. Az 1891-ben kezdődött, hatalmas, két évtizedes kutatómunkának eredménye – melynek motorja és fáradhatatlan szervezője, a pénzforrások előteremtője Lóczy volt – a világirodalomban is páratlan *Balaton-monográfia* 32 kötetben, magyar és német nyelven, nem kevesebb, mint 60 különböző szakember, köztük sok külföldi közreműködésével.

AZ IGAZGATÓ

Lóczy 1908-ban visszatért eredeti szakterületéhez, a geológiához, amikor elfoglalta a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatói székét. „Két kézzel ragadtam meg az alkalmat a kedvemhez való munkához azzal a reménnyel, hogy a tapasztalataim egy jó részét mégsem viszem magammal a sírba...” – írja székfoglalójában. A Földtani Intézetnek alapítása óta legfőbb feladata az ország földtani térképezése, melyet Lóczy új koncepció alapján kívánt megszervezni, amiben visszatükröződnek a nemzetközi téren megismert, és földrajztanári pályáján szerzett tapasztalatai: „A felvétel ne kizárólag geognóziái természetű legyen, hanem vessen ügyet a hegységek morfológiájára, általános tektonikájára, terrasz alakulataira, az erozio és denudáció jelenségeire és egész paleogeografiájára.” A tapasztalt, széles látókörű vezető munkaprogramjában először szerepel az ország regionális egységei szerinti térképező, kutatómunka, és a terület komplex megismerésére való törekvés. Ezzel a koncepcióval kívánta felváltani az előző évtizedek hagyományos, de lassanként mechanikussá vált, térképlaponkénti felvételező munka gyakorlatát. Elképzeléseinek következetes érvényesítése nyomán szép tudományos eredmények születtek, főleg a térképezett területek korszerű tektonikai értékelése révén.

Lóczy Lajos, a Földtani Intézet igazgatója
(Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat,
Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest)

ros területén az intézet új földtani felvételező és térképező munkája. 1913-ban pedig a kormány pénzügyi támogatásával jelentős új vállalkozásba, a Kárpátok geológiai újrafelvételebe kezd az intézet. Lóczy ezt a munkát nagyon fontosnak tartja. A fél évszázad előtti osztrák bejárások ugyanis csakis a hegységekre terjedtek ki, s a tágas medencéket, völgyeket, dombokat csak mellékesen vizsgálták. Lóczy szükségesnek tartja az újratérképezést a bányászati, építkezési és vízellátási ügyek szempontjából is, mert ilyen irányban semmi adat nem áll a Földtani Intézet rendelkezésére, sőt, még a korábban készült geológiai tér-

A Földtani Intézet létszáma a feladatok nagyságához mérten azonban igen kicsi, igazgatása alatt a maximális geológuslétszám 22, amihez még néhány külső munkatárs segítsége járult. A körülmények ismeretéhez tartozik az is, hogy a terepi munkát végzők életkörülményeit meghatározó napidíj, a „külső felvételi általány” alacsony, kevesebb, mint a kereskedelmi utazóké, bár emelésére kormányzati ígéret történt. Ezek a körülmények, a kis létszám és az alacsony dotáció, valamint az 1914-ben kitört világháború Lóczy elképzeléseinek megvalósítását messzemenően gátolták. Az intézet számos tagja hadi szolgálatra vonul be, „*Inter arma silent musae!*” – írja jelentésében az igazgató.

A nehézségek ellenére, a folyamatban levő munkák mellett 1910-ben elkezdődik és a vesztes háború befejezéséig tart a magyar koronához tartozó Horvát-Szlavónország karsztvidékén és Fiume vá-

képeket is a bécsi Geologische Reichsanstalt árusítja. A munkát az ÉNy-i Kárpátoknak a kárpáti homokkő alkotta határ láncolatától a Vág, Turóc, Nyitra folyók síksági zónájáig terjedő hegyvidéken kezdik el. A nagyszabású munkának a háborút követő békekötés határozata vet véget.

Az ország mezőgazdasági jellegéből adódóan nagy súlyt fektetett az alföldi területek talajviszonyainak megismerésére. Gyökeresen megváltoztatta az Agrogeológiai Osztály munkatervét. Az intézetben 1891 óta folyó tevékenységnek Lóczy nemzetközi kapcsolatrendszerén alapuló Első Nemzetközi Agrogeológiai Értekezlet budapesti megszervezése (1909) adott fordulatot.

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a hasznosítható ásványi nyersanyagok, az erdélyi kálisó és a kissármási földgáz (1911) felfedezésében is. Hivatalba lépését követően azonnal gyakorlati osztályt szervezett az intézetben, melynek a hasznosítható nyersanyagok, köztük a felszín alatti vizek feltárásán túl, a Balaton vidékén építendő vasútvonal környezetének geológiai tanulmányozása és térképezése is feladata volt.

A világtörténelmi események újabb fordulatot hoztak a Földtani Intézet tevékenységében, miután Ausztria–Magyarország hadat üzent (1914. július 28.) Szerbiának. Szerbia katonai megszállása súlyos harcok után, több mint egy évvel később, 1915 októberében fejeződött be, a helyzet konszolidálódott, a civil munkák lehetősége megteremtődött. Az okkupált Szerbia nyugati részeinek bányászati és geológiai szempontból való feltárására kapott megbízást az intézet, Lóczy azonban egészségi állapota miatt nem tudott teljes erejével részt venni a munkában. Egyetemi gyakornoki idejét töltő fia, ifj. Lóczy Lajos (1891–1980) nagy terheket vett le apja válláról a terepi munkák végzésében, később pedig, apja halála után letehetően volt a szerzett ismeretek összefoglalásának, publikálásának (1924). Lóczy még halálos ágyán is dolgozott a kutatások összefoglalásán, az elkészült tanulmány és földtani térkép a mai napig forrásértékű műnek számít.

1919. november 1-jén, igaztalan meghurcoltatások után, romló egészségi állapotára való hivatkozással megvált a Földtani Intézet igazgatói tisztétől. A csaknem napra pontosan tizenegy esztendő, amit az intézmény vezetésének szentelt, életpályájának egyik legjelentősebb, a háborús évek miatt, legnehezebb szakasza. Életműve ezekben az években teljesebbé válik. Egy hagyományokkal rendelkező, tudományos eredményekben gazdag intézmény munkáját irányítja, melyben bőséges teret kap elképzelései megvalósítására. Megalkotja a *Magyarország földtani szerkezete* (1918) című elsőrangú összefoglalást, melyben elsőként utal a Kárpát-medence kialakulásának a mai felfogáshoz hasonló elméletére. Ekkor jelenik meg a világon máig példátlan *Balaton-monográfia* számos kötete, közte életének egyik fő műve, *A Balaton környékének geológiai képződményei és ezeknek vidékek szerinti telepedése* (1913) című tanulmány és néhány év múlva a hozzá tartozó, mai napig nagy becsben tartott földtani térkép (1920).

Lóczy Lajos nem csak hatalmas szellemi örökséget hagyott ránk, hanem tárgyi emlékeket is. Szerteágazó családi és kortársakkal folytatott szakmai levelezését az Országos Levéltár gyűjteménye őrzi. Közel tízezer darabot számláló, utazásai során készített fénykép-gyűjteményét az egyetemi Földrajzi Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára kezeli. Személyes tárgyainak, hosszú nyelvű geológus-kalapácsának, terepi jegyzőkönyveinek tárháza az egykori Földtani Intézet, a mai Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Tudománytörténeti Gyűjteménye. Érdekességként említjük, hogy élete utolsó éveiben, a csopaki ház kertjében állott, vörös homokkőből faragott malomkőasztal, mely több alkotásának volt tanúja, a Földtani Intézet centenáriumi évétől (1969) a tatai Geológus Kert megbecsült látványossága.

AZ EMBER

Lóczy Lajos szakmai életútjának áttekintése után szót kell ejtenünk személyiségéről, emberi tulajdonságairól. Ehhez a kortárs, a tanítvány, a munkatárs, a neves földrajztudós, Cholnoky Jenő (1870–1950) sorait idézzük: „*Ritkaság, hogy valakinek lelki világát annyira betöltse egyetlen egy gondolat, egyetlen törekvés, mint az övét. Bátran mondhatom, hogy minden mást elhanyagolt, csak a tudományának élt.*” Ez a megszállott elhivatottság, szórakozottság meglátszott ruházatán, dolgozószobája rendjén, kézírásán, amit csak fokozott vele született színvaksága. „*Jellemének másik, alapvető tulajdonsága volt – folytatja Cholnoky – a rendkívüli lelkiismeretesség és becsületesség.*”

Hasonló módon emlékezik másik tanítványa, Vendl Aladár (1886–1971) geológus, egyetemi tanár, akadémikus társának méltatásán, és magunk is ezzel hajtunk fejet Lóczy Lajos nagysága előtt: „*Lóczy egész életén át puritán egyszerűségben élt. Nagy tudása és összekötetései révén mehetett volna külföldre olyan geológiai munkákat végezni, melyek aránylag könnyű szerrel pénzt szereznek. Ő azonban önzetlen tudós volt, a tudományt csak magáért a tudományért szerette! Megmaradt élete utolsó percéig szegény, de rajongó tudósnak!*”

Végző nyughelyeként maga választotta az arácsi temetőt, az általa annyira kedvelt, és tudományos részletességgel megkutatott Balatonfelvidéken. A környék jellegzetes vörös homokkőéből készült síremlék tisztelőinek zarándokhelyévé vált.

Brezsnyánszky Károly

Ajánlott irodalom. *Cholnoky Jenő* (1920): Lóczy Lajos. Földrajzi Közlemények 48. 6. 33–82.; *Horváth Ferenc–Gábris Gyula–Brezsnyánszky Károly* (2020): Lóczy Lajos életműve. In *Babinszki Edit–Horváth Ferenc* (szerk.): A Balaton kutatása Lóczy Lajos nyomdokain. Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest; *Lóczy Lajos* (1886): A Khinai Birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest; *Uő.* (1905): Richthofen Ferdinánd báró (1833–1905). Földrajzi Közlemények 33. 10. 413–418.; *Uő.* (1907): Megfigyelések a Keleti-Himalájában. Uo. 35. 7. 293–310.; *Uő.* (1911): Igazgatósi jelentés. A Magyar királyi Földtani Intézet Évi jelentése 1909-ről 7–36.; *Uő.* (szerk.) (1918): A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest; *Uő.* (1918): Magyarország földtani szerkezete. In uo. 5–43.; *Uő.* (szerk.) (1920): A Balaton-tó környékének részletes geológiai térképe. 1:75 000. Magyar Földrajzi Társaság Balaton Bizottsága, Budapest; *Uő.* (1920): Nyugatszerbiai tanulmányutam. Földrajzi közlemények. 48. 6–10. 82–84.; *Uő.–Papp Károly* (1922): A Magyar Birodalom földtani térképe 1:900 000. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest; *Lóczy, Ludwig* (1924): Geologische Studien im Westlichen Serbien. De Gruyter–Bethlen Buchdruck, Berlin–Leipzig–Budapest; *Széchenyi Béla* (1890–1897): Széchenyi Béla gróf Keletázsiai útjának tudományos eredménye 1877–1880. I–III. Kilián, Budapest; *Tasnádi Kubacska András* (1974): Lóczy Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest; *Telegdi Róth Károly* (1949): A geológus Lóczy Lajos. Születésének 100 éves évfordulója alkalmával tartott előadás. Földtani Közlöny 79. 1–4. 311–319.; *Vendl Aladár* (1928): Id. Lóczy Lajos t. tag emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek, 20/9. Budapest.

Emlékezés a száz éve meghalt múzeumszervező történész-politikusra, Kammerer Ernőre

BEVEZETÉS

2020. augusztus 3-án volt századik évfordulója Kammerer Ernő halálának, aki ugyan jogot végzett, de ma inkább középkoros történészként emlékezünk rá, emellett kultúrpolitikusként nevéhez fűződik a Szépművészeti Múzeum megszervezése is, családi birtokának központja, Koppányszántó (akkoriban: Tolnaszántó) pedig mecénását tisztelheti benne.

A Tolna megyéhez ezer szállal kötődő Kammerer Ernő életéről és munkásságáról csaknem két évtizede, 2002-ben jelent meg tanulmányom,¹ amely egyben az első összefoglalás is volt életéről és munkásságáról. A falujában, megyéjében és országosan is méltatlanul elfeledett tudós emlékezetének élesztgetése nem volt hiábavaló: személyéről nem sokkal később a megyei sajtó is megemlékezett,² romos családi sírkápolnáját pedig bemutatta Ráday Mihály városvédő műsora.³ Hosszú idő után szócikket kapott egy, a magyar múzeumügy jeleseit bemutató életrajzi lexikonban is.⁴ Születésének közelgő 150. évfordulója alkalmából, 2006-ban Dobos Gyula szekszárdi levéltár-igazgató írt megemlékezést e folyóirat hasábjain, írása elsősorban a család történetére és Kammerer Ernő politikusi pályájára vonatkozóan tartalmazott számos új adatot.⁵ Az éledező Tolna megyei érdeklődés jegyében Kaczián János, a Tolna Megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület elnöke ugyanebben az évben előadást tartott róla a tolnai megyeszékhelyen,⁶ a koppányszántói polgármester, Niklai János fáradozása, valamint intézményi mecénások – elsősorban a Szépművészeti Múzeum – révén pedig a családnak a pusztulás szélére jutott neogótikus, historizáló sírkápolnája is megmenekült az enyészettől a család egykori birtokközpontjában, Koppányszántón.⁷ A helyreállítást művészettörténeti kutatás is megelőzte, Farbakyné Deklava Lilla jóvoltából.⁸

1 K. Németh András: Kammerer Ernő életéről, munkásságáról és hagyatéka régészeti vonatkozásairól. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXIV. (2002) 275–303. (Továbbiakban: *K. Németh* 2002)

2 Tóth Ferenc: Ki volt Kammerer Ernő? Munkásságának egy része megyénkhez kapcsolódik. Tolnai Népújság 2003. júl. 14. (XIV. évf. 162. sz.) 7.

3 Unokáink sem fogják látni. 138. adás, 2002. okt. 25. Internetes változata: <http://www.mtv.hu/cikk.php?id=14779> (2006. 10. 29.), szerkesztett változata: *Ráday Mihály*: Régi sírok, régi temetők. Népszabadság 2002. nov. 2. (LX. évf. 60. sz.) 24.

4 Papp Katalin: Kammerer Ernő. In *Bodó Sándor-Viga Gyula* (főszerk.): Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, 2002. 441. (Továbbiakban: *Papp* 2002)

5 Dobos Gyula: Kammerer Ernő (1856–1920). 150 éve született a jogásznak készülő politikus, történész, intézményvezető. Honismeret 34. (2006) 3. sz. 50–55. (Továbbiakban: *Dobos* 2006)

6 2006. november 3-án a Wosinsky Mór Megyei Múzeumban, 150 éve született Kammerer Ernő címmel.

7 Tulézi György: A kormánybiztos méltósága. Felújították Kammerer Ernő múzeumigazgató síremlékét. Tolnai Népújság 2006. nov. 8. (XVII. évf. 261. sz.) 16.; Átadták Kammerer Ernő felújított kriptáját Koppányszántón. [www. http://www.amrk.hu/hirek.php?id=69](http://www.amrk.hu/hirek.php?id=69) (2006. 10. 29.); Kammerer kápolna. Koppányszántói Krónika 2007. jan. 17. (I. évf. 1. sz.) 7.

8 Farbakyné Deklava Lilla: Koppányszántó, Kammerer-kripta. Művészettörténeti szakvélemény. Kézirat. Budapest, 2006. 2. (Továbbiakban: *Farbakyné Deklava* 2006) Köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

Kammerer Ernő
(A magyar országgyűlés
képben és írásban, 1892–1897.
Budapest, é. n. [1896])

A 2006-os évforduló óta eltelt időben Kammerer Ernőről nem sok újat derített ki a kutatás. A Szépművészeti Múzeum korai történetével foglalkozó munkákban számos adatot találunk múzeumszervező és gyűjteménygyarapító tevékenységéről, elsősorban Radványi Orsolya Térey Gáborról írt nagyszabású életrajzi monográfiájában,⁹ illetve a múzeum egyes gyűjteményeit feldolgozó munkákban.¹⁰ 2014-ben Papp Katalin kivonatolta életrajzát, bibliográfiáját, a Szépművészeti Múzeumban rendezett kiállításait és a róla szóló irodalmat.¹¹ Másfél évtizede hagyatékából néhány, főleg a koppányszántói gazdálkodást és mindennapokat megörökítő, üveglemezre készített fotót tettem közzé,¹² nemrég Kammerer Ernőnek Koppányszántóval és annak népével való kapcsolatát vizsgáltam egy rövid írásban,¹³ majd az 1890-ben a döbröközi várnál folytatott feltárását mutattam be.¹⁴ A közelmúltban az a szerencse ért, hogy megkeresett Kammerer Ernő unokája, a Venezuelában, Caracasban élő Kammerer Egon (1926), aki számos adalékkal egészítette ki ismereteimet a család történetéről.¹⁵ Ő juttatta el hozzám nagyapja gyűjteményéből az Országos Történelmi és Embertani Társulat által első elnöke, Pulszky Ferenc tiszteletére kiadott emlékérmét is, amelyet röviden ismertettem.¹⁶ Kammerer Egon utoljára 2007-ben járt Magyarországon, amikor is többek között a pannonhalmi bencés apátság-

nak adományozta felmenői éremgyűjteményét.

Ez a megemlékezés nem pótolhat egy tervezett, széles körű anyaggyűjtésen nyugvó monográfiát a méltatlanul elfeledett földbirtokos, politikus, kormánybiztos, múzeumigaz-

9 Radványi Orsolya: Térey Gábor 1864–1927. Egy konzervatív újtó a Szépművészeti Múzeumban. Budapest, 2006. (Továbbiakban: *Radványi* 2006)

10 Tóth Ferenc: A Szépművészeti Múzeum modern külföldi gyűjteményének létrehozói. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2006. <http://doktori.btk.elte.hu/art/tothferenc/tezis.pdf> (2020. 03. 16.); Tóth Ferenc: Donátorok és képtárépítők: a Szépművészeti Múzeum modern külföldi gyűjteményének kialakulása. Budapest, 2012; Nagy Árpád Miklós: *Classica Hungarica* (I). A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének története a kezdetektől 1929-ig. Holmi 2007. 469–485.; Földi Eszter: A képzőművészet mostohagyermek. A magyar művészgrafika kezdetei 1890–1914. Budapest, 2013.

11 Papp Katalin: Kammerer Ernő (Hékútpuszta/Hékút, Tolna megye, 1856. XI. 7.–Koppányszántó, 1920. VIII. 3.) jogász, történész, képviselő, múzeumigazgató. <http://docplayer.hu/17075081-Kammerer-erno-hekutpuszta-hekut-tolna-megy-1856-xi-7-koppany-szanto-1920-viii-3-jogasz-tortenesz-kepviselo-muzeumigazgato.html> [2014]; (2020. 03. 16.) (Továbbiakban: *Papp* 2014)

12 K. Németh András: Évszázados fotográfiák Koppányszántó környékéről. *Honismeret* 32. (2004) 6. sz. 51. és belső hátsó borító.

13 K. Németh András: Kammerer Ernő (1856–1920) és Koppányszántó. In *Örményi János* (szerk.): Tamási Kalendárium 2016. Tamási, 2015. 71–73. (Továbbiakban: *K. Németh* 2016)

14 K. Németh András: Adatok Kammerer Ernő 1890. évi döbröközi várasatásáról. In *Vizi Márta* (szerk.): Tanulmányok Gere László 60. születésnapja tiszteletére. Megjelenés alatt.

15 Köszönöm Kammerer Egonnak szíves, baráti adatait, kiegészítéseit.

16 K. Németh András: Kammerer Ernő Pulszky Ferenc-emlékérmének kalandos története. <https://magyar-muzeumok.hu/cikk/kammerer-erno-pulszky-ferenc-emlekermenek-kalandos-tortenete>; (2020. 03. 02.)

gató, régész-történész életéről, csupán – az ismert részleteket a felsorolt művek alapján összegezve – rövid vázlatot kíván adni Kammerer Ernő életéről és pályájáról, néhány publikálatlan adattal is kiegészítve eddigi ismereteinket.

A KAMMERER CSALÁD

A Kammerer családnak osztrák nemessége volt, amelyet Kammerer Ernő nagyapja tábori törzsorvosként szerzett. Ernő apja, Gusztáv 1818-ban Aradon született, és 1854-ben a Tolna megyei alsópéli uradalom intézőjeként a közeli Mislán vette feleségül a pozsonyi születésű Nesztor Ernesztine-t. A család hamarosan a napjainkban Iregszemcse határában fekvő Hékkútpusztára költözött, ahol Kammerer Gusztáv előbb a veszprémi püspökség intézője volt, 1865-ben azonban már bérbe vette a birtokot a püspökségtől. Hékkúton született meg három fia, elsőként 1856-ban Ernő,¹⁷ majd 1860-ban Gusztáv, végül 1865-ben István Ferenc. A gyerekek születése után nem sokkal, valamikor 1865 és 1870 között a Kammerer család a közeli Koppányszántóra költözött.¹⁸

Kammerer Ernő Pécssett érettségizett, jogi oklevelét Budapesten szerezte, de mellette bölcsészetet is hallgatott. Az egyetem után az igazságügyi minisztériumnál dolgozott 1886-ig, amikor is apja halála után átvette a családi gazdaság irányítását. 1887-ben megnősült, feleségül vette Németh Erzsébet Jozefát.

Egyetlen gyermekük, az 1888-ban született Gusztáv apjához hasonlóan jogot végzett, tartalékos huszártiszt volt. 1928-ban a bérelt birtokot visszaadták a veszprémi püspökségnek, majd a család Kaposvárra költözött, ahol Kammerer Gusztáv az Alsódunántúli Mezőgazdasági Hitelszövetkezet igazgatója volt, innen nyugdíjazták 1946-ban. 1954-ben Kaposváron hunyt el.¹⁹ Kammerer Gusztávnak két fia született: a ma is élő Egont már említettem, másik fia, Ernő 1944-ben huszár hadnagyként Budapest védelmében halt hősi halált.²⁰

A POLITIKUS ÉS KORMÁNYBIZTOS

Kammerer Ernő 1887-ben a szakcsi választókerület képviselőjeként, a Szabadelvű Párt színeiben lett országgyűlési képviselő. Később három alkalommal, 1892-ben, 1897-ben és 1910-ben is újraválasztották, mindannyiszor kormánypárti színekben, utoljára már a Nemzeti Munkapárt jelöltjeként, a pinchehelyi kerületből.²¹ A megyei és a községi közéletben is szerepet vállalt. 1881 és 1910 között a koppányszántói kerület képviselőjeként folyamatosan tagja volt a megyei törvényhatósági bizottságnak, amelyet korábban apja, később pedig fia is képviselt.²²

---

17 Születési helyét sajnos még az újabb munkák is olykor tévesen a Veszprém megyei Hékkútra teszik. Ld. pl. Papp 2002.

18 A család történetére részletesen: Dobos 2006. 50–51.

19 Kammerer Egon szíves közlése.

20 *Bene János–Szabó Péter*: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945. Nyíregyháza, 2003. 124. (Jósa András Múzeum Kiadványai 52.)

21 Politikai pályájára részletesen: Dobos 2006. 51–53. Ld. még: *Csekő Ernő*: Országgyűlési választások, képviselők, jelöltek. A Tolna megyei elitrétegek politikaszervező erejéről. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVI. (2014) 457.

22 *Csekő Ernő*: Törvényhatósági választások Tolna megyében 1871–1917. Tolna Megyei Levéltári Füzetek 10. (2003) 66.

1896 májusában Kammerert nevezték ki az Országos Képtár és Történelmi Képcsarnok kormánybiztosává, rábízva az 1896. évi millenniumi törvény által létesíteni kívánt – több intézmény, elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Képtár képzőművészeti gyűjteményeinek egyesítésére hivatott – Szépművészeti Múzeum szervezési és építési ügyeit is. Szakmai munkatársként Térey Gábort, a freiburgi egyetem művészettörténész magántanárát jelölték ki mellé, akit egyenrangú partnereként kezelt.²³ Feladatai közé tartozott a múzeum céljára alkalmas telek biztosítása és az építészeti pályázat kiírása. A Schickedanz Albert és Herzog Fülöp tervei alapján 1900-ban megkezdett építkezés 1906-ra fejeződött be.²⁴

A Szépművészeti Múzeum éléről 1914-ben ment nyugdíjba, ezután ismét Koppányszántón élt. Itt hunyt el hosszas betegség után 1920. augusztus 3-án, életének 64. évében, „szívizomgyengeségben”.²⁵

TÖRTÉNÉSZI MUNKÁSSÁGA

Már fiatal korában elkezdett Tolna megye történetével, főleg közép- és török korával foglalkozni, számos megyei és országos tudományos társaság tagja volt; egyik tanára, a hazai régészet atyja, Rómer Flóris keze alatt a régészetbe is belekóstolt. Amikor 1885-ben Tolna megye elhatározta, hogy a millenniumra megíratta a megye történetét, Kammerert bízták meg ennek összeállításával, aki egykori pécsi gimnazista társát, egyben jó barátját, Wosinsky Mór závodi plébánost, később nemzetközi hírre jutott ősrégészt kérte fel az őskortól a honfoglalás korig terjedő időszak feldolgozására. Wosinsky könyve elkészült, Kammereré azonban sajnos nem, annak ellenére, hogy a megye középkorára vonatkozó anyaggyűjtését évtizedeken át végezte. A szekszárdi levéltárban őrzött, 17 doboz terjedelmű, több mint 2 folyóméternyi hagyatéka máig minden, Tolna megye középkorával foglalkozó kutató „kincseshányója”. A megyei újságokban számos kisebb-nagyobb tanulmányt írt, de az országos középorkutatást is több, máig használt forráskiadvánnyal gazdagította: legjelentősebb munkája a Zichy család középkori okmánytára hat kötetének, és az Apponyi-okmánytárnak a szerkesztése, valamint a Velics Antallal közösen írt, *Magyarországi török kincstári defterek* című kétkötetes munkája.²⁶

KAPCSOLATA KOPPÁNSZÁNTÓVAL²⁷

Mint láthattuk, Kammerer Ernő tanulmányait és rövid ideig tartó minisztériumi munkáját követően, apja 1886-as halála után visszatért Koppányszántóra, hogy átvegye a gazdaság irányítását. Ettől kezdve közel három és fél évtizedig élt kisebb-nagyobb budapesti megszakításokkal a faluban, amely a család közel 1500 katasztrális hold nagyságú birtokának központja is volt, kiterjedt állatállománnyal (1897-ben kb. 50 ló, 100 marha, 300 sertés, 1500 juh).²⁸ Egy,

23 Téreyvel való kapcsolatára: *Radványi* 2006. 16, 25–28.

24 A múzeumalapítás körülményeire: *Bacher Béla*: A Szépművészeti Múzeum története. In *Ö. Pogány Gábor–Bacher Béla* (szerk.): A Szépművészeti Múzeum. 1906–1956. Budapest, 1956. 27–28.

25 Koppányszántó, római katolikus halotti anyakönyv.

26 Kammerer Ernő műveinek részletes jegyzéke: *K. Németh* 2002. 288–289.; *Papp* 2014. 1–7.

27 Részletesen: *K. Németh* 2016.

28 A szántói gazdaság adatait idézi: *Dobos* 2006. 51.

az 1905-ös aratósztrájk idején íródott újságcikk szerint Kammererek a többi gazdaságnál kedvezőbb bérekkal dolgoztattak.²⁹

A család jó viszonyt ápolt Koppányszántó lakóival. A szintén történetirással foglalkozó Papp István tamási plébános szerint Kammerer Ermő „szűkebb hazájának, Szántónak valóságos atyja, [...] páratlan jószívú, szíves és előzékeny, önzetlen hazafi” volt.³⁰ A katolikus templom 1905-ös bővítéséhez 60 000 darab téglával járult hozzá, továbbá négy festett ablakot is ajándékozott.³¹ Kammerer halálakor a község képviselőtestülete megemlékezett virilis jogú képviselőjéről, a községházán gyászlobogót helyeztek el, és döntöttek arról, hogy a temetésen az elöljáróság és a testület küldöttséggel képviseltesse magát, a Kammerer Ernő emlékének megörökítéséről szóló jegyzőkönyvi határozat kivonatát pedig elküldték a gyászoló családnak is.³²

Kammerer révén Koppányszántó a képzőművészetbe és a szépirodalomba is bekerült, hiszen 1899-ben nála nyaralt, majd a faluban házat is vett a Kammererrel egyidős Paczka Ferenc festőművész és német származású felesége, Wagner Kornélia, akik 1900-tól 1919-ig minden nyarat a faluban töltöttek, és számos festményen örökítették meg a települést és lakóit.³³ Kultúrtörténeti érdekesség, hogy Paczkáéknál többször megfordult a kor ünnepelt színésznője, Jászai Mari is.³⁴

A Kammerer család L alakú kúriája a falu egyik legrégebbi és legrangosabb épülete, a település nyugati szélén, az úgynevezett Felszegen áll. A művészettörténeti elemzés kimutatta, hogy az eredetileg vélhetőleg a veszprémi püspök tisztartója rezidenciájaként épült kúriát feltehetőleg az 1880-as években építette át mai is látható formájára a Hékkútról ekorkortájt ideköltöző Kammerer család.³⁵ 1912-ben Kammerer Ernő tovább bővítette a házat, amelyhez 2 hold terület is tartozott.³⁶ Az épületet a háború után a helyi termelősövetkezet használta, jelenleg magánkézben van. Kammerer Ernő nem egy munkáját írta e falak között, a Zichy-okmánytár több kötetének előszava Koppányszántón kelt 1895 és 1905 között. A kúria egy 1908-ban írt képeslapon is megjelenik, amelyen az azóta lebontott, támpilléres téglakerítése jól felismerhető.

A falu temetőjének északnyugati részén áll a Kammerer család neogótikus, historizáló stílusú sírkápolnája, amely sokáig elhanyagolt állapotban, feldúltan várta a teljes megsemmisülést. Építésének pontos ideje nem ismert, de feltételezhető, hogy Kammerer Ernő bátyja, az 1886-ban 26 évesen elhunyt Gusztáv végső nyugalóhelyeként készült.³⁷ Az öt koporsó elhelyezésére alkalmas kriptába három koporsót tettek, amelyek közül az egyik az 1920. augusztus 3-án, életének 64. évében meghalt Kammerer Ernőé volt; a másik két koporsóban vélhetőleg felesége, valamint testvére, Kammerer Gusztáv nyugszik. A kápolna falán elhelyezett eredeti táblán Kammerer Ernő neve és életének évszámai alatt

29 T. Mérey Klára: A századforduló társadalmi válságának néhány problémája a Dunántúlon. In *Babics András* (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete. Értekezések 1964–1965. Budapest, 1966. 138.

30 *Historia Domus Tamásiensi II. Kézirat*, oldalszám nélkül. Tamási Római Katolikus Egyházközség irattára.

31 A koppányszántói templom renoválása. Tolnamegyei Közlöny 1905. szept. 21. (XXXIII. évf. 38. sz.) 5.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára V. 741. b. Koppányszántó község iratai, 40/1920.

33 *Salacz Gábor*: Paczka Ferenc élete és művészete. Művészettörténeti Értesítő 23. (1974) 133–135.

34 Jászai Mari emlékiratai. Sajtó alá rendezte *Lehel István*, rajzokkal ellátta *Haranghy Jenő*. Budapest, é. n. 156–162. Ld. még: *Koppán József*: Jászai Mari Koppányszántón. (Adatok Koppányszántó múltjához). Kézirat. Év nélkül. Könyvü László Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Tamási, ltsz.: 27297. (Továbbiakban: *Koppán é. n.*)

35 *Farbakyné Deklava* 2006. 2.

36 *Koppán é. n.* 6.

37 *Farbakyné Deklava* 2006. 1.

a következő latin mondás állt: „*Tempora tempore tempera*” (szabad fordításban: *A bajokat enyhíti az idő*).

EPILOGUS

Kammerer Ernő jelleméről, személyiségéről ma már csak néhány emlékező mondatból tudunk, amelyekből egy művelt, emberszerető, finom úriember képe rajzolódik ki. Forster Zoltán alispán így emlékezett rá: „*Magas színvonalon álló tudományos műveltsége, rendkívül nagy emberszeretete, udvariasan finom érintkezési modora egyaránt a közélet legértékesebb munkássává avatták s ő ebbéli hivatását [...] fáradhatatlan tevékenységgel igyekezett betölteni.*”³⁸

Kammerer Ernő kiváló példája a dualizmus kora szűkebb pátriája iránt elkötelezett, de országa sorsát is formálni tudó, bölcsészettudományokkal szabad idejében is magas szinten foglalkozó jogász értelmiségijének. Emlékezetének ápolása nemcsak Koppányszántó, hanem történelmi és közéleti munkássága miatt az annál tágabb közösség feladata is.

K. Németh András

HÍREK

Szabadidőközpont Fenékpusztán. A Festeticsek egykori ménesét és a lótartást bemutató szabadidőközpontként születik újjá Keszthely határában a fenékpusztai majorság. A működtető Helikon Kastélymúzeum a beruházásra 1,364 milliárd forint vissza nem térítendő európai uniós támogatást nyert. A kis kastély földszintjén a ménest bemutató kiállítást alakítanak ki, az emeleten múzeumpedagógiai foglalkoztatót hoznak létre. A kancaistálló egyik részében a lótartást mutatják be, a másikon többfunkciós közösségi teret működtetnek. Az épüleategyüttes déli udvarában a Festeticsek korát megidéző piknikezőt és főúri szabadidőparkot alakítanak ki fényképészstúdióval.

Fejlesztik a szigetvári várat. Megújult várkerttel, várfalsétánnyal és interaktív kiállítással is várja a látogatókat a szigetvári vár 2022 második felében, a mintegy másfél milliárd forintos turisztikai fejlesztés alapkövét 2020. július 24-én tették le a beruházás helyszínén. Virág Zsolt miniszteri biztos elárulta, hogy a vár kazamatáiban kialakított élményalapú tárlaton az 1566-os ostrom emlékére egy Ikarus 66-os buszból készült „*időgéppel*” hívják időutazásra az érdeklődőket. (MTI)

---

³⁸ Forster Zoltán: Időszaki jelentés Tolna vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1920. évi december hó 16-án megtartandó őszi rendes közgyűlésére. Szekszárd, 1920. (Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára IV. 402. a. Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 1920, 513–520.)

Tanítómestereink

Acsády Ignác:

A jobbágyság megszüntetése 1848-ban¹

[1848. április] 9-én végre felolvasták azon hivatalos 8-ki keletű értesítést, hogy a király a sokat vitatott javaslatot „legkegyelmesebben jóvá hagyni méltóztatott“, amivel a régi jobbágyság-intézmény s a rajta nyugvó munkaszervezet törvényes úton, az összes illetékes ténylezők beleegyezésével megszüntettetett. A végleges szentesítés a többi törvényekkel az emlékezetes országgyűlés ünnepélyes berekesztésének napján, április 11. ment végbe.

Az 1848-ki országgyűlés 31 cikkéből álló törvénykönyve a magyar törvénytárnak örökké ragyogó aranyköve, melynek célja az előbeszéd szerint „az összes magyar népnek jogban és érdekekben egyesítése”. Közvetve vagy közvetlenül mindegyik törvénycikk érintette tehát a munkástömegeket is. [...]

De bármi hézagok és homályosok voltak az új törvények, a gyakorlatban véget vetettek a jobbágyság rég elavult intézményének, s lehetővé tették a nemzeti munkaszervezet modern szellemű átalakulását. A jobbágyság megszűnt, amivel sok százados történet is véget ért, s beolvadt a nemzet általános történetébe. Mint a külföldön az 1789. és 1830-ki forradalom akképpen Magyarországnak az 1848-ki viharos népmozgalom hozta meg ezt a rég óhajtott átalakulást. A rendek szívvel-lélekkel élére álltak a népnek, s diadalra segítették politikai eszményeit. Deák Ferenc, az új igazságügy miniszter magatartásuk okait igen találóan adta elő. „Franciaországban – mondotta egyik kerületi ülésén még márciusban – megingott a trón, Németország általános mozgalomban van, s mindez visszhangra és rokonszenvre talált Ausztriában s nálunk is. A törvényhozó test tehát igen helyesen azt hitte, hogy itt minden halogatás veszélyes lehet, ily mozgalmak idején akár a kormánynak, akár a törvényhozásnak egyéb feladata nem lehet, mint a mozgalmat vagy elnyomni, vagy annak élére állani: a rendek nem érezvén magukat elég erőseknek, hogy elnyomják, igen bölcsen tették, hogy élére állottak, mert ezáltal polgári háború kitörését gátolták meg.” Csakugyan mérhetetlen szolgálatot tettek ezzel nemzetüknek, melynek immár óriási nagy többsége látta az 1848-ki törvényekben üdvét és szabadsága biztosítékait. Mikor azután a bécsi udvar megindította a fegyveres támadást e törvényeknek habár első sorban közjogi alkotásai ellen, míg éppen a jobbágyságra vonatkozó részeket később maga volt kénytelen végrehajtani, a tömeg a támadást a saját szabadsága elleni merényletnek vette, s immár

---

1 175 évvel ezelőtt született Acsády (eredeti nevén Adler) Ignác (Nagykároly, 1845. szept. 9.-Budapest, 1906. dec. 17.) magyar történész, az Akadémia levelező tagja. Kutatásai elsősorban a gazdaság- és társadalomtörténetre irányultak, ezúttal fő műve, átfogó monográfiája záró részét idézzük. A honfoglalást követő időszakról az egységes jobbágyság kialakulásának, majd a parasztság röghöz kötésének folyamatát ábrázolta, s műve ötödik fejezetében eljutott a reformkor és az 1848. évi jobbágyság felszabadítás viszonyainak elemzéséig. Közleményünk forrása: A magyar jobbágyság története. Bp., 1906. 539, 543-544. Az írásmódot a mai helyesíráshoz igazítottuk, a kihagyást [...] jelzi. (A szerk.)

nem egy rend vagy osztály, hanem egy hatalmas nemzet kelt a szent törvénykönyv védelmére, hogy csodákat műveljen érte a csataterén is. A véres küzdelemben a középkori agrár-feudális szervezet egész szerkezete szétromboltatott, s a közös vérkeresztség nem csak a papíron, hanem a valóságban megteremté az egységes, jogban és teherben egyenlő magyar nemzetet. Minde változásnak előfeltétele a jobbágyság törvényes felszabádítása volt, mert amíg az meg nem történt, mint minden rendi államban, úr és jobbágy nálunk is bizalmatlanul, ellenségesen álltak szemben egymással. Az 1847/8-ki törvényhozás végre megalkotta az egészséges viszonyt az uralkodó rétegek és a nagy munkástömegek közt, melyek előbb a harcmezőn, azután a béke, a termelő munka terén, s a polgárosodás, a vagyonság, a nemzeti virágzás egy új korszakát nyitották a magyar állam és társadalom fejlődésében. Ellenben azon aggodalmak, melyeket a felszabádításhoz fűztek, egyáltalán nem teljesültek. Sohasem élt annyi magyar e hazában, soha a magyar nemzeti érzés, a magyar polgárosodás szellemi és anyagi tekintetben a fejlettség ama fokán nem állt, soha a földművelés annyira nem virágzott, ipar, kereskedelem, közlekedés annyi munkáskéznek kenyeret nem adott, mint ma, két nemzedékkel a felszabadulás után. Időközben az új munkaszervezetből új társadalmi és gazdasági bajok keletkeztek ugyan, de a közös munka és siker az egymásra utaltság tudatát egyre jobban kifejleszté a századokon át haragvó testvér néprétegek között.

Egy bőkezű adakozó a XIX. században

Csajághy Márton, az iskolaépítő

Hatvan évvel ezelőtti emlékeimből egy kis méretű, fekete keretű fénykép jelenik meg, amely egy tanyai iskola osztálytermének északi falán függött. Az üveglap alól egy idős férfi arcának rejtélyes profilképe tűnt elő, alatta a felirattal: Csajághy Márton. Rejtélyes volt, mert a tanítók sohasem beszéltek róla, szüleimtől is csak annyit tudtam meg, hogy ő építtette az iskolát. Az azóta eltelt két emberöltő alatt a szülőföldtől messzire kerültem, elfakultak bennem a gyermekkor élményei, a tanyavilág elnéptelenedése miatt már az iskola is rég eltűnt, hajdani helyére csupán némi talajegyenetlenség és a régi fák, bokrok elvadult utódai emlékeztetnek. Csak nyugdíjba vonulásom után ébredt fel bennem újból az érdeklődés, hogy megtudjam, ki volt az az ember, aki közel 160 éve fontosnak tartotta, hogy a tanyán született gyerekek is bebocsátást nyerhessenek a kultúra világába. Kutatásaimból csupán egy hiányos mozaik áll össze, de talán ezzel is életre kelthető néhány olyan részlet egy gazdag életpályából, amelyekről az utókor hálátlanul megfeledkezett.

Csajághy Márton 1803. november 2-án született Bács városában Csajághy Sándor ka-locsai érseki megbízott és Késmárki Erzsébet első gyermekeként. A család mély katolikus elkötelezettségét mutatja, hogy a szülők egy mellékoltárt adományoztak a bácsi Szent Pál-templomnak,¹ továbbá két fiatalabb testvérrel tesz említést a szakirodalom, akik a ka-

1 Necrolog. Religio XLIV. 1882. I. félév 23. sz. 184.

tolikus egyházi pályát választották: Csajághy Sándor (1810–1860, ő volt 1851-től 1860-ig a csanádi püspök), Csajághy Károly (1815–1905).²

Csajághy Márton jogot tanult, Pesten szerzett ügyvédi oklevelet. 1848-ban a fentebb említett testvéreivel együtt a napjainkban is aktív Szent István Társulat alapító tagja lett, amely 1852-ig a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat elnevezést használta.

A szabadságharc alatt Bácskában a Telecskai járás főszolgabírója volt. E minőségében több alkalommal került méltatlan helyzetbe. Nekrológja³ szerint Kula védelmének feladatát kapta egy jelentős segély ígéretével, amikor Perczel Mór tábornok a területet átmenetileg elhagyva Szenttamásra vonult. A védekezést megalapozó segély nem érkezett meg, így csak menekítéssel tudta a lakosság életét menteni. A szenttamási csata után visszatérő Perczel által az ellenségtől megtisztított helységbe visszaköltöző lakosság a rombolást látva néhány „óhitűt” önhatalmúan kivégzett, amely alapul szolgált a szabadságharc bukása utáni bosszúra. Csajághyt internálták, majd közel egy évig temesvári börtönökben sínylődött. Szabadulása után már nem érezte biztonságosnak bácskai lakhelyét, Makón vállalt jószágigazgatói állást az időközben csanádi püspökké kinevezett öccse, Csajághy Sándor szolgálatában.

A város történetéről való művek több értékes cselekedetét őrzik. Az 1857-ben felszentelt Szent János-kápolnának egy Nepomuki Szent János-szobrot adományozott, amely jelenleg – a kápolna lebontása miatt – a makói belvárosi katolikus templomban látható.⁴ Elismerően emlékeznek arra is, hogy 1854-ben a Korona Szálló pénzhiány miatt elakadt építkezésének folytatásához sikerült kölcsönt szereznie.⁵

A püspök korai halála után állását feladva a Hódmezővásárhely határában fekvő néhány száz holdas birtokára vonult vissza. Feleségével, Kiss Cecíliával az Orosháza–Makó országút melletti kúriájuk parkjában kápolnát építtettek, az út átellenes oldalára pedig egy keresztet állíttattak, mindkettőt a környező lakosok számára is elérhető módon. A hódmezővásárhelyi belvárosi katolikus templom számára az 1873. évi bécsi világkiállításon is szerepelt díszes oltárépitményt vásárolták meg. Ez idő tájt fiú testvéreivel az anyagi terheket megosztva a bácsi Szent Pál-templomban annak a mellékoltárnak a felújítását is megoldotta, amelyet korábban még szülei állíttattak.

Csajághy Márton legnagyobb szellemi értéket képviselő adománya kétségtelenül a tanyai gyerekek iskoláztatásának támogatása volt. A hódmezővásárhelyi tanyavilág a XIX. század közepén még nem rendelkezett iskolákkal. A problémát tovább élte az Eötvös-féle közoktatási törvény (1868), amellyel az alapfokú oktatás kötelezővé vált. A megoldás érdekében – valószínűleg birtoka egyik tanyájának átengedésével – iskolát hozott létre. Nekrológja arról

Az adományából származó oltár a hódmezővásárhelyi Szentháromság-templomban (Pál László György felvétele)

2 <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csajághy.html>; letöltés: 2020. 04. 19.

3 Necrolog. Vö. 1. sz. jegyzet.

4 Makó története 1849-től 1920-ig. Makó monográfiája. 5. Szerk.: Szabó Ferenc. Makó, 2002. 319.

5 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Korona_Szálló_\(Makó\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Korona_Szálló_(Makó)); letöltés: 2020. 04. 19.

is tájékoztat, hogy még élete végső szakaszában is, amikor egészségi okok miatt budapesti lakossá vált, figyelemmel kísérte a tanyai gyerekek oktatását. Röviddel halála előtt még az ingyenesen kiosztandó tankönyvekről rendelkezett. Végrendeletében⁶ segélyalapot hozott létre a hódmezővásárhelyi szegény tanulók támogatására, intézkedett arról, hogy hátrahagyott részvénypapírjainak szelvényeiből minden évben két katolikus gyermeket részesítsenek ösztöndíjban, akik közül az egyik fiú, a másik pedig leány legyen. Más részvények osztalékából a tanító fizetését, az iskola felszerelését, működési költségeit kívánta biztosítani. Végleges megoldásként feleségével közösen alapítványt hozott létre⁷ egy új, a kor követelményeinek megfelelő tanyai iskola létesítésére. Ez az iskola Csajághy Márton halála (Budapest, 1882. március 15.) után 12 évvel, 1894-ben épült fel és kezdte meg működését Csajághy Iskola⁸ néven a Nagybogárczó-dűlőben, a mai Székkutastól délkeletre, légvonalban 3,7 km távolságban.

A Csajághy Iskola 1930 körül
(Dr. Füvesi István szívességéből)

örök időkhig segíti a vidék népét és emlékeztet a Csajághy névre. Elszomorító, hogy a nemes szándék és az áldozatvállalás ehhez képest csak rövid életű eredményt hozott. A rég lerombolt falon volt portróját is már csak a hajdani tanulók homályosuló emlékezete őrzi.

Közel 80 évig szolgálta az oktatás ügyét az az iskola, amelyről nagylelkű építtetője még úgy gondolhatta, hogy

Pál László György

HÍREK

Nyergesújfalvai régészeti eredmények. 2020. július 30-án bemutatták a nyergesújfalvai Sánc-hegy régészeti lelőhely kutatásának legújabb eredményeit. Modern, roncsolásmentes módszerek alkalmazásával jutottak a régészeti leletekhez, többek között a római korból nagy mennyiségű érme, bélyeges téglá, gyűrű és mitológiai vadászjelenettel díszített lemez; a népvándorlás korából jellegzetes V. századi fibula; a kuruc korból érem és ágyúgolyó került elő, a II. világháború időszakából töltényhüvelyeket, vasrepeszket gyűjtöttek össze. (MTI)

6 Hódmezővásárhely. Egy derék katolikus magyar földesúr emlékezete. Religio XLIV. 1882. II. félév 1. sz. 6.

7 Kovács István: Hódmezővásárhelyi életrajzi kalauz. Hódmezővásárhely, 2015. 54.

8 <http://eltuntiskolak.uw.hu/csajaghy/csajaghy.html>; letöltés: 2020. 04. 19.

A sárközi „kerek kalács”

A kalács szó ósláv eredetű, kerék alakú, kerek tárgyat jelent. Hat évszázad óta a magyar paraszti konyha legrangosabb ünnepi tésztaétele. A sült tészták készítésének fejlődése során a kalács a kenyér különleges változataként ünnepi szerepet kapott. Erjesztőanyaga a XIX. század végéig azonos volt a házikenyérével. A kenyérlisztnél jobb minőségű lisztből készítették. Előállítás egyszerűbbé vált, amikor a XIX. század végén a sajtolt élesztő forgalomba került. A kalács egészen a XIX. és a XX. század fordulójáig kizárólag a sátoros ünnepek és a lakodalom süteménye volt. Kemencében sütötték, tepsi nélkül.¹

A *Magyar néprajzi lexikon* többféle kerek kalácsot is megemlít, de ezek mind édesítéssel készültek. Az Ócsényben ismert *kerek kalács*hoz összetételük, külsejük miatt egyik sem hasonlítható. Ezt a kalácsot kizárólag a Sárközben sütik, más vidékeken nem ismerik.

Balázs Kovács Sándor néprajzkutató és Kovács János mesterszakács népi táplálkozási munkájában egy mondatban szerepel a *kerek kalács*: „Külön kalácstésztából sütötték a lakodalmi kerekkalácsot, amelyet borsos, tejfölös »mártóval« fogyasztottak.”²

A kerekkalács-készítés dolgában annak kiváló ismerőjéhez, könyveim egyik adatközlőjéhez, Parragh Jánosné Széki Évához (1933) fordultam. (Parragné több évtizedes rajzoló, hímző, baba- és ruhakészítő munkássága kiemelkedő.) Elmondása szerint *kerek kalács*ot már kislány korában is rendszeresen sütöttek odahaza, a melléképületben lévő kemencében. Ünnepnap délelőttjén, a templomba menetel előtt ez volt a reggeli. 1952-ben tartott lakodalomban a *kerek kalács*ot hosszú fateknőkben dagasztották és kemencében sütötték meg. A sütés után ismét fateknőbe tették, zsírpapírral, abrosszal, vánkossal letakarták, hogy minél tovább meleg maradjon. A készülő után hazafelé igyekvők mindannyian kaptak *kerek kalács*ot, azért, hogy az otthoniak is részesüljenek a jóból.

A „kerek kalács” készítése (A szerző felvétele)

1 Magyar néprajzi lexikon. II. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 708–712.

2 Balázs Kovács Sándor–Kovács János: A Sárköz népi táplálkozása. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 31. Szekszárd, 2009. [177–268.] 198.

Tíz *kerek kalács* megsütéséhez 1 liter tej, 1 kg liszt, 5 dkg élesztő, só és tojás sárgája szükséges. A liszt szitálása és a dagasztás után a kelesztés következett. Ez télen a konyhai melegben történt. Nyáron ugyanitt, csak le kellett takarni a megdagasztott kalácskészítőt, mert így is hamar megkelt. A tészta kiszakajtása következett, amit az elsodrás, a megütögetés, a megtekerés és az egyik tésztavég másik alá helyezése követett. Ma már előmelegített gáztűzhelyben történik a sütés, amely nagyjából fél óra.

Egy edénybe zsírt olvasztottak, ebbe só, törött borsot és kikevert tejfölt tettek. Ezeket összeforralták és a kisült *kerek kalács*ot beleforgatták. A fel nem használt tojás fehérjéből habcsókot készítettek.

Parragh Jánosné, Deák Istvánné és Vajda Lászlóné voltak olyan kedvesek, hogy meginvitáltak e sorok íróját egy nagy adag *kerek kalács* készítéséhez, amelyről fotók is készültek.

Andics János

A passió ünnepi kalácson

A hagyományos hajdúdorogi „pászka”

A népi kultúrában a mindennapi élet és a hitélet nem válik el egymástól – a hit átszövi a legmindennapibb tennivalókat is. Egyszersmind az egyes napszakokban, gondban-bajban és örömben, sőt, életfordulók alkalmával különös hangsúllyal adja meg a lét alapirányultságát. Felfelé emeli a tekintetet. A XX–XXI. századi néprajzi kutatás feltárta a hitélet sajátosságait, lelki-társadalmi szerepét, életsegítő funkcióját. Különösen értékes könyvek, tanulmányok születtek a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén és a délvidéki néprajzosok tollából is. Mindönk számára meghatározó Erdélyi Zsuzsanna munkássága. E sorok írója számára nagyon fontosak szavai, a vele folytatott egykori beszélgetések: mindig hangsúlyozta, hogy a szakralitás bárhol megteremtődhet, nem a helyszíntől függ. Az archaikus imagyűjteményben – *Hegyet hágék, lőtöt lépék* – rendre megtaláljuk, hogy mikor milyen alkalommal hangzott el az ima, mikor szokták mondani, milyen tevékenységgel kapcsolódott össze, hogyan ágyazódott be a népi életbe.

Belém ivódott, ahogy endrődi édesanyám és keresztanyám napi otthoni helyzetekben fohászt mondott, pl. dagasztás előtt: „*Uram, Jézus, segíts!*” Igen, a cselekvéssor végén, a sütés után ott piroslott az asztalon a szép, magas fonott kalács. Hasonló lelkülettel sütötte az asszony-nemzedékek sora Hajdúdorogon a *pászkát*. Ez az igen sajátos kalács *megelevenítő* erővel képes „elmondani” Jézus szenvedéstörténetét. A kalács öt (!) rétegében ott van sűrítve az egész passió. A mélyen átélt hit, a görögkatolikusság feltámadásba vetett igen erős reménysege adekvát kifejezést találva, ünnepi kalácsként, kézzelfogható formában került – és sok helyen kerül ma is – a család ünnepi asztalára.

Hajdúdorog mint görögkatolikus központ a helyiek szavával felnevelő, elindító és megtartó erejű, kisugárzását mind a mai napig őrzi. A *Krisztuskatonák* húsvéti hagyománya, a *pászkasütés* nagycsütörtöki-nagypénteki szokása egységes szokásrendbe épül be. Ezt megismerni más felekezethez tartozónak is mélyreható élményt jelenthet.

Ha gyűjtünk, meg kell keresnünk a legmélyebb tudású, a hagyományt igazi, tiszta forrásként őrző embereket. Mindenkori munkám hajtóereje Ujváry Zoltán szava és több

évtizedes példája a jelenkori gyűjtések fontosságával kapcsolatban. Nemkülönben Kallós Zoltán személyes közlése 2005. március 10-én: „*Van még mit gyűjteni, csak ki kell fáradni a helyszínekre.*”

Hajdúdorogon 2019 júliusában megtaláltam Pogácsás Antalné Orosz Ilona Antóniát, Ili-két, a dorogiak Ilike nénijét, akit nem ún. *adatközlőként*, hanem igazi *hagyományörzőként*, hatalmas *népi tudás* birtokosaként és továbbadójaként, későbbi barátként ismerhettem meg.

A helybeliek a *pászkasütés* köztisztelőben álló, avatott mestereként is tisztelik sokirányú, más közösségi tevékenysége mellett. Nagyon érdemes órá figyelni; nagyon sokan meg is tesszik, mert pl. a húsvéti *pászkasütéstudásnak* nagy része már csak töredékesen él Dorogon. A helybeliek, több idősebb asszony őszintén elmondta: „*Nem emlékszem, mi is volt a rózsa alatti tézstasorban, de Ilike biztos tudja!*” A legifjabbak az ő általános iskolai, gimnáziumi bemutatói nyomán tudták édesanyjuk már itt-ott „hagyományhézagos” tudását kiegészíteni és így segítségre lenni. Csoda, hogy a legkisebbek is eredeti forrásból, igazi átadóerővel nyújtott tudásért lelkesednek. „*Ilike néni úgy mutatta, édesanyám!*” – egy kis óvodás szavai híven mutatják, mekkora erő, *ha van kitől* tanulni.

Legkevesebb hat nemzedékre megy vissza a minden valószínűség szerint jóval korábbi *dorogi pászka* sütéstudománya (sok asszony állítása szerint is). Orosz Ilona tudásának teljes körű, méltó néprajzi rögzítésére mind ez ideig még nem került sor (bár helyi cikk és oktatófilm is készült). Meghívást ugyan kapott ő a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba: nagypénteki kalácssütésre. „*Nem mehetek akkor, három pászkát sütök itthon a családnak*” – vallotta. Jogosan nem tér el családja több nemzedékének szokásrendjétől.

Jelen sorok írója 2019 júliusa óta folyamatosan gyűjti az Ilike-tudást. Szeptember-októberben elmélyülhettem a személyes és baráti kapcsolatban, télen üzenetek, telefonok, képek cserélésében. Az új évben a személyes kapcsolat ismét folyamatos. Egyik alkalommal (2019. szeptember 30.) beavatódhattam magába a *pászkasütésbe*, együtt sütöttünk. Vallom, hogy a nagy tudásúak szavai legalább (vagy majdnem) olyan fontosak, mint a műveik! Mindig is törekedtem az abszolút szó szerinti gyűjtésre – minden létező technikai formában. A világhírű nádudvari ifj. Fazekas Istvánról sem sorjázanak a néprajzi írások, apafia munkamódszerének, gondolatainak szó szerinti megörökítése pedig egyedül a *Magyar Művészet*-beli tanulmányomban kapott helyet (2019/1). Szerencsére mások is érzik ezt a szükségét – egy dorogi asszony szavaival: „*Ilike néninek minden szava kincs.*”

Ismerjük a következő bartóki példát: gyűjtés után behívta az énekes cselédlányt és megkérdezte: jól zongorázta-e le (az imént tőle hallott) dalt. Ez nem az ún. „kutató-adatközlő” viszony. Inkább fordítva van minden: mi, néprajzosok tanulunk tőlük, ha van bennünk alázat és tisztelet, csodákra bukkanhatunk. Mielőtt a nyomukba erednénk, szükséges egy kis kalácstörténet és kitekintés, mert itt is vannak csodák.

Gondoljuk meg, hat évszázadon át étke a kalács az embernek! „*A kalács hat évszázad óta a magyar konyha legrangosabb ünnepi tézstaétele.*” (*Magyar Néprajzi Lexikon*)

Ha kitekintünk, az egész Kárpát-medencében hozzátartozik az ünnepekhez a kalács „*Kalács nélkül nem volt karácsony. Ünnepen soha nem maradhatott el. A sütés már az ünnep kezdete volt.*” (Kovács Pálné Kovács Gizella, Endrőd). A tájegységeknek megvannak a kalácsformái, maguk az elnevezések is találóak, említsünk néhányat a legbeszédesebb nevéek közül: endrődi *fonott kalács*, békésszentandrási *rostélyos kalács*, őrségi *perec* (kalács), velemi gesztenyés *koszorú*, érsekcsanádi *borsos kalács*, porrogszentlászlói *kemencés kukori*, dunaegyházi *paprikás kalács*, a színesen feldúsított palóc *lakodalmi kalács*, és a sort folytathatnánk.

Látnunk kell, hogy a hétköznapi éték, a kelt tészta ünnepivé varázsolódik az asszonyi tudás, lelemény, odaszánt idő és szeretet által. Egyszerű, otthoni, kéznél levő alapanyagokból minden héten készült kelt tésztaféleség, *kőtt kalács*, de az ünnepekben volt valami változtatás, pl. valami különleges, másféle fonás, ami igazán ünnepivé tette. A Délvidéken galamb-, kalász-, sőt, Ádám-Éva-formát is készítettek a kalács tetejére. Kárpátalján rózsalevél-viráginda szolgál kalácsdíszül a húsvéti *pászkán*. Nagyszöllősen, Nagyberegben készül az *alagos kalács*. Egyetemista adatközlőm szavaiból idézve: „*Fenn a kis hegyi falvakban minden Nagyhéten megsütik az asszonyok a húsvéti pászkát.*”

Máshogyan készült a karácsonyi, a lakodalmi és a húsvéti kalács, ezáltal is hordozták és kifejezték az ünnepet. Ha csak egy pillantást vetünk más közeli-távoli népek kalács-sütési szokásaira, ezt a törekvést ott is megtaláljuk. Az ünnepi fonatú, díszítésű és alakos kalácsoknak se szeri, se száma. A linzi négyes fonású *újévi csillagnak* jellegzetes a formája, egyetlenegyszer sütik évente, Vízkeresztkor, kizárólag családi körben fogyasztják. „*A gyerekek szeme jobban csillog, ha kapnak még egy darabot a nagycsillagból.*” Nálunk a dorogi *pászkán* is 2x2-es fonásból lesz négyes fonatú a kereszt.

A svájci háromkirályok-ünnepség kalácsának tésztájához nagyon sok mazsolát adnak, egyik gömbölyű tésztarészben elrejtenek valamit. Ki találja meg? (A vízkereszt kalácsok sajátos típusa: fogyasztáskor valamit meg is lehet lelni-találni, pl. babszemet.) A veronai *pandoro* középkori eredetű, vajas, tojásos, bonyolult eljárással kétféle kelt tésztából készülő, magas csillag formájú kalács. Ha keletre tekintünk, az odesszai *kulicsot* emeljük ki. Karácsonykor, húsvétkor nagy mennyiségű dagasztott tésztából (hagyományos egyszerű kalácstészta) kb. húsz darab (!) húsz centiméter átmérőjű, tíz centiméter magas kalács készül. Minden keresztgyerek, minden barát kap egyet-egyet! Orosz kalácstudóm, Válja mint élő szokásról beszélt az odesszai ünnepről: „*Mindenki külön is kap! Viszek ki a temetőbe, a sírokra is – a halottak velünk vannak*” – mondta Valentyina Viktorovna Saskova (60 éves) 2020. január 6-án. Tőlünk keletre még él az emberiségnek ez az ősi hitben gyökerező, több ezer éves szokása! Párhuzamokat Magyarország legkeletibb csücskeiben, Beregben és Kárpátalján is találhatunk.

A kiemelt példák egyrészt rávilágítanak, milyen végtelen gazdag a kalácsfajták sora nálunk és szerte a világon, milyen kimeríthetetlen az asszonyi tudás, képesség az ünnepi éték megteremtésében; másrészt bemutatják annak a csodáját, ha egyszerű az alapanyag, akkor a díszítés különleges; ha gazdag az alapanyag, akkor bonyolult az elkészítés. Ugyanakkor minden egyes elkészült kalács beleágyazódik az ünnepi szokásrendbe, része az ünnepi rítusnak. Bálint Sándortól tudjuk, hogy egyes helyeken a karácsonyi ünnepi asztalon a dupla szöttesabroszra tették a kenyeret, és rá a kalácsot – mindig ebben a sorrendben. A néphit a karácsonyi asztalt oltárként, a rajta levő ételnemüket szentelményként tekinti. Számomra csodálnivaló ez az ünnepbe ágyazottság!

Az ünnepi kalácsoknak most csak néhány példán kiemelt sokféleségből is kiemelkedik a *hajdúdorogi húsvéti pászka*. Hit és napi cselekvés utolérhetetlenül magas szintű megnyilatkozásával a kalács megmutatja a húsvét lényegét. Ezt egyetlen más forma sem képes visszaadni.

A népi eredetű, sok nemzedékre visszamenő hagyomány, sajnos, már kevés dorogi asszony tudásában van meg, teljes mélységében csak néhányéban. Örüljünk ennek is! A „*Mi családunk így szereti*”-hagyomány is értékes, de nem aposztrofálhatjuk teljes helyi sajátosságként. Ha valaki bejárja és végigcsinálja a dagasztás-fonás során a *pászka* öt szintjét, tudja, érti és pl. unokáinak továbbadja mindezt, akkor beszélhetünk forrásértékű tudásról. Minden házilag megsütött kalács nagy-nagy érték. Ugyanakkor érdemes megismerni

az autentikus változatot. Hallgassuk csak Ilikét! „Tízévesen már ott voltam nagymamám, édesanyám mellett, tizennégy éves koromtól önállóan csináltam. Az idén [2019] négy, egyenként két kilogrammos kalácsot sütöttem nagycsüörtök délután és nagypéntek délelőtt. Gyerekeim, hét unokám, kis dédunokám van – mindenkinek jusson!”

A húsvéti kalács öt szintje, tésztarétegenként a nagy, magas, kerek pászkaszütő-tepsiben a következő: 1. Krisztus teste; 2. Krisztus töviskoronája; 3. A kereszt; 4. (A kalácsot egybefogó kettősfonással): a korbács, amellyel Krisztust megkorbácsolták; 5. Krisztus sebeinek helyén öt rózsza – kezén, lábán és az oldalán a lándzsával ejtett seb.

Krisztus teste a töviskoronával

*A kereszt
(A szerző felvételei)*

Az elkészítésébe Orosz Ilona szavaival avatódjunk be! „Meggisztáljuk a két kilogramm lisztet [hajdúsági liszt], fellazul, levegős lesz. Egy liter és egy deciliter tej szükséges, kb. két deciliterbe tesztek egy evőkanál cukrot és az öt dekagramm élesztőt. Hagyjuk tíz percet [lefedés nélkül]. A dagasztótálban a liszt közepébe csinállok egy lukat, oda öntöm a feljött élesztőt, fakanállal finoman, fokozatosan hozzákavarok még a lisztből [palacsintatészta sűrűségig], a tetejére lisztet szórok, letakarom. Háromnegyed-egy óra hosszat kél. Langyos helyen, de nem tűzhely mellett. A többi kilenc deciliter tejet megmelegítem [kézmelegre], beleteszem a nyolc evőkanál cukrot és az egy evőkanál sót, beleöntöm a tálba, de nem rá a kovászra! Míg teknőben csináltuk, egyik felébe ment, kovász volt a másik felén. Szépen összedagasztjuk, addig dagasztjuk, míg leválik a kezünkről. Ekkor beletesszük a két tojássárgájába a vaníliás-cukrot, citromhéjat, ezzel elkavarjuk az olvasztott zsiradékot [lehet egy Rama vagy huszonöt dekagramm vaj], együtt dagasztjuk tovább. Dagasztom, forgatom, ráhajtom, forgatom. Kél. Készre dagasztom, vagdalom is. Pupuska nagyságú [két ökölnyi] darabokat levágunk

A rózsaák elhelyezése

és egyenként újradagasztjuk. Annál foszlósabb lesz! Kétszer vagdalom, kétszer kelesztem így. Ha az összes darab kész, egybegyúrjuk kerekre, megformázzuk és kelesztjük. A kalács kb. egy órát kél. Vastagon kiszírozuk a pászkatepsi rovátkáit is [magas, kerek kuglófsütőszerű forma], az ujjunkkal alulról fölfelé. A rózsaákhoz való tésztát elkészítjük: a nagytésztából kivesszünk egy maroknyit, ehhez teszünk még egy-két maroknyi lisztet és egy tojássárgáját, így keményebb és sárgább tésztát kapunk. Pár perc pihentetés után kinyújtjuk egy pászkatepítőnyi közepes méretre, nem túl vékonyra és pihentetjük. Ennek száradni kell, szikkadni: Mikor rózsaává formáljuk, nem fog elnyúlni!

Ha megkelt a nagytészta, kezdjük a formázást! A tepsink aljába simítjuk Krisztus testét [kb. két centiméter magas kerek lap, első réteg], erre jön a közepére a töviskoszorú, kettős fonású koszorú [második réteg]. Utána az egész tésztát tízfelé osztjuk úgy, hogy két rész kissé nagyobb legyen. Kettős fonásokkal dolgozunk. Nyolc ágból a keresztet készítjük el: kétszer két ág kettős fonással adja Krisztus ke-

resztfáját a tepsiben. Megint összefonunk kétszer két ágat, megvan a kereszt másik szára – el is fogyott a nyolc águnk [harmadik réteg].

Ez a hagyományos. Van, aki egyszerűsít, de ez a hagyományos. Következik az ostor. A félretett két kissé nagyobb darabból ismét kettős fonást készítünk, ez épp olyan hosszú legyen [sodrással], hogy a tepsit a szélén körbeérje. [Bekeretezi a tésztát, ez a negyedik réteg]. Ezután az öt rózsaát készítjük el a félretett, kinyújtott, kissé megszikkadt tésztából. A szeg- és lándzsaszúrást jelképezi, úgy helyezük el. A négy égtáj benne van a kereszttel, a kínszenvedés a rózsaakkal.

Tavalyi szentelt barkaágakról (!) letörünk egy-egy kisujjnyit, ezekre csavarjuk fel a bevagosott rózsa-tésztát, kifordítjuk, rózsa alakúra. Ráhelyezzük a nagytésztánkra a megfelelő helyeken [ötödik réteg].

Mikor elkészültünk, kb. jó félig vagy kissé feljebb van tele a tepsink. Megint kelesztjük fél óráig, csak akkor kenjük meg tojással. A két tojást már korán, munkánk elején leütjük, beleteszünk pici sót, pici cukrot [még jobb egy egész tojást és egy sárgáját használni]. Végül megkeverjük, a rózsaakat is jól átitatjuk a tojással, megnézzük, hogy a közepét érte-e.

Körülbelül 200 °C-on előmelegített sütőben 180 °C-on másfél óra alatt sül meg a kalácsunk. Magas lesz [tizennégy-tizenhat cm], ezért nem elég egy óra! Az alsó rácsra helyezve sül, negyven perc után nyitható ki a sütő. Ha nagyon fogna [túlságosan sülné-pirulna], akkor vizes papírt [sütőpapírt] teszünk a tetejére. Gyermekkoromban kemencében sütöttük a négy pászkát, bőven elért. Ma már szinte lehetetlen egy nap négyet sütni. Nagycsütörtökön délután kettőt, nagypéntek délelőtt megint kettőt készíték.”

Ilike többször hangsúlyozta, hogy kicsi leánykaként is mindig édesanyja (Orosz Sándor-né Tesel Antónia, 1900–1990) és hetvennyolc évet élt nagymamája mellett (Tesel Imréné

Kovács Teréz) tanulta a kalácskészítést, figyelt, segített és önállóan is dolgozott, sőt, később anyósa is rábizta. „Kétfelől tudták a családunkban.” A hagyomány folytatódik. „A fogorvos-hallgató unokám is tudja a fonást, a fonatok elhelyezését. Húsvétra hazajönnek!”

Kötődés elődeinkhez, hit, tudás és szeretettel átadás – újratanítás, befogadás –, azonosulás során valósul meg így a hagyománymentés. A lányunokák belső késztetésként folytatják a pászkasütést.

Sok hajdúdorogi család tanulta újra az eredeti formát Ilike-től, évről évre igény mutatkozott a bemutatásra. Volt úgy, hogy egy hét alatt nyolcszáz (!) gyerek vett részt a foglalkozásokon, Ilike előadásain. „Az évek alatt több ezer gyerekkel foglalkoztam. Ili mama, hogy mutatta a fonást? – kérdezték. Boldog vagyok, hogy tudják.”

Folyamatleírásunk mellett nagyon fontos a szokásrendbe illeszkedést ismernünk!

Minden kelesztésmozzanatnál keresztet kell vetni. „Feltámadt Krisztus! A sütőbe helyezésnél a tészta aljára és tetejére is keresztet vetünk. Amikor meg akarjuk szegni húsvét reggelire, akkor a pászka alsó részére vetünk keresztet, mert a kelő tésztánál csak felülre tudtunk.”

„A szentelésre pászkaruhával leborítjuk, úgy visszük a kalácsot. [Ez nagyon szép, fehéren fehér, lyukhímezés díszítésű négyszögletes kézimunka.] Kimondott pászkaruha! Soha semmi másra nem használtuk. Másik húsvétig kimosva-kivasalva az abroszok között pihent. Ezt a pászkaruhát az édesanyámtól kaptam.”

Több évtizedes kalács-ismeretszerzés-gyűjtésem háttérével úgy gondolom, a hajdúdorogi pászka a legkülönlegesebb, és itt, Dorogon kapcsolódik legerősebben az ünnepi szokásrendhez. Ez a kelttésztakészítés mintegy „hordozza” a passiót.

Akik szívesen fogják életük részévé tenni ezt a fajta kalácsot, akik gyűjtik a régi recepteket, azok számára a hozzávalókat külön is felsoroljuk, hátha hamarosan kipróbálják.

Két kilogrammos pászkaához: 2 kilogramm liszt (hajdúsági liszt); 1,1 liter tej; 5 dekagramm élesztő; 8–10 evőkanál cukor; 1 evőkanál só; 1 Rama margarin/25 dekagramm vaj; 2 tojássárgája a tésztába; 1 tojás a rózsák tésztájához; a kenéshez 1 egész tojás és 1 sárgája, vagy két egész tojás.

Élmény volt 2019. szeptember 30-án Ilike keze alatt sütnöm. Endrődi-békési kalács-sütő tudásom mellé volt még mit tanulnom. De állíthatom, ha tényleg nagyon szeretné az ember – érdemes belefognia! Nem lesz munkája eredménytelen! Csak rajta! Ilike folyamatleírása és a szerző fotói segítsék elszánt munkálkodásukat! Pászkájuk bizonyára nem lesz tizenhat centiméter magas, de sebjaj, az íze finom! Sokat jelent, ha a próbálkozónak van már valamennyi kalács-sütési tapasztalata.

Ünnepeken finom kalácsillat lengje be otthonunkat minden családtag örömeire!

Kissné Kovács Adrienne

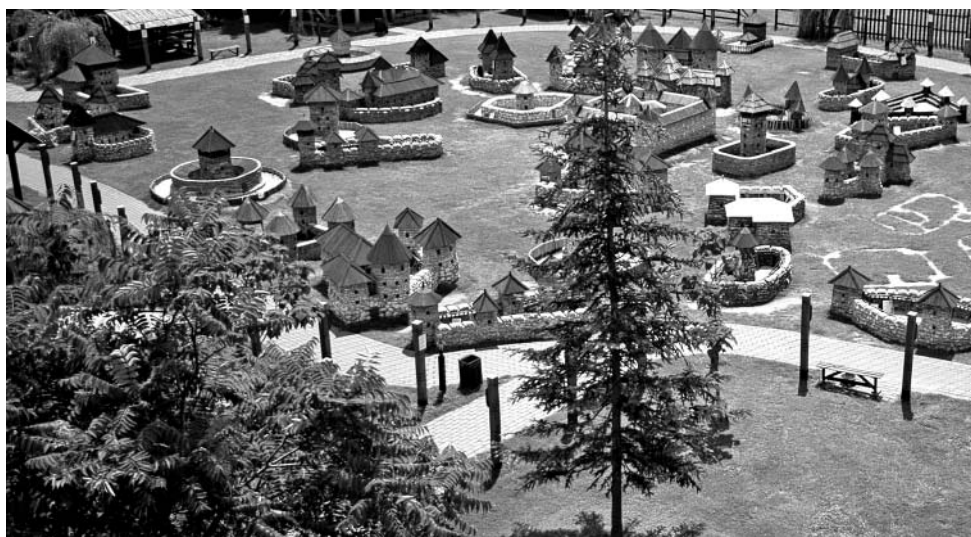
Ünnepre készen

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A dinnyési Várpark

2014-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt a dinnyési Várpark (Fejér megye), a romvá-
rak, a hagyományörzés és a magyar történelem kedvelőinek nagy öröme. Az impozáns
szabadtéri kiállítás célja az értékmentés és az oktatás, különlegessége pedig a szemléltetés
egyedi eszközeiben rejlik. A parkban ugyanis ma már csak romokban létező középkori
magyar várak kicsinyített eredetije láthatók, amelyek rekonstrukciós elképzelések alapján
készültek el.

A Várpark (Alekszi Zoltán felvételei)

Az ötlet egy gyermekkori gondolaton alapszik, azonban a megvalósításig három évti-
zednek kellett eltelnie. Az egyik célunk az volt, hogy minden várat abban a formájában
láthassunk viszont, amilyenek fénykorukban lehettek. Az ásatási alaprajzokból és légi fel-
vételekből kiindulva, évekig tartó alapos kutatómunkát követően született meg a park vég-
ső formája. A másik cél az volt, hogy kimondottan elfeledett, romos, holt várak kerüljenek
bemutatásra, hiszen ezeket már valószínűleg soha nem fogják felújítani. A várak mellett
a mai állapotukat tükröző fényképeket is láthatunk, melyek kitűnő összehasonlítási alap-
ként szolgálnak az ide látogatóknak.

A fizikai kivitelezés 2013 tavaszán kezdődött el. 2014 nyarára, a megnyitóra tizennyolc
vár készült el teljesen. 2018 tavaszára 38 várra bővült a létszám, és folyamatosan gyarapo-
dik a gyűjtemény, összesen hetven vár felépítését tervezzük. A várak folyamatosan épülnek,
így az ide látogatók a kész várak megtekintése mellett egyúttal az alapozás és a falazás
munkafázisaiba is betekintést nyerhetnek.

A park egyediségét az adja, hogy a történelmi Magyarország várait még sehol nem jelenítették meg eredeti anyagukból elkészített makettként: a kicsinyített várak, akárcsak eredetjük, kőből, fából, téglából, vesszőből és sárból készültek. Tudomásunk szerint a világon először építettünk anyaghű makettparkot. A Várpark anyagával 2018-ban bekerültünk a Guinness-rekorderek közé.

A várak parkon belüli elhelyezése nem véletlenszerű: a történelmi Magyarország térkép formázó sétányon belül, az eredeti elhelyezkedésüknek megfelelően vannak felépítve. Mellettük három nyelven olvasható rövid történetük. Emellett az összes magyar uralkodó, fejedelem és kormányzó neve és legfontosabb tettei is megtekinthetők a 90 emlékoszlopon.

2017-ben a Magyar Várkutatók Emlékházával bővült a park, ahol lehetőség van filmvetítésre is. Hazánk kiemelkedő várkutatóinak arcképes domborműve és kutatásaik rövid bemutatása tekinthető meg.

2019-ben egy Árpád-kori település rekonstrukciója (skanzen) épült meg, amelyben egy XI. századi boronafalás fatemplom is helyet kapott. A skanzenben megtalálhatóak a korabeli veremházak, valamint a fontosabb mesterségek (kovács, kőfaragó, halász, fazekas, bőrműves, nemezkészítő) bemutatására szolgáló, korhű eszközöket felvonultató építmények is.

A fatemplomban a Magyar Oltár van berendezve: balról jobbra Szent István király, Szűz Mária, a Magyarok Nagyasszonya, illetve Szent László ábrázolása látható. A templomban továbbá helyet kapott az összes Árpád-házi szent szobra is – ez egyedülálló gyűjtemény a világon.

2020-ban elkészült egy IX–X. századi szekérvár és a székesfehérvári Feketehegy palánk vára is, mindkettő eredeti méretében.

Árpád-kori skanzen

Középkori szekérvár rekonstrukciója

Alekszi Zoltán–Kocsis Nikolett

TERMÉS

Kazinczy Ferenc írói pályakezdése: egy korai honismereti mű I.

245 évvel ezelőtt jelent meg Kassán Kazinczy Ferenc első kinyomtatott műve Magyarország geográfiájáról.¹ A 71 oldalas könyvecskének nem tulajdoníthatunk irodalmi vagy tudományos jelentőséget, mégis érdemes mai figyelmünkre. Művelődéstörténetünk egy korszakos jelentőségű irodalmára indul nagyívű pályáján, egy formálódó alkotói szándék forrásvidékét ismerhetjük meg a szárnypróbálgatás körülményeinek felidézésével. Kazinczy „első kirepülés”-ként említi könyve kiadását, amelyen ott a kor lenyomata, hiszen akkoriban kezd bontakozni a hon megismerésének, megismertetésének igénye. Úttörő ő is a maga módján.

AZ ÍRÓAVATÁS

1775 nyarának vége felé a sárospataki református kollégium nagy eseményére, az év végi examenre, a tanultak számadására készült.² Egybegyűlt a diákság, a tanárok, a hozzátartozók, megjelentek a patrónusok, az illusztris egyházi vezetők. Ez az ünnep adott alkalmat arra, hogy Kazinczy édesanyja biztatására szétosztogassa első könyvének július közepén kinyomtatott példányait, s vállalja a nyilvánosság ítéletét. Az eseményt emlékező írásában többször felelevenítette, kétségtelen tehát, hogy élete egyik fontos momentumának tekintette.

1802-ből maradt ránk hagyatékában az első följegyzés ifjúkorának eseményeiről, amikor egy 1794-ben írt papirosára hivatkozva írja: „1775. [...] *Ekkor firkálom a Magy. Ország Geogr., melyre a Pray Historiájának tanulgatása indított.*”³ Azután 1808-ban az idősebb Ráday Gedeonról szólva említi, hogy „a legnagyobb titkolózások közt készítettem a Magyar-Országí Geographiámat az 1775diki examenre”.⁴ Az 1816-ban keletkezett önéletrajzában már lényegesen bővül az emlékezés: „Nagyatyám, nagyanyám s anyám jelen valának az examenen, s egy cseléd a hátulsó székekben tartá csomóimat. Midőn Prof. Szent-Györgyi elvégzé cathedrájában a kikérdezést, én előállék, s ajándékaimat kiosztogatám s elrejtézém. Azonban mihelyt csendesség leve, Superint. Szilágyi felkölt, idvezlette az új Autorkát [író-

1 Magyar országy geographica, az az, földi állapotjának le-rajzolása, melyet egynehány fő-Geographusok munkájából ki-szedegtetett és azoknak, a' kik Hazájokhoz illendő szívességgel viselgetnek, szemekie eleibe terjesztett, *Kazintzy Ferentz*. Kassán, Landerer Mihály betűível.

2 „Vizsgát évente kétszer tartottak, tavasszal (májusban) és ősszel (októberben). Ezek nyilvánosak voltak, sokszor az iskola pártfogóinak, támogatóinak jelenlétében zajlottak, ünnepélyes keretek között.” *Dienes Dénes-Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története*. Sárospatak, 2013. 28.

3 „Ma találok régi papirosaim közt...” In *Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete*. Sajtó alá rendezte *Orbán László*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 170. A továbbiakban is ebből a kiváló kritikai kiadásból idézem Kazinczyt; rövidítve: PE. A szöveg írásmódját - az értelem és a stílus sajátságainak tiszteletben tartásával - egyszerűsítém.

4 Gróf Ráday Gedeon, az első. PE. 28.

palántát], s elhalmozta magasztalásával; tüzelte, hogy elkezdvén egyszer a futást, abba ne hagyja; s midőn majd izzadni és fázni fog, s botolgatásaira reá ismer, el ne csüggedjen, sőt emlékezzék, hogy aki rosszul nem kezd, nem fog jól végezni. – Ez a megszólítás, tüzelés nekem irigyeket támaszta s barátokat.”⁵

1823-ból való az elbeszélés következő változata: „Állott az Exámen, s én is felmenék. Az anyám inasa a bekötött exemplárokat feltette az asztalra, s én előjövék, s osztogatni kezdém. Prof. Szentesi haraggal szólta meg: Quas tu ibi merces proponis⁶ Én nem adék semmi feleletet, s tovább osztám, reszketve, s elborítva szégyennel. Óhajtottam volna hogy nyelne el a föld. S íme Superint. Szilágyi Samuel Ur, Debrecenből, feláll, s csendet parancsol. Magasztalni kezd; mondja, hogy a kezdet csekély, de azt is mondja, hogy a kezdet mindég az, és hogy ő látja előre, mi fogja majd ezt követni, s örvend a jövődönnek. A többiek vagy azért, mert Szilágyinak ellene mondani nem mertek, vagy mivel jelen volt anyámat s nagyatyámat meg akarák kémélni, hallgattak; s így az én büntetésem nem vala egyéb mint annak mély érzése, hogy gondolatlanabb cselekedetet senki még nem teve. Puky és az anyám bátorítottak.”⁷

A Pályám emlékezete 1817/28-ban keletkezett változatában újabb vonásokkal gazdagítja első nyilvános szereplésének leírását: „Álla az Exámen. Osztályunk felméne az Auditoriumba, s kevés minutumokkal elébb, mint eleresztetnénk, az anyám két inasa az összekötött nyalábokat feltévé az Auditorium asztalára, s elfordult. Senki sem tudta, mi az, én pedig szerettem volna, ha elnyelte volna a föld. Oszlának társaim, s én elrejtve voltam. Anyám érettem küldé. Mentem tehát, megoldám a sinórokat, s nyomtatványimat elkezdém osztogatni. Quas tu ibi merces proponis? mondá a metszve szólani szerető Professor. Nem feleltem, s elrejtézém. Már azt hívém, hogy túl vagyok minden bajon, midőn Superint. Szilágyi hallgatást parancsola, s elszólított. Sápadtan, mint a halál, előállék. »A Munka ugyan hibás, úgymond, amint egy két sietve belé vetett pillantat után látom: de mely dicséretes törekedés ily gyenge esztendőkbekben! Ne szünjek meg. A szorgalmatos gyakorlás, vezérelve a férjfiás tanulástól, sokra fog vezethetni. Példákat horda fel, hogy mások is ifjan kezdék, s addig gyakorlák magokat, míg dicsőségre jutottak.« – Nem tudom, van e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, én felfogadtam, hogy soha többet nevem nyomtatva nem lesz.”⁸ Az önéletrajz 1829-ben készült változatában ez a szöveg ismétlődik apró változtatással.⁹ Szentes Jánosra neve említése nélkül utal: „a metszve szólani szerető Eloquentiae Professor”. Az 1831-ből való szövegben pedig így utal rá: „Az a professor, aki nem engedé, hogy a Poeticában maradjak...”¹⁰

Kazintzy geográfijának címlapja

5 Az én életem, 1816. PE. 421.

6 Magyarul: Miféle portékát árulsz itt? – Ne feledjük, az iskola nyelve ekkor még a latin volt; Szilágyi Sámuel is ezen a nyelven fordulhatott hozzá.

7 Kazintzy Ferencz' saját kezével írt Autobiographiája 1785-ig. PE. 454.

8 PE. 482.

9 PE. 573.

10 PE. 732.

Az iskolás szerző megszegyenítettnek érezhette magát, bár kapott bátorítást is. A zavartottság okozta pillanatnyi döntést, hogy felhagy a könyvírással, hamar felülbírálta, hiszen a rá következő évben újabb munkácskával, fordítással jelentkezett.¹¹

Tekintsük át, kik voltak az íróvá avatás szereplői!

Az ifjú Kazinczy, a szégyenkező szerző szülőfalujában, Érsemjénben kezdte iskoláit, néhány hétig a debreceni kollégium növendéke volt, azután Regmecen egy „*késmárki tót deák*” vezette be a német nyelv tanulásába, majd Késmárkon tanult Dienes öccsével együtt, hogy németül megtanuljanak. 1769 szeptemberében került a sárospataki kollégiumba, a grammatikai osztályba, s könyve megjelenésekor épp a retorikai osztályt fejezte be.¹² Megvallotta, hogy nem szívesen hagyta abba a poétika tanulását, szeretett volna még egy évig ott maradni; megkedvelte a költőket. Végül Szentés János vette rá, hogy lépjen tovább: „*el-lentállhatatlan ékesen szólásával előmbe terjeszté, hogy a poetákat ezután is fogom olvas-hatni, de most az a szerencse vár, hogy Cicerót halljam Catilína ellen mennydörgeni a nép és a tanács előtt, hogy most Caesárt követem majd Britanniába, hogy Brútust látom meg, a nagylelkű nemes késelőt. Átkoztam a gyűlölt ékesen szólót, s kénytelen valék engedni. [...]* A deák prosaistákat [latin prózairókat] gyűlöltem; ők vontak el a poeticából.”¹³

A fia előrehaladását segíteni kívánó édesanya 1774 márciusában, tehát másfél évvel azelőtt elhunyt férje szándékait követte, amikor ennek az első munkácskának a létrejöttét nagy elszántsággal szorgalmazta. Bossányi Zsuzsanna 34 éves ekkor, hat gyermek édes-anya; a legkisebb fiú, Miklós csecsemő volt még, öt hónappal apja halála után született. Megkapó az a határozottság, amellyel elsőszülött fiát alkotásra ösztönözte, érvényesülésé-
nek útját egyengette. A sárospataki vizgára, az „íróavatásra” magával vitte apját és anyját is. Az immár 72 éves Bossányi Ferenchez ugyancsak közel állt az ifjú szerző, aki hétéves koráig az ő házában nevelkedett. Még azt is állíthatjuk, hogy unokája tőle kapott közvetett indíttatást pályájához; a gyermek hallgatta és utánozta, mint diktálja leveleit inasának, s iskolába menve pénzt kapott tőle a betűvetésben való előrehaladásáért jutalmul. A semjéni paphoz átvitt, az ő bibliotékájában ébredt fel érdeklődése a könyvek iránt, s mint életútjára emlékezve megírta: „*Midőn Regmecen vittem által, már írogattam, s szerettem írni.*”¹⁴ Nem véletlenül közölte anyjával 1776. február 16-án Patakról: „*Első szülöttemet, a tavaly általam ki-adatott Hazánk állapotjának le-ábrázolását, Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Bossányi Ferenz Urnak, nekem érdemem felett-való drága Nagy Uram Bátyámnak szenteltem...*”¹⁵

Figyelmet érdemel a Kazinczy által említett Puky Ferenc, akitől – bár még fiatal (30 éves lehetett) – szinte atyai támogatást kapott. Nem tudunk sokat róla, pedig már Toldy Fe-

11 Az Amerikai Podotz és Kazimir' keresztényen vallásra való meg-térése. Németből magyarra fordítottat Kazinczi Kazinczy Ferencz által. (Bessenyei György művének fordítása.) Kassa, 1776.

12 Dienes Dénes egy 1765-ből való forrás alapján így foglalja össze az iskola korabeli tanrendjét: Az I. az *alfabetista* osztály, ahol a latin nyelv alapjait tanulják. A II. vagy *rudimentista* osztályban a latin ige- és főnévragozás a fő tan-tárgy. A III. vagy *grammatista* osztályban folytatódik a latin nyelvtan és dialógusok tanítása. A IV. vagy *syntaxista* osztályban a nyelvi gyakorlatokat Cornelius Nepos római történetíró műve alapján végzik. Az V. vagy *poétikai* osztály verstant tanul, Ovidius, Vergilius és más klasszikusok műveit olvassák. A VI. vagy *retorikai* osztály tan-anyagának középpontjában Quintus Curtius, Cicero és más klasszikusok olvasása áll. „*Ezekben az osztályokban tanulták még a hittan alapjait, a földrajz bevezető részét, a számtant és a görög nyelvet, a zene alapjait és éneket.*” De: „*a latin nyelv megtanulásán és az ahhoz kapcsolódó klasszikus-retorikus műveltségen van a hangsúly az iskolában.*” Dienes Dénes-Ugrai János i. m. 61.

13 PE. 415.

14 PE. 408.

15 Kazinczy Ferenc levelezése. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából közléteszi dr. Váczy János. I. k. 5-6. A továbbiakban: KazLev.

renc is fontosnak tartotta a szerepét. „Nem hiányoztak a folytonos bátorítások, s áldással kell említenünk anyja mellett Puky Ferencet, ki ezekben a legbuzgóbb volt. Ez a szünetidőben magához vette a fiatal szerzőt, hogy magát a mérnökségben gyakorolja, s ez Magyarország abroszait [térképeit] rajzolgatta Losonczié után, s könyve példányaihoz ragasztotta. Ugyanez a Puky Szent Istvánra lemenvén Pestre, magával vitte a két Kazinczy testvért, s Ferenc ismét megfordult Belezsnainál Bugyiban, s először Pécelen Ráday Gedeonnál, honnan ismeretekben újra meggazdagodva, s osztogatott munkácskájáért nem elsejesítve, de igen jobbak dolgozására buzdítva, visszatért Patakra a felsőbb tudományok tanulására.”¹⁶ A források szerint Puky földmérői minőségében járt akkoriban Regmecen, de utalnunk kell rá, hogy a Szirmay és a Comáromy család révén a Bossányiak atyafiságban álltak a Darvas nemzetséggel, amelyhez – mind anyja, mind felesége révén – Puky Ferenc is tartozott.¹⁷ Baráti kapcsolatuk Kazinczyval később is fennállt.¹⁸

A sárospataki kollégium tanárai nyilvánvalóan mind jelen voltak az egzámenen, ha nem is találkozunk Kazinczy leírásában valamennyiük nevével. Feltétlenül meg kell említenünk Szathmári Paksi Sámuel (1749–1774), aki nem élte meg az első könyvecske megjelenését, de a poétai osztályban Kazinczy tanítója volt. A hálás diák mentette meg később kéziratait az elkallódástól, s a kötet bevezető soraiban írta: „*Carmina maximam partem autographa Szathmáridum aeternae nocti eripuit Samuelis discipulus: Franciscus Kazinczy.*”¹⁹

Kazinczy így sorolja fel tanárait: „Pataknak akkor négy Professora volt: Szentesi János, a Természeti Törvény és Historiák Tanítója; Szentgyörgyi István, a Philosophiáé; Öry Gábor, a Theológiáé, és az Öryné testvére s Superintendens fia, Szilágyi Márton, a Physicáé és Mathesisé. Rosszabb időben lenni Patakon, mint én valék, nem lehet. Szentesinek szeméi fájtak, s egész holnapokig sem tarta egy leckét. A Grotius vastag Munkája de Jure Belli et Pacis volt iskolai könyve, s midőn én juték keze alá, a könyv közepében praelegált.”²⁰ Szentesi (vagy Szentes) János (1735–1781) 1767-től „tanított földrajzt, időtant [kronológiát], ó- és újszövetségi történelmet, ész- és nemzetközi jogot, latin irodalmat stb. 14 és féléven keresztül... Szónoklatával annyira feltűnt, hogy némelyek »aranyszájú szent Jánosnak« címezték.”²¹

---

16 Toldy Ferenc: Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék. 1859–1860. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. 29. Toldy Kazinczy önéletréséből, levelezéséből vette adatait.

17 Puky Ferenc: jogász, mérnök, Nógrád vármegyei főjegyző 1790-től, majd 1792-től alispán, tanácsos. Felesége Darvas Zsuzsanna; apósa Darvas (III.) Ferenc (1740–1810), aki a nemesi-nemzeti mozgalom tagjaként a magyar nyelv ügyét propagálta; szabadkőműves volt, kapcsolatban állt Kazinczyval. Ferenc testvére, Puky László (1753–1816) országyűlési követ, helytartói tanácsos a miskolci Erényes Világpolgárok páholyban Kazinczy szabadkőműves társa volt. A Famillypédia szerint Puky Ferenc 1745-től 1805-ig, felesége c. 1764-től ugyancsak 1805-ig élt. A PE. jegyzetében az áll, hogy a Kazinczy által említett „*consiliárius Darvas úr Puky feleségének nagyapja, Darvas József nógrádi alispán, Szirmay Zsuzsanna férje*” (935.). Ezt az adatot azzal kell kiegészítenünk, hogy Kazinczy Pukynak és nem feleségének nagyapjára céloz. Ugyanis Puky Ferenc édesanyja Darvas Anna volt, nagyapja pedig Darvas (II.) Ferenc, Újhelyi Éva férje. Kazinczy többször járt a nógrádi Dolányban, Szécsény szomszédságában, a Darvas-kúriában. Fogságából való szabadulása után is felkereste Puky Ferencet. „*Kért, házasodjam; meg fogom látni, hogy megtisztítatván testem lelkem a szenvedések által, melly gyönyörű magzatok fognak származni tőlem.*” (1803. július. PE. 303.)

18 „Puky Ferencz nevével többször találkozunk a levelezés folyamán, mert ő az özvegy Kazinczynénak a hetvenes években tanácsadója, a Kazinczy-háznak mind végig jóakarója, az árváknak gyámola s oktatója volt; különösen Ferencz nevelésére volt némi hatással.” (Váczy János jegyzete, KazLev. III. k. 507.)

19 Magyarul: a Szathmáriak kéziratait az örök sötétségtől Sámuel tanítványa, Kazinczy Ferenc mentette meg. Gulyás József: Szathmári Paksi Sámuel kéziratai a sárospataki könyvtárban. Irodalomtörténeti Közlemények 45. évf. (1935) 1. sz. 67–68.

20 Kazinczy Ferencz saját kezével írt Autobiographiája. PE. 454. Praelegált = olvasott fel.

21 László János: A sárospataki tanárok életrajza. Sárospataki Lapok 1889. 51. sz. 974.

Szentgyörgyi István (1736-1799), a filozófia és a görög nyelv tanára állhatott legközelebb Kazinczyhoz.²² Önéletírásában olvashatjuk: „*Professoraink közt egy sem volt kinek annyit köszönheték mint Szent-Györgyi Istvánnak. Nyílt fej, nyílt szív, nyílt lélek, de egy neki saját hajthatlansággal. Pedántnak mondhatnám, ha sok tudományát víg kedv nem szelidítette volna. Az iskolának minden ifjai közt, s hivatala kezdete olta, én valék az az egy, kit sétálásai alatt maga mellé venni méltóztatott, és én éppen sétálásai alatt tanultam legtöbbet. Leckéin annyit nem; ott a tanult ember volt: leckéin kívül az eszes. Írásimat forgatván, megsejté egy görög conjugatiómat, s félve vallám meg hogy elkezdék tanulni görögül. Tudni akará, miért akarok tudni görögül. Hogy Anacreont érthessem, felelém; Gyermek valék, azt hinni hogy a kisedd Anacreont oly könnyű lesz értenem, mint nehéz azt a vastag, azt az imádvá tisztelt Homért. Dicsérte törekedésemet, tüzele, bátoríta...*”²³

Szilágyi Márton (1748-1790), a filozófia és természetrajz tanára Kazinczy rajzait dicsérte,²⁴ s a következő mű, az 1776-ban megjelent Bessenyei-fordítás kiigazításában volt Kazinczy segítségére.²⁵

Öry Fülep Gáborhoz (1739-1823), a teológia tanárához akkor fordult Kazinczy, amikor még Gellert fordítására²⁶ gondolt: „*kértem, tekintené meg dolgozásomat. Az megértvén, hogy fordításomat ki akarják adni, fejet csóválva kérdé, miként juthat fejembe ily vakmerő szemtelenség. Szerencsémre velem vala anyám levele, s előmutattam azt. A Professor elfojtá gúnyait, s belé sem pillantván papirosaimba, azon szelíd intéssel ereszte el, hogy ily komoly tárgy nem illik ifjú esztendeimhez; fordítsam inkább Gellertnek Meséjét, de mind, s a Gellert verseinek szchemájiban...*”²⁷ 1774 márciusában, Kazinczy apjának temetésén Öry professzor is gyászbeszédet tartott, a félárva fiú azonban úgy érezte, nem kap támaszt, iránymutatást további útjához professzoraitól.²⁸ Ezt az érzést hitelesíti könyve bemutatásának az a

---

22 Így ajánlotta Kazinczy 1792 áprilisában „*Filoz. Prof. Szentgyörgyi István Úrhoz Sáros-Patakon*” Christoph Martin Wieland művének, A’ Szinopei Diogenesz’ Dialogusainak fordítását, amely Pesten Trattner Mátyásnál jelent meg 1793-ban. „*Édesen említem még mindenkor azt az időt, melyben Te engemet mintegy kiszakasztva más tanítványaid közül, biztosabb társalkodásodra méltóztatál, s karon fogva vezetvén Rómának és Gráciának dőledékjei közé, az elragadtatott ifjat, ki az ő poétáikban eddig csak a poétákat lelte vala fel, a bölcsenek ismerésére is szoktatgattad. Így ismértetted Te vélem a Chryzippusznál és Krántornál filozofusabb Horátzot és Homért; így Xénofont, Plutárchuszt, és azt a csintalan Nevetőt, kinek bujdosó lelke legközelébb a Ferney Urában ütötte elő magát, Lukianuszt. És, ó mint ömlődözött olyankor teli szíved! mint ragadott el szavaidnál nem kevésbbé tanító példád! – Ez a megkábult Szókratész már akkor tanítóm vala nékem. Te az ő nyelvét nem értetted, mint én nem a Te görögéidét. Elhevülve példád által a gyermeki magahittség merészégével kezdtem őt Elötted magyarázni, de megszegyenülve akadtam el. Vedd azt tőlem, érettebb férfitől, most; s vedd örökös tiszteletemnek, s a leghívebb, legforróbb háládatosságnak, mely vala tanítványnak mellyjében a legérdemesebb nevelő eránt lobogott, jelenőségűl; egyszersmind pedig enged meg, hogy közönségesen tisztelt karaktered, azok előtt, kiknek gyávaságok Diogeneszemnek különöségein s egyenességén meg fog botránkozni, önéki védelem és mentség légyen. – Kérni fogom a barátság Isteneit, hogy nékem szeretetedet tartsák meg; tudják ők, hogy ettől életemnek sok boldogsága függ.*” Kazinczy Ferenc: Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek. Sajtó alá rendezte Bodrogi Ferenc Máté és Borbély Szilárd. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 311.

23 PE. 571.

24 „*Szilágyi Márton látni akará rajzaimat. Dicsére holmit, hibáimat kimutatá, de nem nyújta vezérlő kezeket. Patakon úgy hitték akkor, hogy Professornak nem illik tanítványaihoz, a leckéken kívül, leereszkdéni.*” PE. 728.

25 PE. 573.

26 Christian Fürchtegott Gellert (1715-1769) német költő említett értekezése: *Abhandlung über die Religion*. Kazinczy fordításának címe: *Mi veszedelmesebb, a hitetlenség vagy a babonáság?*

27 PE. 572.

28 „*Házunk rokonai s baráti közül senki sem találtaték, kinek gondja volt volna az árván s vezér nélkül maradtakra. Kiki szána bennönket, kiki érzé mit vesztettünk; de még pofesszoraink sem kérdék, mint kell állapotunkon igazítani.*” (PE. 478.) Ennek ismeretében megítélhetjük, milyen körülmények között indul el Kazinczy a pályáján, ugyanakkor fölértékelődik e téren Puky Ferenc szerepe. Geográfijáról írja Rummy Károly Györgynek küldött önéletrajzában: „*ki vala nyomtatva, anélkül, hogy egy idősb, tudományzedett barát tanácsát adta volna róla.*” (PE. 825.)

mozzanata, hogy míg tanára, Szentesi János iróniával veszi tudomásul tanítványának első könyvét, a vendégként jelenlévő debreceni püspök az, akitől biztatást kap. Szilágyi Sámuelről (1719-1790), tanárának, Szilágyi Mártonnak az édesapjáról később is tisztelettel szolt Kazinczy: „Ahol Szilágyi vala, nem igen szóla más; nem mintha ő akará vala magát mások felett hallatni, hanem mivel mások elálmélkodva némultak meg az igen széles tudományú s igen tiszta fejű s igen elmés ember szólási mellett, s én felmeredt fülekkel hallgatám a víg ember mély bölcsességeit.”²⁹

Tanárai mellett Kazinczy diáktársai közül meg kell említenünk Szathmári Paksi Mózes, aki 1774-től volt alkönyvtáros a kollégiumban,³⁰ őt olvasmányaihoz hozzásegítette, és irodalmi próbálkozásaiiban társul szegődött hozzá. „A verselés lelke ismét megszálta; társaságom Szathmári Mózes volt, Bibliothecáriusa a Collégiumnak, s Sámuelnek testvére. Kimenék vele a vetések közé, a hegyekre, a Bodrog partjaira, s elmondánk, elolvasánk Virgílinek Eclogáját, s Orpheusát a Georgicákából, Dídóját, s Horátnak megkedvelt ódáit, s Tibullból, Catullból, Anacreonból amit tudtunk. Egyikünk segédjére költ a másiknak, s magyarázta amit jobban értett. Ezzel a korán elholt barátommal mindenben egyeztem...”³¹ Ha tehát mindezt átgondoljuk, megértjük Kazinczy ítéletét sárospataki iskolai tanulmányairól: „a tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától mint a tanítóétól; mert Patakknak húszezer kötetnyi bibliothecája van, s a könyvek a tanulók szobájikba is kiadattak; mert az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál, és talán leginkább azért, mert az öreg theologus Szathmári Mihály engem arra szorította, hogy Excerptákat [kivonatokat] tartsak”³²

A FELKÉSZÜLÉS

Láttuk, hogy Kazinczy kisdéd gyermekkorától kedvelte a könyvet meg az írást, másolgatta Hübner könyvéből a históriákat.³³ Mikor hétévesen Regmecre került „titkon papirosra vetette”, amit apja ebédnél, vacsoránál mesélt. A fiúk mellé hozatott késmárki deák beárulta őt apjának, azt állította, hogy az írogatás miatt nem halad előre a tanulásban. De: „Az atyám örömmel látta azt, s meghagyta tanítómnak, hogy örömeimet ne háborgassa, de ne is tudassa velem, hogy szemmel tart; csak arra vigyázzon, hogy a leckék tanulva legyenek. A titkot az anyámtól tudám, ki azt is megsúgá, hogy az atyám végigtekintette írásaimat, s örült szorgalmamon.”³⁴ Az apa még büszkélkedett is a Késmárkon német tudásban, a flótázásban művelődött fiaival: „S mások úgy jövének hozzánk, bennünket nézni, mint valamely remeket. Berhely úr, perceptora Zemplény Vármegyének, keresztül menvén Patakon, kocsijához hívata, s megizente, hogy scriptáimat [írásaimat] hoznám ki. Végig tekintette azt, csudált, példányul teve ki mellette ülő fiának, megparancsolta, hogy velem társalkodjék. Én soha sem érzém inkább, hogy semmit sem tudok, mint mikor csudáltak, dicsértek.”³⁵ Apja biztatta is:

29 PE. 584.

30 Kiss Endre József: Bodrog-parti könyvesház. Sárospatak, 2016. 177.

31 Kazinczy Ferenc: Az én életem. PE. 425. Itt írja azt is: „s tudják társaim, hogy ott, míg sokan szilaj vigasságoknak eredtek, én szobámban ültem, olvastam, dolgoztam s rajzolgattam, s gyakorta két s három gyertya mellett éjjél, úgy hogy végre szemeim majd elvakultanak”.

32 PE. 571. A húszezer kötet túlzás; Dienes Dénes azt írja: „A rendszeresen gyarapított állományban a kötetek száma 1785-ben meghaladta a négyezret.” Dienes-Ugrai i. m. 63.

33 Johann Hübner (1668-1731) német író. Népszerű bibliai történeteit Fodor Pál magyarra fordította s kiadta 1754-ben. 1831-ben gyermekei számára Kazinczy is lefordította: Szent történetek az Ó és Új Testamentom könyvei szerint.

34 Az én életem. PE. 408.

35 Uo. 412.

„Az atyám látta ezeket, s gerjesztette a tüzet bennem, és ha vendég volt, oly ravaszkodással vitte a beszédet, hogy én is szóhoz jöjsek. S mikor így a vendég a beszédes gyermekeken álmélkodott, fel-felszöke székéről, s az anyámat ösze- meg öszvecskolóla.”³⁶

Patakon a tananyag mellett vagy helyett „a bibliotékából s társaimtól magamhoz hordám az újabb deák költőket,³⁷ [...] s Olivétnek egy munkája: *Deliciae Poetarum Gallorum*, kedves könyvem leve.”³⁸ Ennek hasonlatosságára kétsorú magyar alexandrinusokban kezdék írni eklogákat.³⁹ Számíthatott poétikatanárára: „Szathmári verseimet eléggé jóknak találta, s felolvastatá társaim előtt nekik például. Megtekingette mit csinálók, eljárt szállásomra s köztünk mulatott, tüzelt. Benne vagy, úgy mond; menni fogsz, csak akarj...”⁴⁰ Fordította Theokritosz görög idillköltőt.⁴¹ Már diákként kereste tehát a magyar nyelv lehetőségeit a klasszikusokat fordítgatva. Följegyezte, hogy Mészáros Ignác Kartigámja⁴² „támasztá fel lelkemben azt a gondolatot, hogy lessem, mennyiben alkalmas már a magyar nyelv azt adni, amit más nyelvek adhatnak”,⁴³ s keresi a könyvtárban a magyar költők műveit.

Gyürky István diáktársa hívta fel Kazinczy figyelmét Kaestnernek egy Németországban vitát kiváltott epigrammájára,⁴⁴ s kérte, fordítsa le. „Mi vala könnyebb?” – írja Kazinczy. „Az utolsó sornak nem kelle rímet keresni, a két első pedig, ha tiszta rím nem volt is, készen álla, s másnap átadtam Gyürkinek fordításomat: *Fiam, te is? mond Július - / Anyám de Róma! - szóla Brútus, / S mélyebben döfe meg, Szabadság szent vasa.*” Gyürky más verselő diákokkal is lefordíttatta az epigrammát, de „Szilágyi az elsőséget az én dolgozásomnak adá”.⁴⁵ Szerzett tehát némi tekintélyt társai előtt.

Látván az igyekezetet, apja is bátorította: „Az atyám gyönyörködött próbáinkon, s kért, hogy folytatnánk, s megígérte, hogy ha azok egy kis csomócskára gyűlnek, ki fogja nyomtattni.” Kazinczy azonban túlságosan igényes volt önmagával szemben: „mihelyt kívántak tőlem valamit, az a vágyás, hogy igen jó legyen, amit adok, olyannyira megzavart, hogy kénytelen valék munkámat ízre tépni”.⁴⁶ Így aztán apja azt ajánlotta, foglalkozzék prózával. Egy idő után megkérdezte fiától, elkészült-e Gellert kiválasztott értekezésének lefordításával, amellyel 1774 karácsonyán megbízta azzal az ígérettel, hogy azt a következő egzámenre kinyomtatattja.

Az apa tavasszal meghalt, s Kazinczy közben történelmi tanulmányokba kezdett. „Én akkor, a Kartigámok mellett, magyarországi históriát tanultam, nem mivel hagyták, hanem mivel érzettem, hogy azt tanulnom illik, s vezető nélkül, tanácsló nélkül lévén, Praynak Hunnusaín kezdém olvasásomat!”⁴⁷ A Pályám emlékezetében ezt olvashatjuk: „Hogy magyarnak illő volna nemzete történeteit ismerni, és hogy e széles kiterjedésű stúdiumhoz korán kell látnunk, az Török Istvánnak⁴⁸ s más valakinek Patakon, a legszükségesebb és legfelsőbb tudomány ha-

36 Kazinczy Ferenc élete egyedül maradékainak számokra, II. PE. 398-399.

37 XVI. és XVII. századi németalföldi újlatin költőket olvasott.

38 Pierre-Joseph Thoulrier d'Olivet (1682-1768) francia apát, író, nyelvész, a Francia Akadémia tagja. A gall költőket megidéző háromkötetes műve 1609-ben jelent meg.

39 Az én életem. PE. 415. Tizenkét szótagú, hangsúlyos, rímes verssorokról van szó.

40 Uo. 413.

41 KazLev. III. k. 613.

42 Mészáros Ignác (1721-1800) Menander munkáját magyarította: Buda várának visszavételekor a keresztyének fogságába esett egy Kartigam nevű török kisasszonynak titka és emlékezetes történeti... Pozsonyban jelent meg 1772-ben.

43 PE. 728.

44 Abraham Gottlieb Kästner (1719-1800) német epigrammaköltő.

45 PE. 729.

46 Az én életem. PE. 417.

47 Az én életem. PE. 421.

48 Török István egy idősebb diák, később szénior, Kazinczy magántanítója volt.

szontalan örök tanulása mellett, eszébe nem tuda jutni. Elfogva e szükség érzésétől, azon badar gondolatra juték, hogy a dolgot a hunnokon kell kezdenem Deguignes és Pray szerint. Kivevém tehát a munkát a bibliothecából, s kivonatokat csinálék belőle. Nem értém ugyan, céломhoz annak tudása mit használhat; de úgy hittem, hogy a látni vágyott tartományhoz homokpuszták vezetnek.”

Ma már nagyon nehéz rekonstruálni, a történeti művek milyen kiadásaihoz juthatott hozzá a kollégium könyvtárában. 1769-ben készült katalógus a könyvállományról. A *Tudomány Gyűjtemények honlapján* erről azt olvashatjuk, hogy „A munkát valószínűleg 1773 táján fejezhették be, ugyanis 1774–75-ben készült el a könyvtár szakrendes katalógusa. 1777-ben szintén ilyen csoportosításban sorolja fel a katalógus a könyveket, 1780-ban azonban Tasnádi Székely József betűrendes katalógust készít.” Azok közül a művek közül, amelyekről Kazinczy visszaemlékezéseiből értesülünk, az 1777-es leltár szerint egyedül a Pray-kötet volt meg a gyűjteményben.⁴⁹

Kazinczy két történeti munkára utal. Az egyik Pray György műve, az *Annales regum Hungariae (Magyarország királyainak évkönyvei)*, amely 1763 és 1770 között jelent meg Bécsben öt kötetben. A másik egy Joseph de Guignes nevű francia történész – többek között a hunokról szóló – munkája (*Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux*; Paris, 1756–1758). Kazinczy 1775-ben három hónapon át tanulta a francia nyelvet Patakon egy Chap-Martin de Chaupy nevű tisztjelölttől,⁵⁰ de nem vihette annyira, hogy egy tudományos művet eredetiben olvasson. Viszont a köteteket elég hamar németre fordította Johann Carl Dähner (*Allgemeine Geschichte der Hunnen und Türken, der Mongols und anderer occidentalischen Tartarn*; Greifswald, 1768–1771), feltételezzük, hogy ezt ismerhette Kazinczy; a német kiadás II. kötete szól a hunokról.

Kazinczyt történelmi érdeklődése vezette el a földrajzhoz. Leírja: „Az embert olykor a legzavartabb gondolatok érik, hogy később nem győz álmélnodni, mint juthatott olyanokra. Ilyen vala nékem az a szerencsétlen óráim, melyben a Pray Hunjainak olvasások alatt azon gondolat ére, hogy ha a történeteket akarom tudni, elébb a földdel kell megismerkednem; s így a hunok ázsiai történetihez a mai Magyarország európai Geographiáját tanultam meg...”⁵¹ Hogy miért nevezi ezt zavart gondolatnak, szerencsétlen óráinak, azt valószínűleg a következmény magyarázza: kis könyvének nyilvánosságra kerülését, osztogatását kudarcként élte meg az elvárható színvonalhoz képest – különösen az emlékezés leírásának időbeli távolságából visszatekintve.

Sárospatakon volt hagyománya a „földrajz” tanításának. Azért teszem idézőjelbe a szót, mert az későbbi eredetű, nyelvújítási összetett szó. 1803-ban fordul elő először ’térkép’ jelentésben, s csak 1845 óta értelmезik mint a földleírással foglalkozó tudományt,⁵² helyette leginkább a „földisme” és a „földirat” elnevezéseket alkalmazták.⁵³ Márki Sándor emlékeztet arra: „Alig érkezett Amos Comenius 1650-ben Sárospatakra, a történelem és földrajz tanítását rögtön bevitte a kollégiumba. Úgy látszik, kellő súlyt fektetett a kartographiára, mert Rákóczy Zsigmond költségén még Mercatornak, a térképírás e nagy alakjának, atlaszát is meghozatta.”

49 Ezúttal is köszönöm dr. Kovács Áron könyvtáros szíves közlését.

50 „Amit tudok, ennek köszönhetem a nyelvben; mert azután olvasás által gyakorolgtam magamat.” Kazinczy Ferencz’ saját kezével irt Autobiographiája 1785-ig. PE. 456.

51 PE. 572–573.

52 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 966.

53 Szilágyi Adrienn: A nemzetépítés egyik XIX. századi pillére. A földrajz országismerete. Élet és Tudomány 2015. XI. 26. 70. évf. 45. sz. 1414.

S érdekes az is, hogy Csécsy János 1713-ban, majd 1732 tavaszán „*az esti órákban múzeumában gyűjtötte össze azon ifjakat, kik a geographiával behatóbban kívántak foglalkozni s tollba mondatta nekik Magyarország földrajzát, statisztikáját és történetét. Büszkén, de nem egészen helyesen hirdette, hogy ő előtte Magyarországon senkisémet tanított geographiát...*”⁵⁴ Márki Sándor említi a „*Gleditsch-czég kiadásában Lipcsében, 1726-ban névtelenül megjelent munkát, mely németül tárgyalta a régi és új földrajzot*”; és amely a „*szokrateszi módszert alkalmazva, tananyagát kérdésekben és feleletekben dolgozta föl...*”⁵⁵

Feltételezhető, hogy Sárospatakon is ismerték az evangélikus tudós tanár, Tomka-Szászky János (1700–1762) valamelyik munkáját,⁵⁶ ő Bél Mátyás tanítványa volt, és elsőnek írta meg Magyarország középkori történeti földrajzát Anonymus alapján.⁵⁷ Losontzi István nevezetes könyve előszavában, 1770-ben Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita történettudósra is hivatkozik.⁵⁸

Kováts Dániel

A dualizmus kori budapesti német dalárdák magyarosodása

Spontán asszimiláció vagy kulturális illeszkedés mint a többségi nemzet elfogadásának igénye

A DALÁRDÁK TÖRTÉNETE

Az első dalegyletek Németországban jöttek létre. Magyarországra a protestantizmussal kerültek, de az 1848/1849-es események megállították a fejlődésüket. Felvirágzásuk a XIX. század második felére tehető.

A lakás- és címjegyzékek alapján megállapítható, hogy Pesten, Budán és Óbudán 1867-ben 4 zene- és dalegyesület¹ volt, 1870/71-ben 11,² 1880/81-ben 12,³ 1885/86-ban 15,⁴ 1890-ben 23,⁵ 1900/1901-ben 26,⁶ 1910-ben 36.⁷ Számuk 1867-től 1910-ig megkilencszereződött. Az első

54 Márki Sándor: A földrajz-tanítás története Magyarországon. Földrajzi Közlemények XIX. k. 1891. 269–270 55 Uo. 274. Johann Gottlieb Gleditsch (1688–1738) apja, Johann Friedrich Gleditsch 1716-ban bekövetkezett halála után vette át a kiadót. Kiadványa hatással volt a hazai földrajztanításra, így Losontzi Istvánra is.

56 *Introductio in orbis hodierni geographiam...* (Posonii, 1748); *Conspectus introductionis in notitiam regni Hungariae geographicae historicam...* (Posonii, 1759).

57 Lásd még *Frisnyák Sándor*: Földrajzoktatás Sárospatakon a XVIII–XIX. században. Művelődésügyünk 1960. 12. sz. 40–43.; *Ugrai János*: Felvilágosodás kori változások a Sárospataki Református Kollégiumban. Egyház-történeti Szemle 2001. 2. évf. 1. sz. 94–111.

58 „*Ha ki kételkedik e Magyar Históriatkának valósága felől: olvassa-meg Tiszt. Timon Samuelnek, és T. Pray György tudós Munkáját, mind azt azokban hiteles bizonyosságokkal, de sokkal bővebben fel-találja.*”

1 Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1867. Pest, 1866. 367.

2 Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1871 und 1872. Pest, 1871. 238–239.

3 Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1880–1881. 1. évf. 4. rész. 456–457.

4 Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1885–1886. 4. évf. 3. rész. 121.

5 Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1890. 6. évf. 3. rész. 207.

6 Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1900–1901. 12. évf. 4. rész. 330–331.

7 Budapesti Czim- és Lakásjegyzék 1910. 22. évf. 4. rész. 460–462.

dalárdák többségét a Németországból Pestre és Budára érkező német szakmunkások hozták létre, így szellemiségük is német volt.

Az 1867-ben Pesten, Budán és Óbudán működő 4 zene- és dalegyesület a Gesangsverein in Pester-Unio, Pester-National-Liederverein (Pesti Nemzeti Dalkör), az Universitäts Gesangs-Verein, a Pest-Ofner Liedertafel (Pest-Budai Dalárda)⁸ volt, az 1870-ben működő 11 pedig a „Liederkrantz” Gesangs-Verein in Altofen, a Liedertafel Pest-Ofner (Pest-Budai Dalárda), a Liedertafel, Ofner (Budai Dalárda), a National-Musik Konservatorium, a Musik-künstler-Unterstützungs-Verein, a Musikfreunde-Verein, a National-liederverein, Pester (Pesti Nemzeti Dalkör), a Sing- und Musikverein, Ofner (Budai Ének- és Zeneakadémia), az Ofner Musikschule, az Universität Gesangs-Verein, Ofner Techniker-Gesangs-Verein⁹ néven működött.

Buda és Pest kozmopolita jellegéről, a magyar kultúra háttérbe szorításáról id. Ábrányi Kornél (1822–1903) zenei író, zeneszerző, zongoraművész, zenepedagógus a század végén a következőket írta: „... [Pest és Buda, később Budapest] halmozta össze legintenzívebben azokat a magyarellenes elemeket, amelyek még napjaik leáldozása után is [a XIX. század 90-es éveit] sokáig nagy befolyással uralkodtak s minden nagyobb mérvű nemzeti megnyilatkozásoknak útját állni voltak képesek.”¹⁰

A BUDAPESTI NÉMET DALÁRDÁK ASSZIMILÁCIÓJA

A budapesti német dalárdák asszimilációja a 70-es évektől indult el. A jegyzőkönyvi, választmányi, közgyűlési német nyelvűség kétnyelvűségbe ment át, amely a program kétnyelvűségével kapcsolódott össze, majd ezt követte a fokozatos egynyelvűvé, vagyis magyar nyelvűvé válás. Nagyon sok esetben a munkahelyi kollegiális szellem, s nem utolsósorban a hazaszeretet voltak azok a tényezők, amelyek felgyorsították a német dalárdák magyarosodását.

Az 1871-ben alakult Budapesti Typográfiai Dalkör saját célját az alapszabályaiban így fogalmazta meg: „... kedélyes estek vagy más ünnepélyek rendezése által a társasélet nemesbítése és fejlesztése, könyvtára által pedig szórakozást nyújtani és műveltséget terjeszteni”¹¹

A rendelkezésre álló anyagok 1880-tól teszik lehetővé a dalárda működésének feltárását. Első elnöke Schweins-haut József volt, aki 1881-től már Ligeti József néven szerepelt az egyesület irataiban.¹² A dalkör tagjai az alapító

A Typographia Dalkör tagsági jegye 1871-ből (BFL, X. 61., TDI 1849–1938)

8 Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1867. Pest, 1866. 367.

9 Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen 1871 und 1872, Pest, 1871. 238–239.

10 Id. Ábrányi Kornél: Képek a múlt és jelenből. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1899. 61.

11 A Budapesti Typográfia Dalkör módosított Alapszabályi. Kaiser Gyula-Pesti részvény nyomda, Budapest, 1924. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) X. 61. Typographia Dalkör iratai (a továbbiakban: TDI) 1849–1938.

12 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL. X. 61. TDI 1849–1938.

annak halála után egy füzettel emlékeztek, mely szerint Ligeti József 1848-ban született. Iskoláinak elvégzése után visszatért „a német világot élő Budára”, majd az állami nyomda kötelékébe lépett. 1871-ben létrehozta a Budapester Buchdrucker und Schriftgiesser-Liederkrantzot, a későbbi Typografia Dalkört, hogy „a bajtársak közötti érintkezést kedélyessé tegye; az együvé tartozás fenséges eszméjét kimélyítse.”¹³

A dalárda működő és pártoló tagokból állt. A működő tagok az énekkar tagjai voltak, a pártoló tagok anyagiakkal vagy egyéb módon járultak hozzá az énekkar működéséhez. A működő tagok száma 1884-ben (17) és 1885-ben (18) volt a legalacsonyabb, a pártoló tagoké 1886-ban (72) és 1887-ben (71).¹⁴

A választmány évi jelentésének közgyűlés elé való terjesztése, a napirend előterjesztése 1887-ig magyar és német nyelven történt, mint ahogy két nyelven írták a jegyzőkönyveket is. Az 1887. május 8-án tartott közgyűlésen a választmány évi jelentését már csak magyarul olvasták fel. Az elnök kérdésére, mely szerint van-e valaki, aki a magyar nyelven fölolvastott évi jelentést nem értette meg, és hogy szükséges-e azt német nyelven is fölolvasni, a közgyűlés kijelentette, hogy megértette, és a német nyelven történő fölolvastást nem kívánja.¹⁵

A Typographia Dalkör 1903-ban
(BFL, X. 61., TDI 1849–1938)

A zenei képzettséggel is rendelkező művezető lett a kórus karmestere és elnöke, aki ezeket a feladatot minden díjazás nélkül látta el. A dalárda egyesületi helyisége a Fekete Gyémánt-hoz címzett vendéglő volt, amit a dalárda díj nélkül használhatott.¹⁷ Megalakulásakor „még

13 Emlékezés Ligeti József-re. 1848–1929. A Typographia Dalkar megalapítójára. 1–2. p. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

14 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

15 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

16 Munkás-Heti-Krónika. 1. évf. 1873. 47. sz. 1–4.

17 Biller László (szerk.): A Ganz Mávag Acélhang 100 éve (1873–1973). Budapest, 1973. 13.

igen sok idegen nyelvű munkás lévén” a hivatalos nyelv a német volt, és a dalok nagyobb részét is német szöveggel énekelték.¹⁸ 1874. augusztus 8-án a tisztviselői kart először választották meg véglegesen, s ezen a közgyűlésen mondták ki azt is: „... hogy a magyar nyelvnek is azon szerep jusson, mint a németnek és hogy a dalok is felváltva magyar és német szöveggel énekeltessenek”.¹⁹ Ez volt a kezdete az egyesület megmagyarosodásának, ami rövid idő múltán végbe is ment.²⁰

Bruckmüller távozása után a dalárda egysége megszűnt, s csak 1875-ben sikerült visszaállítani a régi értékeket. Az egyesület elnöke Kurzenberger Vilmos lett, aki „tekintélyével és erélyével nagyot lendített az egyesület stagnáló ügyein”.²¹ A gyár tisztikarának nagy része pártoló taggá vált, így az egyesület anyagi gondjai is rendeződtek.²²

Az 1879. július 27-én tartott közgyűlésen Polnai Sándor lett a választmány elnöke. Az ő regnálása idején a tagok száma elérte a 250-et. A következő években a kör a Baross u. 129. sz. alatt felállított színpadon vígjátékokat, népszínműveket adott elő. Ezek közül kiemelkedett az *Apró félreértések* és a *Gymesi vadvirág*. Polnai kilépése a gyár kötelékéből a dalárdából való kilépést is magával hozta. Neki volt köszönhető az Aczélhang megerősödése, életképessége és végleges megmagyarosodása. Sokéves munkáját a dalárda tiszteletbeli elnökséggel honorálta.²³

A dalegylet 1898. november 13-án tartotta fennállásának 25 éves jubileumát a M.Á.V. munkás éttermében, Stark Henrik karmester vezetésével és a Budapesti Férfi-dalegylet a Budapesti Polgári Dalkör, a Törekvés Dalkör és az Asztalos Ifjak Dalárda közreműködésével.²⁴ Ugyanabban az évben részt vett az aradi országos dalünnepen, ahol dicséző oklevelet kapott.²⁵

A Ganz-gyári Dalkört Mechwart András (1834–1907) gépészmérnök, feltaláló, a vállalat egykori igazgatója alapította 1873-ban. Mechwart András a bajorországi Schweinfurtban született, Augsburgban végzett gépészmérnökként. 1859-ben Ganz Ábrahám vasöntőműhelyébe lépett be, amely a II. kerületi Ganz utcában működött. Mechwart 1869-től a vállalat egyik irányítója, feltalálója.²⁶

A dalkör az 1897-es évben nyolcszor lépett fel nyilvános közreműködéssel. Részt vett hazafias és kulturális rendezvényeken, de kegyeletes és örömneppeken is. Többek között Gulden Gyula Ganz-gyári igazgató és Scheller Miksa főmérnök jubileumi ünnepségén. Megemlékeztek Liebscher Vilmos volt karnagyról is, aki az előző évben ünnepelte 50 éves jubileumát. 95 dalpróbájuk alkalmával 119 darabot tanultak be. Az egyesületnek ebben az időben 8 tiszteletbeli, 89 működő és 138 pártoló tagja volt és 550 kötet zeneművel rendelkezett.²⁷

Az 1898. augusztus 13–16-án Aradon tartott dalversenyen a Ganz-gyári Dalkör és a Kaszai Dalkör kapta az első helyezést.²⁸

---

18 Förster Nándor: Az Aczélhang férfidalegylet 25 éves jubileumához. Zenelap 12. évf. 1898. 27–28. sz. 3.

19 Förster i. m. 3.

20 Förster i. m. 3.

21 Förster i. m. 3.

22 Förster i. m. 3.

23 Förster i. m. 4–5.

24 Dalegyesületi ügyek. Zenelap 12. évf. 1898. 26. sz. 5.

25 Az aradi országos dalünnep. Vasárnapi Ujság 45. évf. 1898. 34. sz. 585.

26 Mechwart András hengerszéke. Magyar Hírlap 2020. január 3.; >https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/Mechwart_Andras_hengerszeke -< (Letöltve 2020. 01. 03.)

27 Zenelap 12. évf. 1898. 6. sz. 6.

28 Az aradi országos dalünnep. Vasárnapi Ujság 45. évf. 1898. 34. sz. 585.

A Budapesti Férfi-dalegylet az 1883–1884-es budapesti lakás- és címjegyzékben szerepelt először. Az V. kerület Váczi körút 23. sz. alatt volt az egyesület székhelye. Elnöke Mauritz Ödön volt, alelnöke Schurr Kristóf.²⁹

1890. december 31-én a Széchenyi sétatéri helyiségeiben „*valósággal német szellemű dales-télyt*” rendezett, ugyanis a műsort túlnyomó részben németül énekelték. A német dalokat püsszegéssel, a magyarokat pedig éljenzésekkel fogadta a közönség – számolt be a rendezvényről a *Zenelap*. A műsor összeállításán a lap elcsodálkozott, különösen azért, mert a dalárda jó hírnévnek örvendett és jeligéje nem volt más, mint a: „*Fel, fel, hadd zengjen hős dalunk. Hazánkért élünk és halunk.*”³⁰

1891 februárjában Kossovits József budapest–terézvárosi karnagyot, állami zenetanárt választották meg karnagynak. „*Meg vagyunk róla győződve, hogy Kossovits alatt a Budapesti férfi dalegylet magyar szellemben fog működni*”³¹ – írta a *Zenelap*.

1891 májusában szakmaközi alapon jött létre a Budapesti Általános Munkás Dalegylet.³² Többségében osztrák és német forradalmi dalokat énekelték. Ennek az volt az oka, hogy a szakmunkások egy része ebben az időben jórészt német volt, de a nyugati országokból hazatérő magyar munkások is az ott elterjedt nemzetközi forradalmi dalokat hozták magukkal. A pártsajtó még az 1880-as években is kétnyelvű volt, és még a századforduló körüli években is a szónokok a politikai gyűléseken két nyelven, magyarul és németül beszéltek.³³ A munkásénekkar megalakulásakor leszögezte, hogy a munkásmozgalom fejlődését kívánja szolgálni. A munkásénekkaroknak, köztük a Budapesti Általános Munkás Dalegyletnek, fontos szerepe volt a munkásság öntudatának felélesztésében.³⁴

KÖNYVTÁRAK, REPERTOÁR, ZÁSZLÓAVATÁS

A német dalárdák könyvtárának működését, fejlődését a Budapesti Typográfiai Dalkör kollekciónál lehet jól bemutatni. Könyvvállományról nem minden rendes évi közgyűlés adott pontos beszámolót, de a rendelkezésre álló adatokból kiolvasható, hogy a könyvek száma folyamatosan emelkedett 445-ről (1879-ben) 1365-re (1907-ben). Ezek elsősorban ajándékozással kerültek a könyvtárba, s magyar és német nyelvűek voltak. 1886-ban (237 magyar – 387 német), 1887-ben (271 magyar – 402 német) és 1888-ban (316 magyar – 457 német) a német könyvek voltak túlsúlyban. Amíg a könyvtár gyarapodása a német nyelvű könyvek javára történt, addig a kikölcsönzések esetében a magyar könyvek domináltak: 1886-ban 366 magyar és 266 német könyv, 1896-ban 412 magyar és 200 német, 1897-ben 400 magyar és 200 német. Ebből egyrészt arra következtetünk, hogy a tagok, illetve nem tagok szívesebben váltak meg német könyveiktől vagy ajándékozták azokat a dalárdának, másrészt az olvasási kultúra a magyar irodalom vagy a magyar nyelvre fordított külföldi irodalom felé hajlott.³⁵

A repertoáron lévő magyar és német kardalok arányáról ugyancsak a Budapesti Typográfiai Dalkör levéltári anyaga nyújt pontos adatokat. A kardalok aránya nyelvi szem-

29 Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1883–1884. 3. évf. 138.

30 Újdonságok. *Zenelap* 5. évf. 1890. 1. sz., 8.

31 Dalár ügyek. *Zenelap* 6. évf. 1891. 5. sz. 6.

32 *Lux Judit*: A magyarországi szakszervezetek történetéből. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 2008. 12.

33 *Káldor János*: Az első forradalmi munkásdalok. A magyar munkásmozgalom kezdetei. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1959. Szeged, 1959. [229–235.] 230.

34 Ua. 234.

35 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

pontból 50–50%-hoz közelített, 1879-ben 74 magyar és 74 német, 1887-ben 120 magyar és 131 német nyelvű volt. A repertoár kétnyelvűsége a programokban is megnyilvánult, az 1881. április 20-án tartott választmányi ülésen határozatot hoztak, hogy Ritter Ferenc mütársuk 50 éves jubileuma alkalmából két dalt tanulnak be: a magyar nyelvű ünnepi beszéd után a magyar szövegű *Guttenberg-dalt*, a német beszéd után az *Es ist ein Berg...* kezdetű dalt tervezték énekelni.³⁶ 1889. július 8-án a II. választmányi ülésen határozatot hoztak, hogy dalestélyt rendeznek a vízivárosi Fácánban, ahol 7 kar lesz, 4 magyar és 3 német. 1890-ben a Szép Juhásznénál tett tavaszi kiránduláson 5 dalt mutattak be, 2 németet és 3 magyart: *Daláröröm, Frühlingsnacht, Csata dal, Wanderlied, Érted, érted*.³⁷

A zászlóavatás a dalárdák legnagyobb ünnepének számított. A hónapokig tartó előkészületeket nagyszabású zászlóavató ünnepség követte, amelyen a hazaszeretetnek is hangot adtak. A Stahlton 1879 pünkösdjén tartotta az egyesület zászlóavatását. A zászlóanyai tisztet Zimmermann Frigyesné, a nyoszolyólányokét Uxa Eleonóra és Török Hermina kisaszszonyok töltötték be. A tagok megfogadták, hogy zászlójukhoz mindig hűek maradnak „*a Király, Haza és Művészet szent nevében*”.³⁸

ORSZÁGOS MAGYAR DALÁREGYESÜLET

Az Országos Magyar Daláregyesület (OMDE) megalakulásáról az 1867-es aradi dalárdata-lálkozón döntöttek. Az alapszabály részletesen meghatározta az egyesület célját, a tagság és a tisztségviselők kötelezettségeit, a közgyűlés és a választmány teendőit, leírta az OMDE gazdasági működését. Célul a magyar kultúra, a magyar nyelv ápolását, a magyar zene és művészet terjesztését tűzte ki. Elhatározták, hogy két évente országos találkozót tartanak, és a hangversenyek után közgyűléseken vitatják meg az aktuális problémákat. Elnöknek Madarassy Pált, titkárnak id. Ábrányi Kornélt, pénztárosnak pedig Engeszer Mátyást választották. Alapszabályai az évek folyamán többször módosultak, alapszellemben azonban nem tértek el az 1867-ben megfogalmazottaktól.³⁹

A daláregyesület munkáját és küldetését id. Ábrányi Kornél a *Képek a múlt és jelenből* című munkájában nagyra értékelte. Elsősorban az országban működő tagegyletek összefogását és irányítását határozta meg feladatául, s fennállásának ideje alatt: „... *nem szolgált más érdeket, mint a magyart*”.⁴⁰

A tagegyletek feladata a magyar állameszme erősítése volt, különösen a nemzetiségek lakta területeken. „*Nagy nemzeti missziót teljesítettek s teljesítenek [...] a magyar dal zászlajával a kezükben, őrt állanak a magyar állam s kultureszme váránál*”.⁴¹

Az Országos Magyar Daláregyesület első országos karnagya Erkel Ferenc volt. Az ő nevéhez kötődik az országos dalárünnepélyek meghonosítása. Visszavonulása után Huber Károly lett az utódja. Őt fia, Hubay Jenő, a világhírű hegedűvirtuóz, zeneköltő s a magyar zeneirodalom kimagasló képviselője követte. 1880-tól Erkel Sándor hat évig szerepelt mint országos karnagy. A millenniumi országos dalünnepély óta Bellovics Imre, a Budai Dalár-

36 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X.61. TDI 1849–1938.

37 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

38 Förster i. m. 4.

39 Fazekas Ágnes: Polgári dalos mozgalom Magyarországon a 19. században, 3. rész, Dalárünnepélyek; ><https://www.parlando.hu/2017/2017-2/Muvelm-Fazekas.htm>< (Letöltve 2019. 12. 27.)

40 *Id. Ábrányi* i. m. 61.

41 *Id. Ábrányi* i. m. 64.

da karnagya, a polgári nőiskola énektanára s a fővárosi zenei élet aktív képviseleje állt az egyesület élén. Mint másod- s társ-karnagyok Zimay László és Gobbi Alajos is szerepeltek a rendes országos karnagyok mellett.⁴²

A *Zenelap* a dalárdák szerepét többek között az általános műveltség, valamint a magyar nyelv terjesztésében látta, fontosnak tartotta a magyar „*törzselem*” összekapcsolását a nemzetiségekkel.⁴³

Az Országos Magyar Daláregyesület 1897. január 16-án tartott rendes választmányi ülésen Hackl Lajos fővárosi tanár tett lelkes és hazafias indítványt a magyar dal és zene terjesztése érdekében. Azt ajánlotta, hogy a kormány segítségével országos mozgalom induljon, „*főleg a nemzetiségek által ellepett vidékeken*”, magyar dalegyüttesek alapítására, melyet úgy a hatóságok, mint a kultúregyesületek támogatnának. „*E dalegyüttesek előmozdítanak a magyar állameszme, a magyar nyelv és szellem meggyökeresedését.*”⁴⁴

Az Országos Magyar Daláregyesület 1892-ben rosszállását fejezte ki a budapesti dalárdákkal kapcsolatban. Amíg a vidéki városokban eseményszámba ment egy-egy dalestély, az egész város készült rá heteken át, a fővárosban, még a jobb parton is, csak tiszteletjegyek özönével érkeztek a családok a táncvigalmakra. Az eredmény a lap szerint: virradatig tartó tánc, üres pénztár, a dalárdák előadása alatt hangos társalgás, unatkozás. A dalegyüttesek általában huszonöt évvel ezelőtt kezdtek virágzásnak indulni. Az alakulást láz követte. Huszonöt év után a városnak már csak 6–8 dalegyüte volt. Ezek legtöbbször elkülönülő osztályok szűk korlátai között mozogtak. „*A tűz csak szalmaláng volt.*” A legintelligensebb, legtehetségesebb elemekből álló dalegyüttesek szűntek meg.⁴⁵

Az Országos Magyar Daláregyesület a tagegyesületeihez küldött körlevelében adta tudtul, hogy fennállásának 1892. évi negyedszázados évfordulójára ünnepséget szervez. Az egyesület elküldte az előadandó közös karok listáját: Kölcsey Ferenc/Erkel Ferenc *Himnusa*, Mosonyi Mihály: *Szentelt hantok*, Liszt Ferenc: *Rajnai bordal*, Gaál Ferenc: *Honfidal*, Heinrich Marschner: *Dalszabadság*, Zimay László: *Suhog a szél*, Dürner: *Viharban*, Franz Schubert: *Sajkázó*, Lányi Ernő: *Három népdal*. A rendezvényt 4 naposra tervezték, augusztus 16-án volt az első versenyelőadás, 17-én a második, 18-án az összelőadás, augusztus 19-én a díszülés.⁴⁶

A *Zenelap* az ünnepségre készülő dalárdákat nemzeti szellemben biztatta: „*Seregeljetekek egybe a Kárpátok aljáról, az Alföld rónáiról, a két magyar tenger partjáról, mindenünnen, ahol magyar szó, magyar dal hangzik! Hirdessétek fennen, hogy nemcsak nyelvében él a nemzet, hanem dalában is!*”⁴⁷

A NÉMET DALEGYÜTTEK HAZAFIAS MEGNYILVÁNULÁSAI

Kossuth Lajos 90. születésnapja alkalmából 1892. szeptember 18-án a Városligetben néppünnpélyt szerveztek, amelyen a Budapesti Férfi-dalárda, az Egyetértés Dalegyület, a Lyra Dalkör, a Ganz-gyári Daloskör és a Budapesti Polgári Dalegyület Kossovits József karnagy vezényletével a következő karokat adta elő: a *Szózatot* Egressy Bénitól, a *Kossuth-himnusz* Pap Zoltántól, a *Tavaszmúlt* kart Lányi Ernőtől, Erkel Ferenc–Kölcsey Ferenc *Himnu-*

42 *Id. Ábrányi* i. m. 65.

43 A dalárdák szerepe. *Zenelap* 11. évf. 1897. 9. sz. 2–3.

44 Daláregyesületi ügyek. *Zenelap* 11. évf. 1897. 3. sz. 7.

45 Dalünnepély. *Zenelap* 7. évf. 1892. 8. sz. 2–3.

46 Országos magyar daláregyesület. *Zenelap* 7. évf. 1892. 11. sz. 1–2.

47 Az országos dalárünnepély. *Zenelap* 7. évf. 1892. 12. sz. 2.

szát.⁴⁸ 1896. május 10-én a Vérmezőn tartott népünnepély alkalmával a Krausz Gusztáv Ede vezetése alatt álló Ganz-gyári Dalkör a Budapestre látogató Ferenc Józsefet a magyar *Himnusz* éneklésével üdvözölte.⁴⁹

A Budapesti Typográfiai Dalkör 1896. június 28-án a II. kerületi Medve utcai Fácán vendéglőben tartotta 25 éves fennállási évfordulóját. Az ünnepi műsorban előadott 25 dal közül már csak kettő volt német, ezeket sem a Typográfiai Dalkör adta elő, hanem a meghívott dalárdák: a Budapesti Munkásdalárda a *Die Nacht*ot Franz Schuberttől, a Temesvári Typográfia Dalegyet a *Heil Gutenberg!* dalt Karl Rudolf Kárrásztól. A műsor végén az összes dalárda Kölcsey *Himnuszát* adta elő.⁵⁰

Az Aczélhang fennállása 25. évfordulóját 1898-ban ünnepelte. A *Zenevilág* a következőképpen méltatta működését: „... a külföldi zenekincsek figyelembevételével, teljes erejét a magyar nemzeti zene művelésére fordította, szem előtt tartava, és dalolva is a költő szavait: »A világon ezenkívül nincsen számodra hely, áldjon vagy verjen sors keze, itt élned vagy halnod kell.«⁵¹

Ugyancsak 1898-ban a *Zenevilág* a Ganz-gyári Dalkört annak jelentése alapján így mutatta be: Hochhollzer Károly és Schekolin József vezetésével, 89 működő és 138 pártoló taggal rendelkező „... derék és törekvő dalegyesület” nemcsak a hazafias és kulturális ünnepélyeken vett részt, hanem közreműködött jelesebb tagjainak kegyeletes avagy örömnepéin is...⁵²

A Ganz-gyári Dalkör a *Zenelap* 23. számában tiltakozását fejezte ki, mert a lap kiemelte a dalkört, ezáltal más dalkörök ellenszenvét ellenük irányította. A reklámozás ilyen fajtáját visszaütötték. Egy bizonyos monstre-hangverseny alkalmából is kiemelte, s dicsérettel illette őket a *Zenelap*. A dalkör a dicséretet közösnek tartotta a hangversenyen résztvevő összes dalárdával együtt. „Czélunk és törekvésünk az, a mi minden hazafias dalköré, t. i. szorgalmasan ápolni és fejleszteni a magyar dalt.”⁵³

RENDEZVÉNYEK MINT A NÉMET NYELVHEZ, NÉMET KULTÚRÁHOZ VALÓ RAGASZKODÁS ALKALMAI

A magyar nyelv és magyar kultúra iránti elköteleződés mellett a dalárdák rendezvényein a német nyelv és német nyelvű műsorok bizonyos mértékben mindig jelen voltak. Az Aczélhang 1875 novemberében a gyári munkás étteremben lépett fel egy jól sikerült darabbal, melynek címe *Die Rekrutierung in Kréwinkel (Toborzás Kréwinkelben)* volt.⁵⁴

Az egyik munkásünnepélyen 1874-ben Lukács István magyar nyelven, Pachner J., az óbudai általános munkásegylet elnöke pedig német nyelven üdvözölte az összegyűlteket. A beszédek után énekek és szavaltatok szerepeltek. A zenei műsort a Nyomdász Dalkör és az Aczélhang Dalárda biztosította, amely után táncvigalom következett.⁵⁵

48 Újdonságok. *Zenelap* 7. évf. 1892. 15. sz. 6–7.

49 Krausz Gusztáv Ede. In *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*; >hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/k-8D2C5/krausz-gusztav-ede-9315E/< (Letöltve 2019. 12. 31.)

50 A Typographia-dalkör története rövid vázlatban. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1896. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

51 *Förster* i. m. 2–3.

52 Dalegyesületi ügyek. *Zenelap* 12. évf. 1898. 6. sz. 6.

53 Dalegyesületi ügyek. *Zenelap* 18. évf. 1904. 23. sz. 5.

54 *Förster* i. m. 3–4.

55 A munkásünnepély az Ujvilágban. *Munkás-Heti-Krónika* 2. évf. 1874. 37. sz. 3–4.

1880. február 8-án a Polgári Lövéldében bállal egybekötött munkásünnepélyen az Aczélhang mellett fellépett Pohler úr, a német színház tagja is egy előadással. A belépőket a lottógyűjtőkön és a szerkesztőségen kívül a London kávéházban (Váci körút), a Kralik kávéházban (István tér), Hoffman vendéglőjében (Külső Dob utca), a Páris szállodában, Malko vendéglőjében (Bodzafa utca) lehetett megvásárolni.⁵⁶

1880. július 4-én az Újvilág kerti és termi helyiségében színelőadással, hangversennyel és táncvivalommal egybekötött népünnepélyen az Aczélhang a Budapesti Munkás Dalárdával, a Varieté Daltársulattal és még két zenekarral együtt lépett fel. A jövedelmet a *Népszava* és az *Arbeiter Woche Chronik*, részben az Általános Munkás-betegsegélyző- és Rokkantsági pénztár özvegy- és árvaalapja javára fordították. A belépőket a lottógyűjtőkön és a szerkesztőségen kívül, a gyárak és malmok bizalmi emberein keresztül, valamint a London kávéházban, a Kralik kávéházban (István tér), Hoffman vendéglőjében (Külső Dob utca), a Páris szállodában, Malko vendéglőjében (Bodzafa utca), Nedosdek úr vendéglőjében (Bárány utca), a Löffelmann kávéházában (Király és Kisdiófa utca sarka) árulták.⁵⁷

A Magyar Általános Munkáspárt által rendezett kedélyes estét a Schusztter-féle vendéglőben 1881. március 21-én dr. Csillag Zsigmond magyar és Frankel Leó német nyelvű pohárköszöntővel nyitotta meg. Az Aczélhang elénekelt egy *Marseillaise*-t magyarul, amit még több kórusmű követett.⁵⁸

A német kardalok csökkenését azonban jól példázzák a Ganz-gyári Dalkör fellépései. Míg 1892. július 30-án a tisztviselőtelepi kaszinóban rendezett zártkörű dalestélyükön a műsorukban 3 német és 5 magyar dal szerepelt,⁵⁹ az 1892. december 17-i dalestélyükön 2 német és 4 magyar dalt adtak elő,⁶⁰ addig 1897. június 26-án a Fácán helyiségében (II. ker Medve utca) táncmulatsággal egybekötött nyári dalestélyükön a német karok száma már 1-re csökkent, míg a magyar karoké 6-ra emelkedett.⁶¹

A 70-es évek végén jöttek szokásba a tarka jelmezű „bohócestély”-ek vagy „bolondestély”-ek is. A Budapesti Dalárszövetség első ilyen „bohócestély”-e után (1878. március 9.) különösen az Aczélhang Dalegylet terjesztette az új divatot, amely azután évtizedeken keresztül egyik legnépszerűbb formája volt a farsangi mulatságoknak.⁶²

A német műsorszámok jelen voltak a „bolondestély”-eken is. A Budapesti Typográfiai Dalkör 1885 februárjában a Fácánban rendezett farsangi ünnepségén német nyelvű operettet adott elő.⁶³ A Budapesti Typográfiai Dalkör választmányi ülésén 1892. január 12-én Ligeti József ajánlatára úgy döntöttek, hogy a farsangi dalestélyre a *Die alte Geschichte* és *Nur nicht ängstlich mein Sohn* című kvartettekét viszik.⁶⁴

A *Zenelap* a farsangi mulatságokat is figyelemmel követte, s a magyar nyelv használata miatt dicsérettel illette a rendezőket. Az Aczélhang Férfi Dalegylet 1890. január 9-én a pol-

56 *Népszava* 8. évf. 1880. 6. sz. 1.

57 *Népszava* 8. évf. 1880. 27. sz. 1.

58 Egyletek. *Népszava* 11. évf. 1897. 13. sz. 3.

59 Dalegyesületi ügyek. *Zenelap* 7. évf. 1892. 13. sz. 5.

60 Dalegyesületi ügyek. *Zenelap* 7. évf. 1892. 23. sz. 7.

61 Dalegyesületi ügyek. *Zenelap* 11. évf. 1897. 16–17. sz. 9.

62 Kovács Ákos: Az 1880-as évek népmulatságai és munkásszórakozásai a fővárosban. A Holmi online kiadása; ><https://www.holmi.org/2005/01/afra-janos-az-1880-as-evek-nepmulatsagai-es-munkasszorakozasai-a-fovarosban-kozzeteszi-kovacs-akos> (Letöltve 2020. 04. 25)

63 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

64 Budapesti (budai) könyvnyomdászok és betűöntők dalkörének Jegyzőkönyve 1881-től. BFL X. 61. TDI 1849–1938.

gári lövölde dísztermében farsangi „bohócestély”-t rendezett. „A dalárda dicséretére legyen, hogy díszes meghívóit ezúttal a német szöveg kihagyásával küldte el.”⁶⁵

A forrásanyagot nagymértékben biztosító Zenelap az Országos Magyar Dalár-egyesület és a Zenetanárok Országos Egyesületének hivatalos közlönye volt. A szerkesztőség a VIII. kerület Bodzafa utca 21. szám alatt működött. Felelős szerkesztője és tulajdonosa, Ságth József a lapot 1886-ban indította el. A *Zenelap* a magyar zenei élet felkarolását tűzte ki célul. Az 1. számban a *Mire törekedünk?* című cikkben a szerkesztő így fogalmazta meg a lap létrejöttének okát: „... a művelt s a zene iránt valóban érdeklődő magyar közönség, már régóta érezvén (mert éreznie kellett), egy ily irodalmi közeg hiányát”.⁶⁶ A *Zenelap* 1896-tól 1911-ig német melléklettel jelent meg. „Ezen német melléklet a lapban megjelent cikkek és szemlék fordításait tartalmazza és kizárólag külföldi előfizetőinknek szól.”⁶⁷

A többségi nemzethez való kulturális hasonulás a budapesti német dalárdák magyarosodását eredményezte. Az eredeti, hozott kultúra a századfordulóig tetten érhető, de a hazafias érzelmek, a többségi nemzethez való illeszkedni akarás egyre nagyobb teret hódított művészi tevékenységükben.

Zatykó Margit

Gulyás Menyhért társulatának tevékenysége Nyíregyházán (1925–1931)

A nyíregyházi színjátszás gyökereit a XIX. században kell keresnünk.¹ Állandó játszóhely építését szorgalmazta a város lakossága, habár előtte is rendelkeztek ilyen helyiséggel, például a Zöldség téri aréna szintén ezt a funkciót töltötte be.² A polgárok az anyagi forrás megteremtésére részvénytársaságot alapítottak, így épülhetett, majd nyílt meg 1894. február 6-án a kőszínház.³ A teátrum építéstörténete köré szerveződő tanulmányában Margócsy József a következőket jegyezte le az eseményről: „a megnyitás közeledtére a városi

65 Dalárügy. *Zenelap* 5. évf. 1890. 3. sz. 8.

66 *Zenelap* 1. évf. 1886. jan. 1. 1. sz.

67 Zenevilág 4. évf. 1903. 1. sz. 1.

1 A nyíregyházi színjátszás történetét röviden legutóbb Huber Beáta foglalta össze tanulmányának egy fejezetében (II. Történeti emlékezet). *Huber Beáta: Intézményes versus személyes emlékezet? Módszertani megfontolások a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház Léner Péter igazgatói időszakára vonatkozóan.* OSZMI, Bp., 2018; <https://szinhaztortenet.hu/study/-/record/STD16956?from=moricz-zsigmond-szinhaz>; Letöltve: 2019. december 27. Értékes anyag Margócsy kiadványa, amelyben a kezdetekhez kapcsolódó levéltári forrásokat szedte kötetbe. *Margócsy József* (szerk.): *Nyíregyháza színház-történetének levéltári forrásai 1813–1893.* Magyar Színházi Intézet, Bp., 1990. Bővebben lásd még *Margócsy József: Adalékok a megyei színjátszás történetéhez.* Szabolcs-Szatmári-Beregi Szemle XVI. évf. 1981. 17–24.

2 Katona Béla is közöl adatokat a nyíregyházi színjátszásról, Huber Beáta hivatkozta is munkáját. Ugyanakkor az egyes szövegrészeket nem árt kellő forráskritikával illetni. Lásd *Katona Béla: Irodalom, színház, sajtó a várossá nyilvánítástól a felszabadulásig.* In *Katona Béla–Erdész Sándor: Fejezetek Nyíregyháza művelődéstörténetéből.* Nyíregyháza néprajza – irodalom, színház, sajtó a várossá nyilvánítástól a felszabadulásig. Szabolcs Megyei Lapkiadó Vállalat, Nyíregyháza, 1973. 57–113.

3 *Margócsy József: Nyíregyháza polgárai színházat építenek.* Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XXIX. évf. 1994. 59–73.

polgárság teljesen egyértelmű lelkesedéssel ünnepli színházát – és sajátmagát is: meg van elégedve »teljesítményével«, erről sokat írnak az újságok. Van olyan cikk, amelyik feleleveníti újra azt a tényt, hogy lám, a polgári összefogás megteremtí a kőszínházat [...]”⁴

Gulyás Menyhért (1875–1959) munkássága a színház XX. századi történetéhez tartozik. Nagyvárad születésű színész, rendező, valamint színigazgató volt. Társulata több város⁵ vezetésével leszerződött, így került kapcsolatba – miután 1925-ben megkapta a színigazgatói engedélyt – a nyíregyházi teátrummal, ahol 1925 és 1931 között játszottak.⁶

Gulyás Menyhért

A cikk a Gulyás-időszak rövid bemutatására vállalkozik, főként Barna János, Deési Sándor, Katona Béla, valamint Margócsy József színháztörténeti munkáinak felhasználásával, kiegészítve a rendelkezésre álló színháztörténeti dokumentumokkal.⁷ Felvezetésként, a Gulyás előtti időszakba szintén Margócsy összefoglalója nyújt betekintést: „az 1894-ben megnyitott színházépületet az előzőleg alakult részvénytársaság harminc évre tervezte; ennek leteltekor nem bontották le; de 1923-ban meglehetősen alaposan tatarozták kívül-belül, és már nemcsak 6–8 hétre, hanem hosszabb időre is szerződtek ide társulatok. A folyamatos féléves időnyit Heltai Hugó vezette be 1922-től, de ő – sok sikeres operettbemutató után – csak 1925-ig maradt; hét évig a debreceni Gulyás Menyhért társulata települt át hozzánk, már rövidebb szakaszokra.”⁸ Gulyás elődje, Heltai Hugó távozásának valódi okát Barna János 1931-ben *A színészet története Nyíregyházán* című írásában foglalta össze: „1925 őszen új színigazgató gondozásába került a városi színház. Heltai Hugó, akinek számára szerződés

biztosította még a színház bérletét, távozott hazánkából, cseh megszállott területre ment át. Így a gazdátlanul maradt színház vezetését Gulyás Menyhért kezei közé tette le a város. [...]”⁹

A két idézett szövegrészletből pontosan kitűnik, hogy az új igazgató-főrendező helyzete korántsem volt egyszerű – Deési az előző évekre a „vizontagságos” jelzőt használta¹⁰ –, de mégis több éven keresztül igyekezett kiszolgálni a nyíregyházi közönség igényeit, a repertoárt a népszerű (zenés) műfajok határozták meg; az operett, a (víg)opera csakúgy, mint a népszínmű és a daljáték. Ez természetesen nem újdonság, a színházi vállalkozások gazda-

4 Uo. 64.

5 Többek között Kecskeméten is, mely csupán próbálkozásnak mondható 1927 és 1928 között. A kecskeméti színház élén 1908 és 1920 között Mariházy Miklós, korántsem sikeres időszakként szólnak erről, majd az ezt követő évekről a színháztörténeti munkákban: „hasonló sorsra jutottak a háború utáni zavaros, forrongó, válságos években sűrűn váltakozó utódai: Bárdossy Pál 1920–2-ben, Csáky Antal 1922–6-ig, Mariházy ismét 1926–7-ben, Gulyás Menyhért 1927–8-ban, Deák Ferenc 1928–30-ban.” In Liszka Béla: *A kecskeméti színház és színészet múltja*. In *Hajnóczy Iván* (szerk.): *Katona emlékkönyv*. Kecskeméti Katona József Kör, Kecskemét, 1930.

6 Székely György (főszerk.): *Magyar színházművészeti lexikon*. Akadémiai Kiadó–OSZMI, Bp., 1994.

7 A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára weboldalán digitalizálva elérhető több, a nyíregyházi színházi élettel kapcsolatos dokumentum, többek között műsortervek, plakátok, vagy éppen vendégszereplések kérvényei stb. A Gulyás-időszakra vonatkozólag is több forrás megtekinthető online. Lásd <http://www.szabarchiv.hu/drupal/szinhaztortenet-i-dokumentumok>; Letöltve: 2019. december 27.

8 Margócsy József: *Irodalom, művészet, zene, sport*. In *Cserenyák László–Mező András* (szerk.): *Nyíregyháza története*. Nyíregyházi Kiskönyvtár 15. sz. Nyíregyháza, 1987. 196.

9 Barna János: *A színészet története Nyíregyházán*. In *Hunek Emil* (szerk.): *Magyar városok monográfiája*. Nyíregyháza és Szabolcs vármegyei községei. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal, Bp., 1931. 241–258. Vö. Deési Sándor: *Nyíregyháza színésze*. In *Háger László* (szerk.): *Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete*. 1. rész. Nyíregyháza megyei város. Erdélyi Gyula, Bp., 1939. 231–242.

10 Deési i. m. 240.

sági oldaláról semmiképp sem feledkezhetünk meg. A XX. század első felében fellelhető darabkinálatról, a repertoár „egyformaságáról” Katona szintén lejegyzett pár gondolatot: „a műsort tekintve az egyes igazgatók működésének időszakában nem történt lényegesebb változás. Az igazgatók és a társulatok cserélődhetnek, a bemutatott darabok ismétlődtek évadról évadra. Az uralkodó műfaj az operett, a daljáték és a zenés vígjáték volt. A leggyakrabban szereplő szerzők: Strauss, Huszka, Lehár, Jacobi és Kálmán Imre[...].”¹¹

A társulat működése, pontosabban nyíregyházi szereplése időszakokhoz kötődött – ahogyan ez a fenti idézetekből is kitűnik –, a szezonok az alábbiak voltak: 1. 1925 ősztől 1926. március 18-ig;¹² 2. 1926. szeptember 1-től 1927. január 15-ig;¹³ 3. 1927 tavaszától 1927. június 6-ig;¹⁴ 4. 1928. január 17-től 1928 tavaszáig;¹⁵ 5. 1929. február 16-tól 1929. május 22-ig;¹⁶ 6. 1930. március 1-től június 12-ig;¹⁷ (és a 7. 1931-es év egészen Sebestyén Mihály¹⁸ leszerződtéséig¹⁹).

Az első szezonról számos információ áll a rendelkezésünkre. A nyitóelőadáson *A nóta vége*²⁰ című darabot játszották,²¹ valamint jelentős eseményként emlékeztek meg a vendégszereplésekről is, továbbá egy operettpremierről. „Nagyobb jelentőségű eseményei voltak a színháznak: Gál Gyula, Kiss Ferenc és Varsányi Irén vendégjátékai [...] 1926. február 19-én premier volt a színházban. Előadták a társulat két tagjának, Körösy Zoltánnak és Virágh Elemérnek operettjét, az *Orgonavirágot* [...]”²² Ez utóbbi igencsak meghatározó eseménynek számított, egyéb részleteket is ismerünk erről az operettelőadásról.²³

A következő szezon nyitóelőadása, a *Királyné rózsája*²⁴ című operett szintén nagy sikert aratott: „[...] *Gulyásék a »Királyné rózsája«-val nyitották meg az új szezont, s mindjárt ötször adták egymás után.*”²⁵ Feljegyzésekből tudjuk, hogy a társulat megsínylette, amikor Nyíregyházán vándorcirkusz adott előadást.²⁶ A közönség „érdeklődése” folyamatosan csökkent, mely az egyébként anyagilag folyamatosan gondban lévő színházi vállalkozás fenntartását nehezítette. A város vezetése ideiglenes megoldásokat keresett – például csökkentették a helyárakat –, anyagi támogatást nyújtott. Somogyi Nusi – bár „[...] *A Gül babát*

11 Katona i. m. 99.

12 Barna i. m. 257. Deési meg is adja azt az őszi napot: 1925. október 22-e. In Deési i. m. 240.

13 Uo. 257. Vö. „*Gulyásék 1927. január 23-án fejezték be a szezont* [...]” In Deési i. m. 241.

14 Uo. 257. Deésinél pontosabban szerepel ez az adat is: 1927. április 16-án nyitják a szezont. In Deési i. m. 241.

15 Uo. 257. Vö. Deési i. m. 241–242.

16 Uo. 257. „[...] *Gulyás társulata május 22-én Szarvasra hurcolkodott.*” In Deési i. m. 241.

17 Uo. 257.

18 Sebestyén Mihály szerződéséről lásd többek között *Lengyel Emese*: Sebestyén Mihály a nyíregyházi Városi Színház igazgatójaként. Egy szerződés részletei (1932). Gradus VII. évf. 2020. 2. sz. 311–315.

19 A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kiállított színigazgatói engedélyből tudjuk, hogy ezt az időszakot az 1930. szeptember 1. és 1931. augusztus 31-ig kiadott engedély fedi le. Nyíregyháza mellett egyébként még Sátoraljaujhely, Kaposvár, Cegléd és Békéscsaba városokban játszhatott a társulat. SZSZBML, V. B. 77. 1922. X. 17. 2. 820.; <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Guly%C3%A1s%20Mehny%C3%A9rt%20igazgat%C3%B3i%20enged%C3%A9lye.pdf>; Letöltve: 2019. december 27. Gulyásét tehát Sebestyén Mihály igazgatói korszaka követi. Az 1932 áprilisában megkötött huszonhat pontos szerződés elérhető: SZSZBML, V. B. 77. 1922. X. 17. 2. 820.; <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Sebesty%C3%A9n%20Mih%C3%A1ly%20igazgat%C3%B3i%20szerz%C5%91d%C3%A9s.pdf>; Letöltve: 2019. december 27. Az időszakról lásd Katona i. m. 100.

20 *A nóta vége* egy – ma már bizonyára – kevésbé ismert háromfelvonásos Zerkovitz-operett. (Írta: Bús-Fekete László, versek: Kulinyi Ernő, zene: Zerkovitz Béla.)

21 Deési i. m. 240.

22 Barna i. m. 257.

23 A szezonban összesen ötször tüzték másorra. In Barna i. m. 257. „*Az orgonavirág első előadása 1926 február havában éjfélutáni 1 óráig tartott.*” In Deési i. m. 241.

24 Az alkotás egy szintén kevésbé ismert Lányi-operett. (Librettó: Farkas Imre, zene: Lányi Viktor.)

25 Deési i. m. 241.

26 Uo. 241.

A színek és fények bűvöletében

Polgáry Géza, akit állandóan hajtott a „művészek vándorösztöne”

A festőművész élete a korabeli sajtó tükrében

2019-ben volt 100 éve, hogy Jászberény egyik híres szülöttje, Polgáry Géza messze távolban, az Újvilágban elhunyt. Korának egyik leghíresebb portréfestője volt. Jászberény legendás képviselőjétől egy volt amerikai elnökig sok híres ember portróját megfestette. Mint ahogy rövid tanulmányunk címében is utaltunk rá, csak úgy jellemezhetjük őt a legtalálósabban: állandóan hajtotta „művészek vándorösztöne”. Napjainkban, ha egy aukción nagy ritkán Polgáry Géza egy-egy festménye felbukkan, akkor garantáltan a műgyűjtők igen magas áron egymást túllicitálva vásárolják meg azt. Arra vállalkozunk ebben a cikkben, hogy róla és művészetéről a korabeli sajtó által leírtak alapján felidézünk életének legérdekesebb mozzanatait. Tudjuk, hogy művészetéről már sokat leírtak a legfőbb alkotásait értékelő művészettörténészek. Egyszerű célunk az, hogy kalandos életének eddig kevésbé ismert tényeivel is megismertessük az érdeklődőket.

CSALÁDJA, GYERMEKKORA ÉS TANULMÁNYAI

Polgáry Géza 1862. február 20-án Jászberényben született. Édesapja, Polgáry Ferenc ismert könyvkötő, könyvkereskedő és lapkiadó volt. Ő volt Jászberény első sajtóorgánumának, a *Jászkunság* című hetilapnak a vezető szerkesztője. Az újság nemcsak Jászberény, nemcsak a Jászság, de a Kiskunság és a Nagykunság híreit is rendszeresen közölte. Abban az időben a lakosság igen kevés százaléka olvasott rendszeresen hetilapot. A kevés előfizető ellenére 1868-tól egészen 1875-ig rendszeresen megjelent a lap.¹ Később a lapkiadással felhagyott és már csak könyvkötőként dolgozott. Édesanyja Mező Zsuzsanna volt. Szüleinek háza a mai Hold utcában állt, de az épületet már régebben lebontották. Népes családban nevelkedett, apjának első házasságából három féltestvére és a második házasságából négy édestestvére alkották a népes gyereksereget. Tanulmányait a jászberényi református elemi iskolában kezdte. A jászberényi főgimnáziumba csak elég későn, az 1874/75-ös tanévben kezdte meg tanulmányait. Ekkor már 12 éves volt. Csak három évet végzett el és utána ki is maradt. Hogy miért hagyta ott a gimnáziumot, annak a pontos okát ma már nem tudjuk. Nagy valószínűséggel beállt dolgozni édesapja vállalkozásába. Egy olyan nyughatatlan művészember, mint amilyen Polgáry Géza volt, ezt a fajta munkát nem sokáig szerette.

Művészi tehetsége korán jelentkezett, már gyerekkorában elkezdte a festést, még saját maga készítette festékekkel. Nyilván hatással lehetett rá édesapja is, aki szintén próbálkozott festéssel, híres művészek képeit másolgatta. Tanítás és irányítás nélkül festett gimnáziumi

---

1 Farkas Ferenc: A jászsági nyomdák krónikája (1867–1949). Jászok Egyesülete–Városi Könyvtár és Információs Központ, Budapest–Jászberény, 2010. 30–33.; továbbá: http://www.tutihir.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4732:jaszberenyi-sajtoertenet-jaszkuert-20-eves-jubileumara&catid=71:itthon&Itemid=100

ziumi évei és katonai ideje alatt is. A korabeli sajtóból azt is megtudhatjuk, hogy 1885-ben egy műkedvelői előadás keretében egy népszínműben is fellépett.² A színészet iránti szeretete és vágya a későbbiekben többször előtört belőle.

1882-ben hagyta el először Jászberényt. Túlfűtött ambícióját nem elégítette ki a szülővárosa, vagy inkább szűknek és szürkének találta. Először Bécsbe ment, ott egy évig katonáskodott. Mi volt ezzel a célja, azt egész pontosan nem tudjuk, de egy türelmetlen fiatal talán így akart az ismeretlenségből kiemelkedni, és talán megpróbált katonai karriert csinálni. Mint későbbi életében oly sokszor előfordult, ha a siker elmaradt, azonnal visszatért szülővárosába. Az új dolgok megismerésének állandó vágya hajtotta, és nyilvánvalóan a művészi kalandvágy is benne volt.

Egy fontos esemény történt vele szűkebb hazájában. 1883 őszén a neves gróf Zichy Nándor ellátogatott Jászberénybe, politikai korteskedési céllal. Látogatása során bemutatták neki a fiatal tehetséges festőt. Zichy gróf a művészetet szerető és a művészeket anyagilag is nagyvonalúan támogató mecénás volt. A fiatal Polgáry Géza a nagy mecénással való találkozásakor ügyesen feltalálta magát: az egyik festményét neki ajándékozta és kérte személyes pártfogását.

FESTÉSZETI TANULMÁNYAI BUDAPESTEN

Sokirányú tehetségéből a festészet tört utat: 1885-ben állami segéllyel felvételt nyert az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdébe.³ A Képzőművészeti Főiskola elődjét már jó tíz éve egy vérbeli művészember, Kelety Gusztáv irányította. Ő rakta le a művészeti iskola alapjait és az intézmény első igazgatója volt. Kelety kinevezése előtt alaposan felkészült jövőbeli feladatára. Az akkori kultuszminiszter – báró Eötvös József – megbízásából sok helyen megfordult Európában és komoly tapasztalatokat gyűjtött. Előszörban a képzőművészeti akadémiák és iparművészeti intézetek munkáját tanulmányozta. Felvértezve számos nemzetközi tapasztalattal, egy nagy tekintélyű művészeti akadémiát szervezett. Hősünk tanulmányainak megkezdésekor már ebben az iskolában tevékenykedett, ahol a jövőbeni művészeket felkészült tanárok és nagy tekintélyű művészek oktatták. 1887-ben Polgáry is benne volt abban a 25 fős, kiválasztott növendékgárdában, akik 100 és 300 forint közötti összegben művészeti segélyt és ösztöndíjat kaptak.⁴ Festészeti tanulmányai során Székely Bertalan és Lotz Károly voltak a mesterei.

AZ ELSŐ VISSZATÉRÉS JÁSZBERÉNYBE

Közel négyéves pesti művészeti tanulmányairól kevés információnk van, de azt tudjuk, hogy végzés után, 1889-ben ismét visszatért szülővárosába, Jászberénybe. Első festő műtermét a Kőhídnál lévő Gyurkóczky-házban (ma Csák-házként ismert) rendezte be. Itt tartotta 1890-ben első kiállítását is. Az elsők között kiállított művei közül a *Dinamit robbantás áldozatai* című allegorikus kompozíció volt a legismertebb. A festményén egy olyan tragikus eseményt örökített meg, amelyről a korabeli országos sajtó is igen részletesen beszámolt. Festményeinek kiemelt témája volt a Zagyva-parti táj és szülővárosának számos

2 Műkedvelői előadás Jászberényben. Budapesti Hírlap 1885. 232. sz. 2.

3 A minta-rajziskolából. Fővárosi Lapok 1887. 233. sz. 175. A mintarajziskola első igazgatója Kelety Gusztáv, aki nemrég vette át az iskola vezetését.

4 Uo. 175.

részlete. A városi előkelőségekről gyakran készített portrékat. Későbbi pályafutásában a portréfestés hozta meg számára az igazi hírnevet.

ELSŐ PÁRIZSI TANULMÁNYÚTJA (1891–1892)

Mint minden festő, ő is arra vágyott, hogy minél hamarabb eljusson a dicsőséget és a világsikert hozó Párizsba, „*a művészek örök városába*”. Első párizsi útja során a Jean Paul Laurens által vezetett iskolába került, ahol még mesterei voltak: Louis-Joseph-Raphaël Collin, Gustav Court és André Ménard. Mindhárman nagyszerű tanárok és kiváló festőművészek voltak. Itt kitüntetéssel végezte el a tanulmányait, ennek egyik nagyszerű és kézzelfogható bizonyítéka, hogy elnyerte a Colarossi Akadémia⁵ *első osztályú érmét*.

A MILLENNIUMI ÉVEK BUDAPESTEN

Sikeres párizsi tanulmányai után visszatért Pestre, és ha rövid időre is, de lakást és műtermet vásárolt. Első műterme és lakása az Üllői úton volt. Sűrűn váltogatta lakásait. A millennium évében, mint mindenütt az egész országban, a hazafias érzelem megsokszorozódott. Ennek egyik szemléletes példája, hogy a magyar történelmi nagyságok nevezetes cselekedeteit színpadokon megelevenítették. Ezekben a színjátékokban a magyar képzőművészek is szerepeltek, kiemelten vett bennük részt Polgáry Géza is, akiből újra előtört a műkedvelő színész. Az egyik alkalmi darabban, amely a Rákóczi-szabadságharc elbukása utáni bujdosás időszakában játszódik, a nagyságos fejedelmet kísérő egyik emigráns szerepét játszotta el.⁶

Már lassan több mint tíz év telt el, hogy elvégezte a művészeti főiskolát, amikor 1899-ben a *Budapesti Hírlap* tudósítója meglátogatta pesti műtermében az akkor már országosan is ismertté vált festőművészt. Műterme ekkor már egy újabb helyen, a Zerge utcában volt. Polgáry Géza ebben az időben igen termékeny naturalista táj- és figurális festő volt. Képeit rendszeresen kiállították a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalon által szervezett kiállításokon. A róla írt cikkekben kiemelték, hogy „*egy egész sora készült el a legsikerültebb arcképeknek, amelyek művészi kivitelükben számot adnak a fiatal művész tehetségéről és keresettségéről*”.

Első híres képe, amely alapján felfigyeltek rá, a *Kaszárnya áristom* című festménye volt. A millenniumi kiállítást is meglátogató Ferenc József uralkodó felfigyelt az egyik művére. Annyira megnyerte őfelsége tetszését, hogy az uralkodó bevett szokásához híven rögtön meg is vásárolta ezt a festményt magánképtára számára. Egy évvel előtte festette meg a *Szökött katona* című nagy méretű festményt, amely olyan nagy tetszést aratott, hogy a Nemzeti Szalon vidéki tárlatainak egyik fő látványossága volt. Korábban már megfestette Kossuth Lajos arcképét egy vidéki törvényhatóság megbízásából. Polgáry művészetére ekkor már felfigyelt az igen befolyásos Wlassics Gyula kultuszminiszter, és ez nemcsak egy művészi elismerésben (díjban) mutatkozott meg, hanem egyre több művészi munkára kapott megbízást.⁷

5 Már megint kitüntetett magyar festők. Budapesti Napló 1903. 13. sz. 11. A Colarossi Akadémia egy művészeti iskola volt Párizsban, amelyet a XIX. században alapított Filippo Colarossi olasz szobrász. Forrás: Wikipédia.

6 II. Rákóczi Ferenc bevonulása Konstantinápolyba. Budapesti Hírlap 1896. 227. sz. 8.

7 Polgáry Géza festőművész műterme. Budapesti Hírlap 1899. 346. sz. 302.

1898-ban az országos sajtó is részletesen beszámolt a festők egy szép, nemes cselekedetéről. A művészek mindig összefognak, ha egyik kollegájuk az élet viharos sodrában bajba kerül. Ezt példázta a szerencsétlen sorsú Mesterházy Kálmán esete: elhunyt után a művésztársai a támasz nélkül maradt édesanyját folyamatosan anyagilag segítették és támogatták. Ebben a nemes cselekedetben aktívan vett részt Polgáry Géza is.⁸

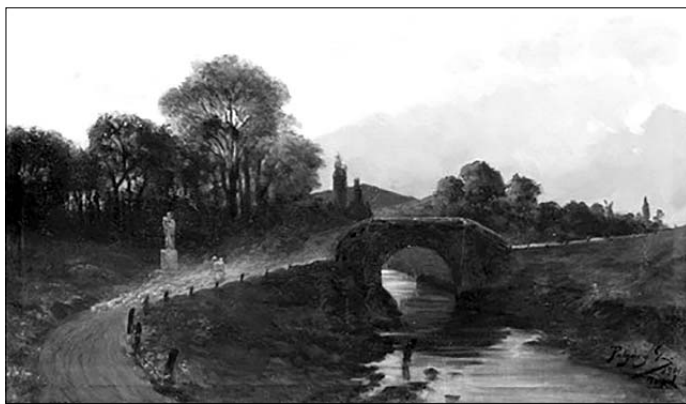
A *Nagybánya és Vidéke* című újság 1900. évi 8. száma arról számolt be, hogy Óváry József képkiadó tulajdonos megrendelésére megfestette a *II. Rákóczi Ferencz diadala* című történelmi festményt. A mű a szabadságharc azon nevezetes eseményét ábrázolta, amikor Kassánál a győztes kuruc hadak élén a nagyságos fejedelem belovagolt a városba, balján gróf Bercsényi Miklós, jobbján pedig Károlyi Sándor fővezérei szerepeltek a képen. A fejedelmet a kassai vár népes küldöttsége fogadta, a polgármester jelképesen egy párnán adta át a vár kulcsát, a legyőzött német generális pedig a kardját nyújtotta át.⁹

Párizsból az útja újra vissza szülőföldjére, Jászberénybe vezetett. A visszatérése után két nagy hatású vidéki kiállításon is bemutatott festményeit, először Szegeden, majd Aradon. A szegedi kiállítást a kultúrpalotában rendezték meg, és ez volt a Szegedi Képzőművészeti Egyesület első nagy tárlata. A megnyitóra neves fővárosi vendégek is érkeztek. Kadosa-Lippich Elek¹⁰ volt a kultuszminisztérium részéről a kiállítás megnyitójának egyik kiemelt vendége. A szegedi művészetet kedvelő polgárok is nagy érdeklődést tanúsítottak. A sajtó beszámolója szerint a kiállítás napján alig lehetett mozogni, olyan sokan vettek részt a megnyitón. A nagy gyűjteményes tárlaton közel 250 festmény szerepelt, a leghíresebbek Grünwald Béla, Ferenczy Károly és Glatz Oszkár művei voltak. A Nemzeti Szalon Aradon rendezte a következő tárlatot, ahol a szegedi kiállítás képeit „átköltöztették” a szomszéd városba. A kiállítás megnyitójának ünnepi beszédét Fittler Kamil, az Iparművészeti Főiskola igazgatója tartotta. Az aradi tárlaton Polgáry Géza a már korábban említett nagy méretű *Szökött katona* és az *Aradi táj* című képekkel szerepelt. Az egyik újság külön is ki-

emelte a megnyitóbeszédéből a következő sorokat, amelyet most érdemes felidéznünk:

„A művészetet szerető és műértő ember, úgymond úgy érzi magát, mint egy sas, amely fölszáll a magasba és ott élvezi a tisztaságot és onnan néz le [...] és nem emelkedhet föl a csodás magasba, nem üdülhet föl a szabadság tiszta napfényében.”¹¹

A kiállítás anyaga a korabeli újsághírek szerint Aradról Temesvárra is átkerült, ahol az ipariskola helyisége-

Polgáry Géza: Aradi táj

8 Mesterházy Kálmán hagyatéka. Budapesti Hírlap 1898. 34. sz. 4.

9 II. Rákóczi Ferenc diadala. Nagybánya és Vidéke 1900. 8. sz. 3.

10 Lippich Elek (Kunszentmárton, 1862. ápr. 2.–Merano, Olaszország, 1924. ápr. 11.): költő, művészeti író. A kultuszminisztériumban a Művészeti Osztály vezetője volt. Nagyban segítette a szolnoki művésztelep létrejöttét (1901). Forrás: Wikipédia.

11 Műtárlat Aradon. Saját tudósítónktól. Pesti Hírlap 1899. 120. sz. 3.

iben rendezték be a tárlatot. Hasonlóan az előbbi két városhoz, itt is igen nagy volt az érdeklődés és nagy volt a siker.

MÁSODIK PÁRIZSI ÚTJA (1901–1906)

Polgáry Géza nyughatatlan, örök vándoréletet élt. Nemcsak Budapesten váltogatta a műtermeit, hanem az 1901-es év végén már újra Párizsban, a Julien Akadémián találjuk. Az akadémia egy híres festészeti és szobrászati magániskola volt, amelyet Rodolphe Julian francia festő (1839–1907) alapított 1867-ben. Az alapító számos tanítványa híres művész lett a századforduló környékének pezsgő párizsi művészeti életében. Polgáry Géza fiatal magyar festőművész is kiemelkedő sikert ért el, mert 1902-ben az év díjazottjaként *ezüstérmet* nyert. Az ebben az időszakban Párizsban festett képeinek nagy része amerikai műgyűjtők tulajdonába került. A francia fővárosban szintén *ezüstérmet* nyert egy másik magyar festő, Gerster Károly is.¹² Polgáry 1904 áprilisában szomorú hírt kapott Jászberényből: hetvenegy éves korában elhunyt szeretett édesanyja.¹³

Második párizsi tartózkodása alatt a Párizsi Kölcsönösen Segítő Magyar Egyesületnek először tiszteletbeli tagja, később pedig a titkára lett. A legtöbb esetben az ő vezetésével rendezték meg a műkedvelő színházi előadásokat. Egy kiemelten jól sikerült előadásról is beszámolt a honi magyar sajtó. Az újság híreiben külön is kiemelték, hogy a közönség sorai között olyan nevezetes magyar előkelőségek voltak jelen, mint Teleki és Lippe grófnők.¹⁴

A párizsi magyarság a hazafiasságról ott sem feledkezett meg, mert egy nagyszabású Rákóczi-ünnepet is tartott a magyar egyesület – számolt be az eseményről a folyamatosan jelen lévő és érdeklődő hazai sajtó. Egy műsorral is megemlékeztek a nagyságos fejedelemtől. A műsort Návay Aladár elnök és Polgáry Géza rendezték. Az előadás egy korrajz volt a szabadságharcról, amelyben szerepeltek korabeli vitézi énekek, kuruc szerenádok és a rodostói bujdosó évek dalai is elhangzottak a színvonalas kulturális program műsorában.¹⁵ A párizsi magyarok rendszeresen megünnepelték 1848. március 15-ét. Egy alkalommal Polgáry Géza mondta az ünnepi beszédet. Az ünnepséget a magyar hagyományok szerint a *Himnusz* eléneklése vezette be, majd az emlékezés végén a Szózat eléneklésével fejezték be az ünnepi műsort.¹⁶

UTOLJÁRA JÁSZBERÉNYBEN

A *Jászkürt* 1906. évi decemberi száma kiemelt hírként kezelte, hogy Polgáry Géza hamarosan újra visszatér Jászberénybe. A művésznek az volt a határozott célja, hogy a szülővárosában egy festő- és egy rajziskolát nyisson. A cikk még arra is kitért, hogy december volt az iskola megnyitásának a tervezett időpontja, és a kalkulált tandíj havi 20 korona lesz. „*Jászberény büszke önérettel köszönti fiát*” – zárult a korabeli helyi sajtó cikke.¹⁷

Néhány műve a jászberényi Nagytemplomban megtalálható. Jászberényben a katolikus Nagytemplom oltárképeit 1909-ben idegen festővel csináltatták meg. Valószínű, hogy ez érzékenyen érintette őt. A főtemplomban a leghíresebb festmény *A kenyeret osztó Jézus*

12 Kitéüntetett magyar művészek Párizsban. Budapesti Hírlap 1902. 331. sz. 8.

13 Budapesti Hírlap 1904. 98. sz. 7.

14 A külföld magyarjai. Budapesti Hírlap 1903. 134. sz. 10.

15 A párizsi magyarok Rákóczi-ünnepé. Budapesti Hírlap 1903. 334. sz. 8.

16 A párizsi magyarok szabadság-ünnepé. Pesti Napló 1906. 81. sz. 8.

17 Polgáry Géza festőművész. Jászkürt 1906. december 6. 3.

képe, melyet Murillo stílusában festett meg, de egyöntetű vélemény, hogy ez a templom legjobb képe. Polgáry Géza megfestette Apponyi Albert képviselő képét is, aki Jászberénynek több mint 50 éven át volt országgyűlési képviselője. Egy híres jászberényi polgármester, Elefánthy Sándor portréját is megfestette, valamint Zrínyi Ilona és Thököly Imre arcképét. Jó néhány festményét a Jász Múzeum ma is őrzi.

IRÁNY AZ ÚJVILÁG (1908–1919)

Polgáry Géza 1907-ben kivándorolt Amerikába, New Yorkba. De miért is ment Amerikába egy a hazáját ennyire szerető ember? Többen megírták életrajzában, hogy a szabadságszerető indiánok életét akarta tanulmányozni, és életük főbb mozzanatait meg is festette. Sajnos ezekről a festményeiről nem tudunk, és a korabeli amerikai újságok sem írtak róluk. Apponyi Albert gróf emlékirataiban beszámolt arról, hogy 1911-ben Amerikába történt látogatása során, egy ünnepi vacsora keretében találkozott a festővel.¹⁸

Az I. világháború kitörésekor éppen New Yorkban volt és levelet írt a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjéhez, a nagy tekintélyű Rákosi Jenőhöz. „*Magyar szóval magyar lélekkel*” vette papirosra gondolatait. Rákosi Jenő írta róla korábban: „*a művészek vándorösztöne*” soha nem hagyta nyugodni. A legtöbb időt New Yorkban töltötte, itt érte a Nagy Háború kitörésének híre. Leveléből az is kiderült, hogy elsőik között jelentkezett a magyar konzulátuson, haza akart jönni, és részt akart venni a háborúban a magyar érdekek képviselete mellett. De több hajó már nem indult Európába, és így „*a jó magyar piktornak ott kellett maradnia*”. Levelében a következőket is írta:

„*A háború arkangyala már egy éve elmúlt, hogy járja pokoli táncát. Zúg bömböl, hallom a diadalmas csaták borzalmasan szép csattogó-dörgő sikolyát, a fenséges lovasrohamok ördögi orkesztrumát. És én messze vagyok tőle! [...]*”¹⁹

Az volt a célja, hogy egy nagyobb sorozatban világháborús csataképeket fessen. A képek eladásából befolyó összegből akart a magyar, osztrák és német katonák özvegyeinek és árváinak támogatást nyújtani. Tudta, hogy e cél megvalósításhoz nagyon sok képet kellett volna megfestenie. Megadta a New-York-i címét, oda várta a harctéri élet mozzanatainak megörökítéséhez szolgáló képeket és történeteket. De ez sajnos csak terv maradt.

HALÁLA

Elsőként a *Wilmington Morning News* 1919. január 28-i száma számolt be arról, hogy Polgáry Géza – vagy ahogy az Újvilágban hívták: Geza de Polgary – szívroham következtében január 26-án Atlantic City-ben meghalt. Azt megelőző év áprilisától már súlyos beteg volt. Az újság szerint feleségének hetekkel azelőtt megjósolta közeli halálát. Hírt adott haláláról és nekrológot közölt az *American Art Annual* évkönyv, a *New York Tribune*, a *The Buffalo Enquirer* és a *Morning News*. Valószínű, hogy a gyász hírről beszámoló újságok listája nem teljes. A halálakor írt számos nekrológból külön is kiemelték, hogy még első, 1891/1892-es párizsi látogatásakor hallgatója volt Carolus-Duran²⁰ festőművész iskolájának. Az ott megszerzett tudását nagyon jól tudta hasznosítani későbbi művészi pályája során.

18 A *The Sun* című amerikai újság 1911. március 3-i száma számolt be az eseményről.

19 Egy amerikai magyar festő a magyar közönséghez. *Budapesti Hírlap* 1915. 264. sz. 13.

20 Charles-Auguste-Émile Durant híres francia festőművész volt, aki harmadik Francia Köztársaság legfelsőbb köreiből tartozó személyeket festett meg. Portréfestési stílusa nagyon népszerű volt a festőművészek körében. Forrás: Wikipédia.

Az Egyesült Államokban arról lett híres, hogy nevezetes amerikai közéleti személyiségekről is készített portrékat. A leghíresebb portréja a volt amerikai elnökről, William Howard-Tafról²¹ készült. De készített portrét William Jay Gaynor amerikai politikusról is, aki New York város polgármestere volt, majd később a Legfelsőbb Bíróság tagja lett. Ugyanilyen híres volt a Russel Sage asszonyról készített portréja is, aki a férje halála után mecénásként vált nagyon ismertté az Egyesült Államokban. Booker T. Washingtonról is festett portrét, aki társalapítója volt a Tuskegee Egyetemnek.²²

Polgáry Gézáról hosszú évtizedeken keresztül egy sor sem jelent meg sem művészeti szaklapban, sem a jászsági, sem az országos napilapokban. E tanulmány elsődleges célja: ne felejtsek el a nevét. Az Újvilágban minden róla írt cikkben kiemelten szerepelt, hogy tőle még a király – Ferenc József – is vásárolt festményt. 2006-ban a neves angliai aukciós-ház árverésre bocsátotta a *Csónakban olvasó lány* című művét, a kikiáltási ár 10 ezer font volt és végül a leütéskor 25 ezer fontért vásárolták meg.

Legyünk büszkék művészetére és ápoljuk emlékét!

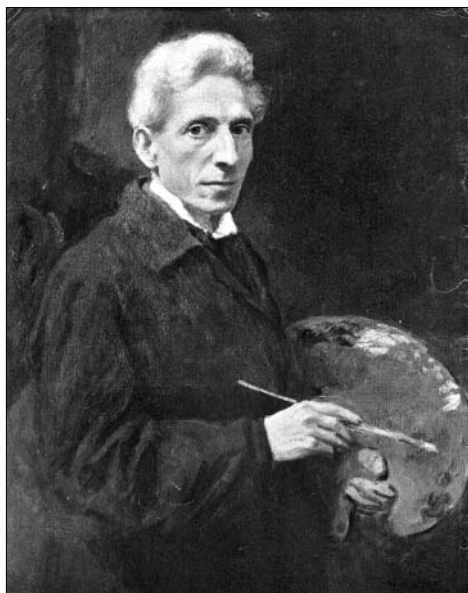
Metykó Béla Lóránt

Glatz Oszkár és Buják

A festőművész 1872. október 13-án született Budapesten Glatz Henrik és Fuchs Karolina gyermekeként.

Münchenben járt festőiskolába, ott ismerkedett meg Hollósy Simon körével (ez a festőcsoport jellemzően a naturalizmust vallotta magáénak), majd rövid időt töltött Párizsban a Julian Akadémián. 1896-ban tért haza, ekkor lett alapító tagja a nagybányai festőiskolának. Sokszor fölment az Izvorára – Nagybánya melletti magas hegy –, ahol tájképeket festett. Volt úgy, hogy 5 hónapot is eltöltött ott, a pásztorok és a favágók látták el elemmel, amikor lejött, hozta a szebbnél szebb tájképeit. Kortársai szerint ekkor készültek el munkásságának legjelentősebb darabjai. Rajztudása, technikai ismeretei vitathatatlanok voltak, ennek elismeréseként nevezték ki 1914-ben a Képzőművészeti Főiskola tanárává, alakrajzot tanított.

Közel negyven évig festett a Nógrád megyei Bujákon. Képein megörökítette a bujági tájat, a bujági embereket és festményein keresztül világ-

Glatz Oszkár: Önarckép

21 Az Amerikai Egyesült Államok 27. elnöke volt, 1909-1913 között töltötte be az elnöki tisztséget. Forrás: Wikipédia.

22 <http://www.encyclopediaofalabama.org/article/h-3024>

hírűvé tette a falu népviseletét. Az itteni táj szépsége és főleg a népviselet volt az, ami ilyen hosszú időn keresztül a faluban tartotta őt.

Amikor 1908-ban először Bujákra jött, a postamester asszony fogadta be, ő adott neki egy kis földes padlójú szobát, később aztán az uradalmi épületben, a Tótszögön kapott egy lakrészt. Erről úgy nyilatkozott, hogy „itt lakom a Tótszögön a falu legfestőibb részén,

nem kell messze mennem ahhoz, hogy modelleket szerezzek magamnak, hiszen itt élnek körülöttem a szebbnél szebb fiúk, lányok, csak szólni kell nekik és szívesen eljönnek modellnek”.

Nem volt állandó lakója Bujáknak, általában a nyarakat és a hosszabb iskolai szüneteket töltötte itt. Anekdotába illő történet a festő megérkezése a faluba. Ecseg, a szomszédos település felől érkezett a falu határába a késő délutáni órákban, az alkonyi napsütésben meglátta a domboldalon szétszórtan elhelyezkedő zsúpfedeles házakat, a virágos kertekkel, a színek kavalkádját látta maga előtt, megállt és így szólt: „Megtaláltam azt, amit keresem.” És valóban meglelte a szép tájat, és abba harmonikusan illeszkedő falut és a szinte érintetlen népviseletet, amelyet a néprajzkutató alaposágával örökített meg. Ekkor vallotta azt magáról, hogy ő „*parasztfestő*”. „*Ha van lélekvándorlás, utolsó inkarnációmban feltétlenül paraszt voltam, hiszen falun mindent szeretek a dombjától az erdejéig, a szántóföldjéig az utolsó csirkéig*” – vallotta. Járt az országot, bejárta a Dunántúl egy részét, majd a Mát-ra környékét „*Erre a falura esett a választásom, és ezt nem bántam meg*” – mondta.

Voltak kedvenc helyei, ahol különösen szeretett festegetni, vagy csak üldögdélni, nézelődni, ilyen volt a Kálvária, a Fektető, vagy a szőlők alja. Volt egy öszszecsukható háromlábú széke, azt sokszor a hóna alá vette, felment valamelyik magaslatra és csak nézte a falut. Voltak kedvenc családjai is, akiknek a házában nagy előszeretettel festegetett, ilyen volt a Mihá család is. Volt úgy, hogy egész nap elfestegetett náluk, megkínálták egy kis reggelivel, miközben a család tagjai fesztelenül végezték a mindennapi tevékenységeiket körülötte. Ekkor mondta a festő, hogy „*az én igazi műtermem a földes padlójú falusi szoba*”. A földes padló nagyon sok mindent elbirt.

Nagyon szerette az idős embereket. Festegetni is szerette őket, meg beszélgetni is szeretett velük. A Mihá családnak is volt egy nagyon idős tagja, Glatz csak egész egyszerűen úgy hívta a bácsit, hogy az „*öreg Mihá*”. Egyik alkalommal, amikor éppen festette őt, az idős ember elgondolkodott és azt mondta a fes-

Glatz Oszkár: Szappanbuborék

Glatz Oszkár: Testvérek

tőnek: „Olyan lehet ez a nagyságos úrnak, amikor fest, mint amikor én szép napos időben az eke szarvát fogom a mezőn.”

A legkedvesebb és legtöbbet festett bujági modellje Szép Bözsi volt. Őt általában ünnepi ruhás népviseletben szerette megfesteni. (A falusi embereket általában a maguk hétköznapi valójában szerette ábrázolni, úgy mondta, hogy „*paraszti életképeket*” fest.) Bözsi néni mesélte, hogy neki már az édesanyját is festette a festő, őt pedig kislány kora óta, egészen fiatalasszony koráig. Szívesen modellkedtek neki a falusi emberek, mert mindenkinek nap-számot fizetett.

Nagyon szeretett gyerekeket állatokkal festeni. Sokszor kiment a Fektetőre – akkor az volt a falunak a legelője –, ha olyan témát látott, ami tetszett neki, akkor azt megfestette. Nagyon sok ilyen témájú képe készült.

Napjainkban is élnek még az egykori modelljei közül a faluban. Nekünk, bujági embereknek azért olyan érdekesek, értékesek ezek a festmények, mert az ismerőseinket, rokonainkat látjuk viszont a képeken.

Összességében nem is tudjuk, hogy a közel 40 év alatt, amíg Bujákon festett, hány képe készült. Napjainkban is kerülnek elő olyan festményei magánszemélyektől, amelyekről nem is tudtuk, hogy léteznek.

Glatz Oszkár munkásságáért 1930-ban *Corvin-koszorút*, 1935-ben *Buják Község Díszpolgára* címet, 1952-ben *Kossuth-díjat*, 1953-ban *Kiváló Művész* kitüntetést kapott.

1958. február 23-án hunyt el. Utolsó útjára a budapesti Farkasréti temetőben elkísérték egykori bujági modelljei is. A parasztleányok levették kalapjukról a színes pántlikákat, a lányok, asszonyok a tarka népviseletüket fekete gyászruhára cserélték, siratták egykori kedves festőjüket.

A 75 festményből álló Glatz-hagyatékot a festő menyee, Glatz Henrikné ajándékozta Bujáknak 1983-ban. A falunak akkor nem volt lehetősége arra, hogy méltó körülmények között helyezze el azokat, ezért a Salgótarjánban, a Nógrádi Történelmi Múzeumban voltak elraktározva 25 éven keresztül. A falu vezetése pályázati segítséggel 2007-ben a művelődési ház felújítása során abban alakíttatta ki a Glatz Oszkár Galériát. 2008. február 23-án, a festő halálának 50. évfordulóján ünnepélyes keretek között nyitottuk meg az állandó kiállítást, ekkor neveztük el róla a művelődési házat is.

A kiállításon Glatz Oszkár 34 db, felesége, Wildner Mária 4 db, Henrik nevű fia 2 db festménye látható.

Egykori lakhelyének falán emléktábla őrzi a festő emlékét, az utca is az ő nevét viseli.*

Molnárné Bódi Piroška

Glatz Oszkár: Bözsi csodálkozik

* A cikkhez mellékelt képeken bemutatott festmények a bujági Glatz Oszkár Galéria tulajdonában vannak.

Erdélyi Ferenc, az elfeledett festő

1959. november 28-án hunyt el Francis de Erdely, azaz Erdélyi Ferenc festőművész, akit itthon 1939 után – miután végleg elhagyta Magyarországot – teljesen elfelejtettek, de az Amerikai Egyesült Államokban halála után ösztöndíjat neveztek el róla és még évtizedekig keresettek voltak festményei és rajzai.

ERDÉLYI FERENC

Erdélyi Ferenc 1904. május 3-án született Budapesten.¹ Tehetsége már tizenéves korában megmutatkozott, 1919-ben a budapesti Iparművészeti Iskolába vették fel, ahonnan két év után a Képzőművészeti Főiskolára jelentkezett át. „Amilyen erőteljes, férfias a művészete, olyan maga a művész is. Igazi atléta, akinek erőmutatványairól érdekes történeteket mesélnek. De lelke szelid, tekintetében a művészet hite él.”²

18 éves korában műveivel már sikereket aratott: 1922-ben a Múcsarnok őszi tárlatán kiállították a *Barát-tanulmány* című képét.³ 1924-ben másfél évi külföldi utazásra indult. Egy évig élt és dolgozott Madridban, ahol a Bellas Artes-ben önálló kiállítást is rendezett. Két képét a madridi múzeum vásárolta meg.⁴ Egyiptom és Abesszínia (a mai Etiópia) érintésével Algírba érkezett, ahol fél évig a helyi kormányzók és kancellárok portréit festette meg és 1925. június 15-én jól sikerült kiállítást rendezett a Salle d’Isly-ben. 1925 második felében Losoncon alkotott, közben szeptemberben hazatért Budapestre, de mindössze egy hónapot töltött otthon, mert már várták New Yorkban és Philadelphiában, ahol kiállították a képeit. Majd egy fél évi párizsi tartózkodást tervezett, ami azonban megszakításokkal öt évig tartott.⁵ 1927-ben bukkant fel itthon újra, amikor március 26-án kiállított három képet a Szinyei Merse Pál Társaság Tavaszai Szalonján. A *vak harmonikás* című olajfestményével elnyerte a Barta Károly mecénás műépítész, elektrotechnikai vállalkozó által ajánlott 400 pengős díjat.⁶ Nem csak ezért volt nevezetes év az életében 1927, hanem azért is, mert március 5-én feleségül vette Pusztafi Piroskát, egy grafikai szaküzlet tulajdonosának a leányát.⁷ Még az év közepén Brüsszelbe költözött, és ott készült műveiből 1927–1928

---

1 Apja, idősebb Erdélyi Ferenc paraszti családból származott. Hat elemi végzet, majd ecetgyári tanfolyamra járt. 1894-től 1900-ig katonai szolgálatot teljesített, leszerelését követően a Braun Testvérek Rt.-nél alkalmazták. 1900-ban vette feleségül László Máriát, akitől Ferencen kívül 1901-ben Mária nevű lánya is született. Az első világháborúban törzsőrmesterként vonult harcba, 1915 márciusától 1920 januárjáig orosz fogságban volt. 1920-ban visszatért az Üllői úti Braun-gyárba, ahol ecetgyárvezető lett. 1938-ban elvesztette feleségét. 1941-ben házasodott meg újra, nejétől, a nála harminc évvel fiatalabb Dobai Máriától egy gyermeke született. 1945-ben igazolóbizottság elé került, amely kimondta, hogy „Ő is németbarát kijelentést tett, és ha nem is volt kifejezetten fasiszta vagy náci, a demokratikus társadalomban káros, és mint ilyen, állásában nem volt megtartható. Magas koránál fogva nem állásvesztésre, hanem nyugdíjazásra ítélte a Bizottság.” BFL XVII. 1709 1945 igazolási ügy 352/a Erdélyi Ferenc.

2 *Ybl Ervin*: Két fiatal magyar művész óriási sikere külföldön. Budapesti Hírlap XLVIII. évf. 47. sz. 1928. február 26. 14.

3 *Molnos Péter*: Elfeledett életművek. Erdélyi Ferenc (1904–1959); http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/erdelyi_ferenc_1904-1959.1879.html

4 Egy fiatal magyar festőművész sikerei Spanyolországban és Algírban. 8 Órai Újság XI. évf. 196. sz. 1925. szeptember 2. 4.

5 Uo. és *Darkó István*: Egy magyar festő nagy sikerei Spanyolországban. Prágai Magyar Hírlap V. évf. 251. sz. 1926. november 5. 4.

6 A Szinyei Társaság Tavaszai Szalonjának díjai. Újság III. évf. 70. sz. 1927. március 27. 17.

7 Budapest II. kerületi házassági anyakönyv 59/1927. A házasságból egy Katalin nevű leány született.

fordulóján a Galérié d'Art Kodakban volt gyűjteményes kiállítása, amely átütő sikert aratott. A vallon művészeti folyóirat, a *Savoir et Beauté* karácsonyi számában *Un Peintre de la Détresse humaine, Francois Erdelyi* címmel Marius Renard hosszú tanulmányban méltatta a rendkívül fiatal, 23 éves művészt.⁸ A belga kultuszminiszter a *Korcsma* című nagy kompozícióját a brüsszeli Musée Moderne számára vásárolta meg, míg a *Parasztok ebédje* című olajfestmény a genti múzeumba került, és a kiállított képeinek többsége szintén vevőre talált.⁹

1931-ben költözött Hollandiába, ahol a következő éveket töltötte. Pieter Kooman esztéta szerint Erdélyi művészete „*hollandiai tartózkodása alatt még elmélyültebb, kifejezőbb, emberibb lett*”.¹⁰ 1933-ban átvette az Első Holland Szabad Festőiskola vezetését Hágában – ahol már néhány év óta tanított –, és sikeres kiállítást rendezett.¹¹ Itt ismerkedett meg második feleségével, Ilse Sophie Leembruggennel.¹² Ekkor azonban Erdélyi még házas volt, hogy feleségül vehesse őt, el kellett válnia. 1934 májusában hazalátogatott, hogy előkészítsen egy őszi hágai magyar kiállítást.¹³ Valószínűleg ezt az alkalmat használta ki arra, hogy beadja a válópert. Pusztafi Piroskával kötött házasságát még 1934 végén felbontották. Így már nem volt akadálya, hogy 1935-ben a holland nőt feleségül vegye. Még 1934 utolsó napjaiban megnyitották a hágai magyar kiállítást Szőnyi István, Bernáth Aurél, Aba-Novák Vilmos és mások részvételével. Hasonlóan illusztris nevekkel szerepelt együtt 1935 májusában a brüsszeli világkiállításon is.¹⁴

A házaspár 1936 nyarán döntött a hazaköltözésről. Erdélyi Ferenc nagy tervekkel érkezett, augusztusban megvásárolták az I. Hegyhát utca 35. (ma XII. Hegyhát u. 19.) számú telket és megkezdték egy kétemeletes bérház építését,¹⁵ azonban Ilse 1936. december 11-én elhunyt.¹⁶

Erdélyi Ferenc 1937-ben
(Színházi Élet 1937. március 28. 92.)

8 Magyar Művészet 4. évf. 1928. 660. és http://www.kieselbach.hu/alkotas/irgalmassag_-1928_11197

9 Napi Hírek (MTI) 17. kiadás, 1928. február 4. és Magyar festőművész külföldi sikere. Budapesti Hírlap XLVIII. évf. 14. sz. 1928. január 18. 12.

10 Hollandiába hívják a magyar művészeket. Budapesti Hírlap LIV. évf. 116. sz. 1934. május 25. 10.

11 Magyar festők sikere Prágában. Pesti Hírlap LV. évf. 212. sz. 1933. szeptember 19. 10.

12 Ilse Sophie Leembruggen 1900. augusztus 24-én született az ausztriai Hinterbrühlben, holland apától és egy bárói családból származó osztrák anyától. 1922. május 27-én Hágában lépett házasságra Hendrik de Waal amszterdami kakaókereskedővel és 1923. február 27-én megszületett gyermekük, Robert Ferdinand. De Waalal való házassága nem volt tartós, 1928. január 18-án elváltak útjaik.

13 Hollandiába hívják a magyar művészeket. Budapesti Hírlap LIV. évf. 116. sz. 1934. május 25. 10.

14 Bloed en Goud. Budapesti Hírlap LV. évf. 64. sz. 1935. március 19. 8.

15 A villát 1941 nyarán Erdélyi 26 ezer pengőért adta el a Magyar Ways és Freytag Rt.-nek. Budapest ingatlanforgalma. Magyarság XVII. évf. 187. sz. 1936. augusztus 15. 25. és Fővárosi Közlöny LII. évf. 31. sz. 1941. július 4. 735.

16 Esti Kurir XIV. évf. 287. sz. 1936. december 15. 13. és Budapest I. kerületi halotti anyakönyv, 1900/1936.

Bizonyára a szeretett felesége elvesztése felett érzett gyász is hozzájárult, hogy Erdélyi beletemetkezett a munkába, és a művészetkedvelők teljesen új oldaláról ismerhették meg. 1937. április elején megjelent első regénye: a *Lejtő*.¹⁷ A szerző valós tapasztalatai alapján tárta olvasói elé egy kis flandriai halászfalu lakóinak küzdelmét a mindennapi kenyérért. „*Gazdagon tartalmas és formailag jól tagolt könyv. [...] Írója sok tárgyi ismerettel és élettapasztalattal rendelkezik, ezen túl pedig szinte erotikusan érzékeny stílusza*” – írta róla Kassák Lajos.¹⁸ A regény népszerűsítésére a szerzőt még a rádióba is meghívták, 1937. április 17-én tartott félórás előadást *Viharos halászat Flandriában* címmel.¹⁹

Még 1937 folyamán megismerkedett harmadik feleségével, Vadas Licivel,²⁰ és villát vásárolt Pestszentlőrincen.

AZ ERDÉLYI-VILLA

Az eredeti hosszúkás majorsági épületet a XIX. század végén egy reprezentatív, kereszt irányú toldással a tulajdonos Herrich Leonie férje, Kiss István építész²¹ alakította át villa jellegű nyaralóvá. Az épületet 1936 elején még özv. Kiss Istvánné használta.²² Tőle vásárolta meg 1937-ben Erdélyi Ferenc, hogy Czuczor László építőmester²³ segítségével a maga igényeihez szabja: a földszintes épület tetőterének egy részét átalakította. A felső szintre vezető lépcsőházat, fent előteret, előszobát és WC-t terveztek, továbbá Erdélyi speciális igényeinek megfelelően képtárat, nagy méretű műtermet és teraszt alakítottak ki. A műtremből a teraszra nagy üvegportálon át lehetett kilépni. A falazatnál felhasznált építőanyag téglá, a fedésnél cserép volt.²⁴ Czuczor egy igazán profi feladatot is kapott: megtervezte és felépítette a villa kerítését. A lábazatos-faléces kerítés – mivel szomszédai ekkor még nem voltak – a tűzfal kivételével teljesen körbeölelte az akkor Rákóczi úti, ma Margó Tivadar utca 116–118. számú telket.²⁵

A tervek 1937 augusztusában készültek, az építési engedélyt Erdélyi Ferenc 1937. augusztus 16-án kelt kérvényében igényelte meg.²⁶ Október 18-án – már mint Pestszentlőrinc, Rá-

---

17 Literatura XIII. évf. 1937. április 1. 126.

18 Kassák Lajos: A lejtő. Szocializmus XXVII. évf. 5. sz. 1937. május 1. 235–236.

19 Magyarország XLIV. évf. 86. sz. 1937. április 17. 16.

20 Wittmann Erzsébet Alice 1916. szeptember 19-én született Budapesten. Apja Wittmann Hugó vas- és sport-szerkereskedő volt. Lici már egészen fiatal korában megismerkedett az úri sportokkal. A sprintúzás és a műkorcsolyázás ifjúsági bajnoka volt. 1933 tavaszáig egy előkelő intézetben nevelkedett Párizsban. Nagy álma a színészet volt. Hazatérve énekelni, táncolni tanult. 1934. november 9-én mutatkozott be a zsűri előtt, és azonnal szerződtette is az egyik budapesti színház. 1936. január 23-án feleségül ment dr. Hey Ferenc vegyész-mérnökhöz, azonban 1937-ben Lici visszaköltözött a szülői házba, és még az év folyamán elváltak.

21 Kiss Istvánról szóló cikkem – születésének 160. évfordulóján – a *Honismeret* 2017. évi 4. számában jelent meg.

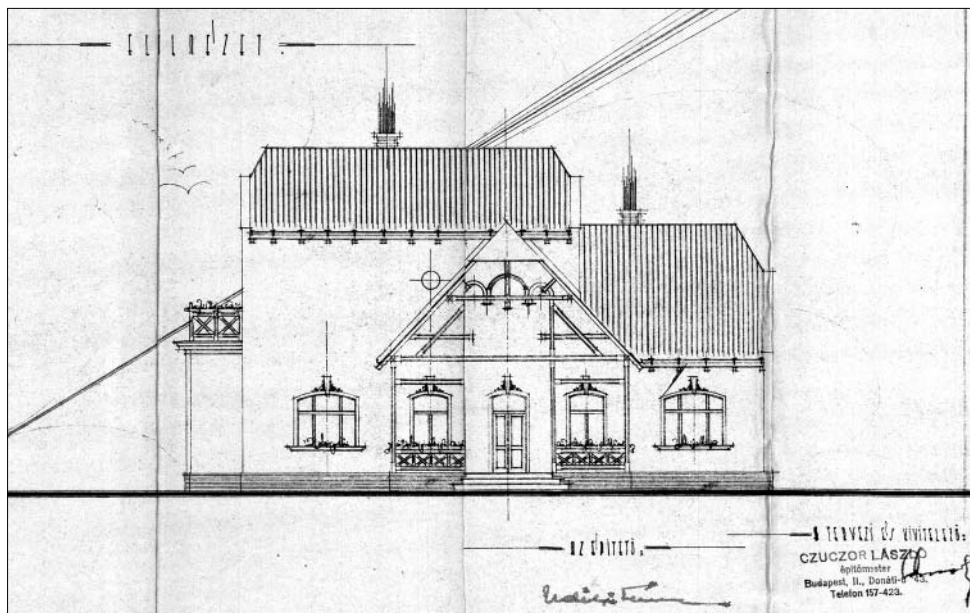
22 A *Budapest és környékének betürendes távbeszélő névsora* 1936. májusi kiadásában Pestszentlőrinc alatt (Budapest, 1936. 388.): „Kiss Istvánné özv. magánzó, Herrich Károly-u. 46. (Üzembem VII/1–XI/30-ig).”

23 Czuczor László (1896–1954) építőmesteri szakképzettségét 1931-ben szerezte. Kezdetben a II. kerületben volt a székhelye és kisebb munkák tervezését, kivitelezését vállalta, valamint közérdekű munkákat is végzett. 1937-ben több nagyobb megrendelést is kapott. 1940. május 1-jén irodát nyitott a József körút 15-ben. 1943-ban Czuczor László építőmester néven céget alapított, 1944-ben óvóhelyépítő iparossá nevezték ki, illetve kárhelyre-állításra is jelentkezett. A háború után rendbe hozta József körút 2. alatti lakását, majd ide költöztette irodáját. 1948. március 30-án cégét államosították és őt másik kis építőipari üzemmel vonták össze.

24 BFL V. 473. f. Építési iratok (1926–1967), 44. doboz. Ny. 435/1937.

25 Uo.

26 Ekkori lakcíme II. Vitéz u. 42.

A pestszentlőrinci villa átalakítási tervrajzának részlete, 1937
(Budapest Főváros Levéltára V. 473. f. 44. d. 435/1937)

kóczi úti lakos²⁷ – jelentette az építkezés befejezését és 1937. november 4-én az Erdélyi-villa lakhatási engedélyt kapott.²⁸

FRANCIS DE ERDELY

Ebbe a villába költözhetett be a 34 éves Erdélyi Ferenc és a 21 éves Wittmann Erzsébet az 1938. július 18-án tartott esküvő után. A két esküvői tanú Lici bátyja, dr. Vadas Marcell kereskedelmi magántisztviselő és Básthy Lajos színművész volt.²⁹ A fiatalasszony „*férjhezmenése után a kissé operettesen hangzó Vadas Lici nevet felcserélte a drámai fonetikájú Erdélyi Erzsébettel*”³⁰

Kellett is a drámai név, mert még csak jegyesek voltak, amikor Lici rábeszélte Erdélyit, hogy támogassa színésznői karrierjét. Meg lett az eredménye: a Vígszínház 1938. június 24-én egy évre ösztöndíjas tagnak szerződtette. 1938. december 16-án debütált, a *Francia szobalány* című darab egyik főszerepébe kellett beugrania: „*az amerikai menyasszonyt [...] az özlábú Erdélyi Erzsébet játssza, aki egy festőművész felesége, és ebben a minőségében is festőien szép*”³¹ Rögtön meghívták a Teréz körúti Színpad nevű kabaréba is.

27 Erdélyi Ferenc lakcímeiként *A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betürendes távbeszélő névsorának* 1939. májusi kiadásában (Budapest, 1939. 97.) Pestszentlőrinc, Herrich Károly-u. 46., a Budapesti Közlöny 1941. március 22. számában (3.) Rákóczi-ut 47. szerepel.

28 BFL V. 473. f. Építési iratok (1926–1967), 44. doboz. Ny. 435/1937.

29 Budapest VI. kerületi házassági anyakönyv, 1120/1938.

30 Erdélyi Erzsébet. Ujság XV. évf. 20. sz. 1939. január 25. 10.

31 Még mindig bizonytalan a Teréz körúti ügye. Az Est XXX. évf. 2. sz. 1939. január 3. 8.

A villa 2018-ban
(A Tomory Lajos Múzeum gyűjteményéből)

tény voltát – nyugodtan mondhatta, hogy „én is a nyolcvan százalékhoz tartozom”.³² De Magyarországon nem lehetett nyugodt senki sem 1939-ben.

1939. január 8-án megkezdték az *Axel a mennyország kapujában* című darab próbáit a Terézkörúti Színpadon, Erdélyi Erzsébet főszereplésével.³³ Azonban a színházi kamara választmányi ülése január 21-én – két nappal a tervezett bemutató előtt – titkos határozatban döntött arról, hogy Erdélyi nem játszhatja az *Axel* primadonnaszerepét, ugyanis mint gyakorlatos színésznő, nem lehetett tagja a kamarának, ezért csak ott léphetett színpadra, ahol már szerződése volt, vagyis a Vígben, ott is csak az évad végéig.³⁴ A premiert természetesen elhalasztották, Erdélyi szerepét Mezey Mária vette át, nem sokkal később Salamon Bélát is kitiltották a darabból.³⁵

Erdélyi Ferenc 1939. január 25-én adta utolsó magyarországi interjúját. „A festő rezignáltan mondja, hogy amikor ő hazajött Hágából, nagy terveket szőtt, le akart telepedni itthon, villát építtetett a Svábhegyen, életreszólóan bebutorozta a pestszentlőrinci kastélyt...”³⁶

A művész 1939 elején Londonba utazott és soha nem tért haza. Februárban megnyitotta a londoni Wertheim Galerie-ben Diego Riverával közös kiállítását, majd 1939. március 1-jén felszállt a Le Havre-ból Southampton érintésével New Yorkba tartó Paris nevű francia óceánjáróra és végleg elhagyta Európát.³⁷ Erdélyi Erzsébet végigjátszotta a Vígszínházban az évadot, majd 1939 májusában követte férjét Amerikába.³⁸

32 Erdélyi Erzsébet. Ujság XV. évf. 20. sz. 1939. január 25. 10.

33 Új primadonnával mutatja be darabját a Terézkörúti Színpad. Esti Kurir XI. évf. 6. sz. 1939. január 8. 10.

34 A Színészakadémiát eltiltotta a fellépéstől a Terézkörúti Színpad új primadonnáját. Magyar Nemzet II. évf. 14. sz. 1939. január 18. 13. és Primadonnát keresnek a Terézkörúti számára. Az Est XXX. évf. 22. sz. 1939. január 22. 8.

35 Salamon Béla nem szerepelhet az „Axel”-ben. Az Est XXX. évf. 22. sz. 1939. január 24. 8.

36 Erdélyi Erzsébet. Ujság XV. évf. 20. sz. 1939. január 25. 10.

37 Uo. és New York Book Indexes to Passenger Lists, 1906–1942 (familysearch.org).

38 Ehhez a Budapesti Rendőr-főkapitányságon 1939. március 21-én útlevelet állítottak ki a számára, amelybe az Amerikai Egyesült Államoktól 1939. április 20-án kapott vízumot. 1939. május 15-én egy peren kívüli esküt, úgynevezett affidavitot kellett tennie, amelyben bejelenti, hogy Pestszentlőrincen, a Rákóczi úton, az Erdélyi-kastélyban lakik, a Vígszínházban színésznő, és elismeri, hogy férjét megy ki meglátogatni. Hat hónapig fog New Yorkban tartózkodni, odafelé első, visszafelé turista osztályon utazik az Italia hajóstársaság járatán. BFL VII. 179.a. 1939. 0356. és Ujság XV. évf. 107. sz. 1939. május 11. 10.

1940-ben érkeztek róluk az utolsó hírek. Amerikában továbbra is töretlen volt az érdeklődés a festő képei iránt, míg felesége egy New York-i színházban lépett fel sikerrel.³⁹ Ezt követően teljesen elfeledkeztek róluk itthon.⁴⁰

A házaspár 1940-ben még New Yorkban lakott, majd elváltak útjaik. Erzsébet előbb Floridában énekelt, majd üzletvezetőként utazgatott a világban és 1947-ben Londonban férjhez ment Kenneth F. Harkerhez.⁴¹ Ferenc felvette a Francis De Erdelyi⁴² művésznevet és Detroitba költözött. Itt ismerte meg a negyedik feleségét, Edith H. Marcust.⁴³

Francis Erdely és Edith H. Marcus 1944. október 16-án kötöttek házasságot a kaliforniai Santa Monicában.⁴⁴ Ekkoriban Erdélyi már művésztanár volt a Pasadena Art Institute Schoolban, 1945-től pedig a Dél-Kaliforniai Egyetemen is festészetet tanított. 1948-tól oktatója volt a Los Angeles-i Jepson Art Institute-nak is. Az Egyesült Államokban végre igazán kiteljesedhetett mind tanárként, mind művészként. Az itt töltött húsz év alatt 27 díjat nyert, ezek közül csak 1949-ben kilencet.⁴⁵

Erdélyi Ferenc alkotásai az első világháború utáni művészet útke-resését reprezentálták. Visszafordult a klasszikus mesterekhez, korai műveit példaképéhez, Goyáéhoz hasonlították, de érezhető bennük a németalföldi művészek hatása is. Jellemzően nagy méretű vásznakat festett, de amerikai éveit egyre inkább a grafika felé fordult. Témaválasztása és neorealista stílusa miatt már fiatalon az „*emberi szenvedések festője*”-nek nevezték.⁴⁶

Francis De Erdely (korábban Erdélyi Ferenc) 1955. október 17-én nyert amerikai állampolgárságot, ekkor már Los Angelesben élt. Itt is hunyt el 1959. november 28-án.⁴⁷

A pestszentlőrinci villát az 1940-es években dr. Szekeres Endre nyugalmazott gazdasági akadémiai tanár bérelte Erdélyitől,⁴⁸ majd a második világháború után államosították, és hat részre osztva szociális bérlakásokat alakítottak ki benne. Az épületet 2015-ben megkapta a Tomory Lajos Múzeum (a XVIII. kerületi helytörténeti gyűjtemény).

*Francis De Erdely az
1950-es években
(San Bernardino
County Sun
1961. október 1.;
www.newspapers.com)*

Pápai Tamás László

39 Erdélyi Ferenc festőművész sikerei Amerikában. Magyar Lapok IX. évf. 104. sz. 1940. május 17. 8.

40 Egy kivétellel: az adóhatóság nem felejt! Erdélyi Ferenc, Pestszentlőrinc, Rákóczi utcai lakos 132 pengő köztartozással az 1939. évről hátralékban maradt, ezért 1943-ban körözést adtak ki ellene. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja XLI. évf. 44. sz. 1943. október 28. 533.

41 England and Wales Marriage Registration Index, 1837–2005 (familysearch.org).

42 Nevét több formában is használta: szerepelt Francois Erdelyi, Francis Erdely és Francis De Erdely néven is.

43 Hajdu Edit 1912. április 12-én született Budapesten. Apja, Hajdu Árpád magánhivatalnok volt. A család 1914-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba és Detroitban telepedtek le. Edit ügyvédi diplomát szerzett és az 1930-as években férjhez ment Benjamin Marcus ügyvédhez. 1940-ben még együtt laktak Detroitban, majd elváltak.

44 California, County Marriages, 1850–1952: (familysearch.org).

45 <http://www.francisdeerdely.com/>

46 Magyar Művészet 4. évf. 1928. 660. és http://www.kieselbach.hu/alkotas/irgalmassag_-1928_11197

47 Edith De Erdely 1970. július 25-én halt meg. California, Southern District Court (Central) Naturalization Index, 1915–1976 (familysearch.org); <https://www.findagrave.com/memorial/158801212/francis-deerdely>; <https://www.findagrave.com/memorial/85377752/edith-deerdely>

48 Az ügyletet a távol lévő festő nevében sógora, dr. Bozóky Jenő ügyvéd intézte.

„Az emlékezés a létezés biztosítóka”

Czikora Zsolt helytörténeti dokumentumfilmjeiről

A nógrádi megyeszékhelyen 1978 óta működik egy csaknem háromszáz főt számláló – a jelenlegi elnevezés szerint Salgótarjáni Tájak Korok Múzeumok Klub Egyesülete – igen aktív civil szervezet. Rendszeresen tart a helyi és nemzeti értékekkel összefüggő rendezvényeket, tagjai sokat kirándulnak országhatárokon belül és kívül egyaránt. Évente leróják kegyeletüket a város első polgármestere, dr. Förster Kálmán (1885–1971) zirci nyughelyénél és dr. Dornyay Béla (1887–1965) egykoron itt élt és dolgozott középiskolai tanár, természetkutató, helytörténész keszthelyi sírjánál. Utóbbi személyiség „*Honismerettel – honszeretethez*” gondolatát választották mintegy vezérelvükké, minthogy az fejezi ki legtömörebben, egyszersmind legtalálóbban tevékenységük irányultságát, lényegét. Jómagam tudatosan idéztem – jelen írásom bevezetőjeként – ezt a mottót, mert – látva, bő egy évtized óta figyelemmel kísérve a főszereplő dokumentumfilm munkásságát – igencsak idevalónak is érzem.

Nevét korábbról ismertem, személyesen is többször találkoztunk kulturális programokon – az 1977-től 2006-ig Salgótarjánhoz tartozott településen – Somoskőújfaluban élő Czikora Zsolttal. Közlebbi kapcsolatban 2009. szeptember óta vagyunk, amikor az akkor még önállóan funkcionált – aztán a Dornyay Béla Múzeum Baráti Körével egyesült – Élet és Tudásfa Olvasókör rendezvényén a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban megnéztem *Salgóványa, a Medves aranya* című filmjét, amely a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskolán 2007-ben készült diplomamunkája volt. Rögtön feltűnt, milyen érzékletesen mutatta be, hogy hosszú évtizedek során hogyan épült le a hajdanán virágzó bányásztelepülés, amely nem mellesleg az éppen száz évvel ezelőtt világra jött Zenthe Ferencnek, *A Nemzet Színe*-szének, a salgótarjáni színház névadójának is szülőhelye volt. A megszólított visszaemlékezők személyes élményeik, tapasztalataik alapján mondták el, hogy „*Amíg ványa volt, minden volt*”: munka, fogaskerekű vasút, iskola, pezsgő közélet. A film archív felvételek közbeiktatásával és a bányamúzeumban – amely önmagában is kuriózum, Salgótarján egyik fő látványossága – tett látogatás illusztratív képeivel is segít felidézni az elmúlt időket, az akkori nemzedékek munkáját, életét. A vetítés utáni beszélgetés keretében megszólalók jórészt azt feszegették, hogy mit is kéne, lehetne tenni annak érdekében, hogy Salgóványa (is) méltó módon őrizze a bányász emlékeket, -hagyományokat, hogy újra vonzó legyen ott lakni és odalátogatni. Annál is inkább, mert a szép természeti környezetet a Petőfi Sándor által is megénekelte középkori Salgó vára őrzi. Czikora Zsolt már akkor jelezte, hogy – folytatva ez irányú munkálkodását – szinte már elkészült és közönség elé kerül egy újabb, hosszabb lélegzetű filmje a nógrádi barnakőszénbányászokról.

Ez az ígéret – 2009 decemberében, stílusosan Szent Borbála, a bányászok védőszentje napján – hamarosan realizálódott, ugyancsak a megyei könyvtárban. *A nógrádi szentenger hősei* című film szinte valamennyi Salgótarján – amely nem kis mértékben városi létét köszönheti a XIX. század második felében kibontakozó kőszénbányászatnak – és Bátor-

tereny környéki településen, mondhatni a szénmedence egészében fellelhető bányász-
lékhelyeket számba vette. Forgatott – többek között – Dorogházán, Etesen, Karancsalján,
Karancskesziben, Karancsságán, Kazáron, Mátraszelén, Mátraterenyén, Rákóczi-
bányán, Vizsláson, az egykoron prosperált, mára elhagyatott, lepusztult aknáknál, s megszólaltat-
t sok volt bányászt, mai önkormányzati és szakszervezeti vezetőt. Az egymásra rímelő
vallomásaik éppoly fontosak a nógrádi szénbányászat évszázados történetének feldolgozá-
sa, mindennapjainak megismerése szempontjából, mint az írásos és fotódokumentumok,
vagy a bányagépek és más műszaki, technikai eszközök.

Mindkét kollektív emlékezeti dokumentumfilm átáthatja az a fontos üzenet, hogy a bá-
nyászközösségek azért tudtak erősek maradni, mert mindenkinek megtalálták benne azt
az érvényesülési formát, mely leginkább megfelelt a benne élők számára. A film megerősít-
ette azt az örömdetes tény is, hogy meggyeszerzte egyre több a helyi emlékmű, emlékhely,
helytörténeti gyűjtemény, amely arra utal, hogy a ma élők lelkiismereti kötelességüknek
érezik elődjeik munkájának, áldozatvállalásának elismerését, tiszteletét.

Czikora Zsolt – Koppándi Jánossal együtt – készítette *Üvegáalom* című, 2011-ben be-
mutatott filmjét, amely Salgótarján városi története másik meghatározó iparágának, az
öblösüveggyártásnak leépüléséről, megszüntetéséről szól. Mondandójának, az 1893-ban ala-
pított gyár hőskorának érzékeltetésére sajátos módszert választott: egy olyan üveggraví-
rozó mester életét állította a középpontba, aki igencsak hitelesen tudott visszaemlékezni
a gyárban töltött több mint négy évtizedre. A Mátraszelén élő – egyébként képzőművész
vénájú – Szikszai Pál munkásságán, alkotásain keresztül elevenednek meg azok az évek,
amikor generációkon át öröklődött az üvegművesség ismerete, szeretete, amikor büszke-
ség volt a gyár törzsgárdistáihoz tartozni, amikor virágzott a kulturális és sportélet. Az
elhagyott, néptelen, sivár hangulatú üzemen át Szikszai Pál értelemszerűen mindenekelőtt
abba a szintén lepusztult műhelybe kalauzolta kísérőit, amelyben a jó szemű, ügyes kezű
gravírozók élén ő maga is dolgozott. A filmkockák láttán sokakban fogalmazódott meg a
kérdés: ki a felelős a több mint százhusz éves múlt utáni dicstelen helyzetért? (Zárójelben
jegyzendő meg: szerencse a bajban, hogy a Dornyay Béla Múzeum egyik nagytermében
Üvegváros címmel állandó kiállítás keretében látható a gyár múltja, megtekinthetők az
egykori gyönyörű termékek. A kiállított üvegtárgyak között azonban egyetlen alkotás sem
található a főszereplő értékes munkáiból, azok eltűntek az évtizedek alatt.). A portréfilm
2011-ben a nemzetközi Göcsej Filmfesztiválon a zsűri különdíját nyerte el. Ez a díj azért
fontos Czikora Zsolt számára, mert megerősítette abban a hitében, hogy helyes úton jár,
múltidéző filmjei értéket képviselnek.

2017 nyarán a múzeum baráti körének tagjai, illetve a meghívottak újabb kollektív em-
lékezeti dokumentumfilm láthattak Czikora Zsolt jóvoltából. A *Macskakő* arról a Somos
környéki kőbányáról szól, amely a múlt század 20-as, 30-as éveiben sok száz embert foglal-
koztatott. A macskalyuki kőbányából kifejtett és megmunkálás után készült macskakövek
főleg Budapest utcáira kerültek, de jutott belőlük Magyarország más településeire és kül-
földi nagyvárosokba is. A Somoskői Bazaltbánya Rt. a hazai útépitőipar egyik legfontosabb
beszállítója volt ebben az időben. A film archív anyagok és a forgatás idején még az élők so-
rában volt egykori kőbányászok megszólaltatásával kísérelte meg felidézni, miként műkö-
dött a bánya, hogyan szállították el a sziklafalak alól a gépi és kézi munkával kitermelt ba-
zaltkövet. Az emlékezések teljes mértékben összhangban, ha úgy tetszik szinkronban vol-
tak a mozgóképes jelenetekkel, amelyek mintegy illusztrálták a megszólaltak gondolatait.
A filmben látható archív fotódokumentációk Czikora Zsolt csaknem 10 éves gyűjtőmun-
kájának eredményét tárják a nézők elé. A mű nagy értéke, hogy őszinte szívvel rója le

**Czikora Zsolt filmvetítése Somoskőújfaluban
a Hazatérés Emlékházában**

nyersanyagainak pozitív hozadéka még 15 db „egyperces” filmetűd is a kőbányászat mesztereinek fortélyairól, amelyek Somoskőújfaluban a Hazatérés Emlékházában tekinthetők meg.

A következő Czikora-film bemutatójára bő egy évet kellett várni: 2018 decemberében ugyanazon a helyszínen került a nyilvánosság elé a *Hazatért falu* című alkotása, amelynek aktualitását, jelentőségét fokozta a trianoni békediktátum akkor még csak közelgő századik évfordulója. A határ menti Somoskőújfalu ugyanis a szomorú emlékü párizsi békeszerződés nyomán Csehszlovákiához csatolták. A lakosság azonban nem nyugodott bele ebbe a döntésbe s a helyi birtokokkal, kőbányákkal rendelkező dr. Krepuska Géza neves orvosprofesszor, illetve Liptay B. Jenő, a Salgótarjáni Rimamurányi Vasmű Rt. akkori igazgatója állt az élére a visszacsatolási törekvéseknek, amelyek dr. Auer Pál jogi szakértő közreműködésével 1924. február 15-i hatállyal eredményre is vezettek. A filmben a trianoni események megközelítésének érdekessége, hogy az 1919 és az 1924 közötti események sorozatát a somoskőújfalui egyháztörténeti napló – *Historia Domus* – segítségével idézi meg Czikora Zsolt. 1999-ben a Somosi Kultúráért Egyesület és a Somoskői Váralja Egyesület kezdeményezte, hogy február 15-ét a Hazatérés Napjának nyilvánítsák. E szellemben 2005-ben avatták fel Somoskőújfalu központjában a helyi szobrászművész, Molnár Péter által készített, a *Hazatérés kútja* elnevezésű alkotást is. Az országgyűlés 2017 decemberében Somoskőújfalunak és Somoskőnek ítélte a *Hazatért falu (Pagi ad Patriam reversi)* elismerést, amelyet 2018 februárjában a helyszínen adott át az illetékeseknek Kövér László, a parlament elnöke. Az emlékállítás folyamata Czikora Zsolt filmjével – amelynek, mint mindig, forgatókönyvírója, operatőre, vágója és rendezője is ő volt – tovább gazdagodott. A hiánypótló munka főként a Krepuska családra koncentrált. Az alkotó számos, úgymond egyenesági leszármazottat, rokont, helyi lakost keresett, illetve szólaltatott meg. Olyanokat, akiknek még voltak közvetlen – de inkább áttételes („második generációs”) – ismereteik a rendkívül humánus, segítőkész emberek hírében állt Krepuskáékról. Nekik nagyon sokat köszönhetett a falu a Trianon előtti és utáni időszakban egyaránt. A filmkockákon az eredeti fotók mellett értelemszerűen a nyilatkozó személyekről, a különböző funkciókat betöltött épületekről, napjaink egy-egy eseményéről – nem utolsósorban az 1924-es és a

tiszteletét az egykori kőbányászok kemény, emberpróbáló munkája előtt és egyben hiánypótlás is, mert Salgótarján ipartörténeti múltjában a barnakőszénbányászat, az acél- és az üvegyártás mellett, méltatlanul homályba veszett a kőbányászat több mint 100 éves története. Ezt egybehangozóan erősítették meg a múzeum baráti körének érdeklődő hozzászólói is. A *Macskakő* című film fel nem használt

2018-as februári ünnepségről – is láthatók felvételek egymással párhuzamba állítva. Ezek értéke, jelentősége az idő haladtával csak nőni fog.

A múzeum újabb baráti köri, ez év eleji rendezvényét soha nem tapasztalt érdeklődés kísérte. A kínálat – Czikora Zsolt legújabb filmje a Somoskőújfalu térségében hetvenkét évvel ezelőtt elkövetett vonatrablásról – olyannyira vonzóan bizonyult, hogy mintegy százharminc érdeklődő gyűlt össze az intézmény galériatermében. 1948 nyarán – a konkrét napot a máig nem sikerült tisztázni – történt, hogy előre alaposan kitervelt akció keretében egy bűnözői csoport, egy fa sínekre döntésével megállította a somoskői kőbányászok – akikről fentebb már volt szó – aktuális fizetését is szállító kisvonatot és elrabolt mintegy százezer forintot, ami hét évtizeddel ezelőtt igen komoly összegnek számított. Az eset – amely valamelyest hasonlított a világtörténelem későbbi legszervezettebb pénzlopási akciójához, az 1963-as angliai vonatrabláshoz – nem véletlenül foglalkoztatja ennyi év elteltével is a helyi közvéleményt. A bevezető kiselőadások, a filmvetítést követő – vitává is alakult – hozzászólások segítettek ugyan jobban megismerni e nem mindennapi bűnügy lefolyását és jogi, erkölcsi következményeit, amelyek azonban további kutatásokat, pontosításokat is igényelnek. *A nagy vonatrablás – egykori somoskőújfalu kőbányászok elbeszélései alapján* című rövidfilm a témájához illően mintegy kuriózumként sorolható be a lelkes, termékeny, dokumentarista már eleddig is rendkívül dicséretes pályaképébe. A film referenciáját a szereplők elbeszéléseinek folytatolagossága adja. A történetet akár egy szereplő is elmondhatná, de a történet hitelességét erősíti, hogy láncra fűzve, hatan mesélik el egybevágoan az emlékeiket a vonatrablásról.

Ez utóbbi három alkotás, valamint a készülőben lévő *Kövek között* kétrészes helytörténeti dokumentumfilm akár egy kollektív emlékezeti tanulmány, vagy egy kisebb könyv megjelenésének lehetőségét is magában hordozza az alkotó részéről, akinek célja, hogy filmjei által is ismertebbé váljon lakóhelye és környéke. Vallja, hogy értékeink, nem kizárólag az itt élőknek kell hogy fontosak legyenek, a máshonnan érkezőknek is meg kell tudnunk mutatni azokat.

Czikora Zsolt zömmel saját erőből, minimális támogatással, de folytonosan ösztönző belső indíttatásból – amely joggal nevezhető akár küldetésnek is – végzi helytörténeti, honismereti értékfeltáró munkáját. Meggyőződéssel vallja egykori tanára, Murai András – aki kulturális antropológiát, valamint a film és a kollektív emlékezetet kapcsolatát oktatta számára – ars poeticáját, amely szerint „Az emlékezés a létezés biztosítéka”.

Csongrády Béla

Az egykori vonatrablás helyszíne a Somoskőújfalu melletti erdőben (Czikora Zsolt felvétele)

Titkos Zsóka köszöntése

Így ismert a neve a honismerők körében annak, aki idén június 27-én töltötte be 70. életévét. A világjárvány, mint oly sok más évfordulót és köszöntést, ezt is későbbre halasztotta. Engem is, aki immár évtizedek óta ismerem őt, meglepett ez az életkor, hiszen mi nők erről nem beszélünk, de minden porcikánkkal megéljük a múltó éveket.

Titkos Sándorné

Titkos Sándorné, Zsóka a miskolci Zrínyi Ilona Gimnáziumban érettségizett, itt töltötte egyetemi gyakorlati idejét és a középiskolai történelem szakos tanári diploma megszerzése után, 1973-ban „*anyaiskolájában*” kezdte pályáját, majd hosszú évtizedek múlva igazgatóhelyettesként innen ment nyugdíjba. Ez idő alatt tanítványai sikeresen szerepeltek az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyeken, és más országos és helyi tantárgyi megmérettetéseken. Élén járt a különböző történelmi, valamint honismereti tanítási módszerek kidolgozásában és alkalmazásában. Nem kis szerepe volt abban, hogy iskolája Borsod-Abaúj-Zemplén megye tehetséggondozó bázisintézménye lett, ahol rendszeres továbbképzéseket, bemutató órákat szerveztek a megye történelem szakos tanárai számára. Abban az időben több pedagógus is foglalkozott a hon- és népismeret tanításának elméleti módszereivel, oktatási segédletet, munkafüzetet állítottak össze a lakóhelyismeret tanításához. Saját szavait idéve

„*Jelet hagyni a jövőnek*” törekvéssel vett rész a gimnáziumban az intézményi évkönyvek kiadásában. Szem előtt tartva az iskola történetének, hagyományainak, a kiemelkedő pedagóguselődök munkásságának bemutatását és a diákélet mozzanatainak rögzítését. Pályáján mindig alázattal, szerényen, a legmagasabb szakmai tudással és tapasztalattal munkálkodott. Hihetetlen energiával és tenniakarással fordult az új feladatok és problémák felé, mindig a megoldást, az előbbre jutást keresve. Több évtizedes, elhivatott pedagógusi pályafutását 2009-ben Miskolc város *Pedagógiai Díjával* ismerték el. Több szemeszteren keresztül tartott *A történelem tanítása* címmel kurzust a jövő pedagógusai számára a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán.

Az 1990-es évek elején csatlakozott a honismereti mozgalomhoz, én is ekkor ismertem meg őt. Az 1996-ban Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület néven újjáalakult szervezetben a titkári megbízatást vállalta el Rémiás Tiborral együtt. Pedagógusi vénájából adódóan e területen is az ifjúság felé fordult, előtérbe helyezve a körükben végzett honismereti munkát és tehetséggondozást. A kitűzött cél az értékek őrzése és továbbadása, a fiatalok szülőföldön tartása, a gyökerek bemutatása hagyományos és új módokkal volt. Fontos történelmi eseményekre és kiemelkedő történelmi személyiségekre emlékezve megyei, illetve városi szintű vetélkedőket, konferenciákat és kiállításokat szervezett. Zsókanak oroszlánrésze volt abban, hogy az egyesület 1997 és 2009 között több alkalommal sikeresen rendezett középiskolások számára falu- és várostörténet-kutató, va-

lamint temetőfeltáró táborokat. Ebben a munkában részt vettek a Herman Ottó Múzeum, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár munkatársai, valamint a Miskolci Egyetem és a Zrínyi Ilona Gimnázium tanárai. A temetőkutatásban résztvevő diákok és szakemberek munkája eredményeként több, gazdagon illusztrált kötet jelent meg. Ezek a hézagpótló művek fontos forrásai a helytörténeti, családtörténeti és néprajzi kutatásnak. Nemcsak helyben, hanem országos szinten is felfigyeltek az egyesület munkájára, és a Honismereti Szövetségtől több országos rendezvény szervezésére is felkérést kaptak. Ezek a következők voltak: Országos Honismereti Akadémia 2002 – Sátoraljaújhely, 2017 – Sárospatak; Ifjúsági Honismereti Akadémia 2004 – Edelény, 2015 – Mezőkövesd; Ifjúság és Honismeret Konferencia 2000 – Miskolc, 2009 – Sátoraljaújhely, 2013 – Miskolc.

Zsóka a honismeret lelke-motorja a megyében, 2013 óta immár elnökként hihetetlen energiával, teherbírással szervezi az Istvánffy Gyula Honismereti Gyűjtőpályázatot, amelyet 1961-től hirdet meg az egyesület a helyi múzeummal közösen, és amelyre a forrást napjainkban egyre nehezebb előteremteni. Hasonló nehézséget jelent a megyei honismereti periodika, a *Szülőföldünk* megjelentetése is. Évről évre fáradhatatlanul írja a pályázatokat, intézi az egyesület törvényes működésének adminisztrációs ügyeit, szervezi, mozgatja az elnökség munkáját, részt vesz a Honismereti Szövetség mindennapjaiban. Jó kapcsolatot ápol a Kazinczy Ferenc Társasággal, mindemellett figyelemmel kíséri a honismereti közösségek munkáját a megyében. Gyakran tart előadásokat, számon tartja a rendezvényeiket, konferenciákat és kiállításokat szervez, írásaival jelen van a *Honismeret* folyóirat hasábjain. Munkáját szövetségünk 2002-ben *Honismereti Munkáért Emlékéremmel* ismerte el.

Természetesen Zsóka elsősorban édesanya, nagymama és feleség. Ezekben a szerepekben igyekszik kiteljesedni, maximálisat nyújtani. A honismeret terén a neves helyi elődök – Újszászy Kálmán, Bodgál Ferenc, Kováts Dániel – és mások által teremtett hagyományokat felvállalva viszi tovább az ügyet úgy, hogy mindig hozzátesz valamit, amit az utódok, reméljük, megbecsülnek. Aktív és értékteremtő munkájával előttünk jár, szolgálva a hon és szűkebb pátriánk ismeretének ügyét. Köszönet neki érte!

Kedves Zsóka! Szeretettel kívánok jó egészséget, további szép éveket szerető családotok körében! Dolgozz még sokáig a honismeret ügyéért, megőrizve pozitív életségemledet, lelkesedést és szellemi frissességedet!

Székelyné Forintos Judit

Honismerők házassága

A honismereti mozgalom története már hat évtizedre nyúlik vissza, és ha újabb, egyesületi formáját nézzük, akkor is idén harminc éves, hiszen 1990-ben alakult meg a Honismereti Szövetség, biztosítva ezzel a mozgalom továbbélését, közhasznú működésének folytatását.

Ezekben az évtizedekben egy igazi nagy családdá vált közösségünk, sok-sok rendezvényünk, találkozásaink közel hoztak egymáshoz minket. A kötődés már nemcsak a szülőföldhöz, szűkebb és tágabb pátriánkhoz lett érvényes, hanem a honismerők (a tagság) között személyesen is megvalósult. Barátságok, sőt, szerelmek is szövődtek közösségeinkben. Mozgalmunk tagjai közül minden bizonnyal voltak, akik összekötötték életüket, azaz házasságot is kötöttek egymással. A múltban ilyenekről nekem konkrét tudomásom nin-

Zsámboki Árpád és dr. Gesztesi Enikő

csen, egy újdonsült honismereti esküvőről viszont folyóiratunkban is hírt kell adnunk, mégpedig nagy örömmel.

2020. augusztus 7-én olyan eseményre került sor mozgalmunk történetében, amilyen még biztosan soha: két megyei honismereti elnök – a tradíciót követve: egy elnök úr és egy elnök kisasszony –, Zsámboki Árpád és dr. Gesztesi Enikő házasodott össze. Bizonyos ideje már láhattuk, hogy ők egy párt alkotnak, sőt, még azt is hallhattuk, hogy illetéknéppen Vas és Tolna megyék határossá váltak; és bár ez közigazgatási, illetve törvényi megerősítést még nem kapott, honismereti közösségünkben viszont valósággá válhatott.

Kedves Enikő és Árpád! A magam, és azt hiszem, mozgalmunk összes tagja nevében is, őszinte szívvel sok boldogságot és jó egészséget kívánok nektek!

Debreczeni-Droppán Béla
elnök
Honismereti Szövetség

In memoriam

Prof. dr. Török József pápai prelátus, egyháztörténész emlékezete (1946–2020)

Prof. dr. Török József

Török József 1946. augusztus 30-án született Makón. Édesapja, Török Gyula tanulmányait a szegedi orvosi egyetemen végezte, de a közszolgalatban helyezkedett el. A Kisgazda Párt makói szervezetének egyik vezetője, majd 1948-ban nemzetgyűlési képviselő volt. Édesanyja Vajda Julianna, aki idős korában hozzá költözött. Büszke volt arra, hogy minden írásának első olvasója ő volt egészen a 104 éves korában bekövetkezett haláláig. Édesanyja volt legfőbb támasza, akinek elvesztését éveken át gyászolta. Nemcsak első kritikusa volt, közös munkájuk eredménye pl. a *Ben-Hur fia* c. könyv magyar nyelvre történt fordítása.

Török Józsefnek egy bátyja volt, István, aki 1962 őszén országos első helyezést ért el a *Furfangosok* című műveltségi vetélkedőn. Újságíró, majd jogász szeretett volna lenni, de a

makói gimnázium három éven át nem javasolta továbbtanulásra, mivel nem volt KISZ-tag. Elment dolgozni, és később levelező tagozaton szerzett jogi végzettséget, amikor már nem kellett iskolai ajánlás a felvételéhez. Egyetemi tanulmányai után disszidált, előbb műfordításokból élt, majd a Szabad Európa Rádió stockholmi tudósítója lett. Fiatalon elhunyt.

A KISZ-tól való tartózkodása miatt Török József sem tudott továbbtanulni, bár kitűnő eredménnyel érettségizett a makói József Attila Gimnáziumban, 1964-ben. A Makói Múzeum igazgatója, Tóth Ferenc vette maga mellé segédmunkásként, itt került közvetlen kapcsolatba a történelemtudománnyal. Eközben folyamatosan érett benne a papi hivatás utáni vágy is, végül 1970-ben jelentkezett kispapnak a Székesfehérvári egyházmegyébe. 1974-ig a budapesti Központi Papnevelő Intézetben tanult, majd 1975. június 24-én Székesfehérvárott pappá szentelték. Tanulmányait tovább folytatta a Papnöveldeben, ekkor írta doktori értekezését a pálos rend liturgiájának eredetéről és történetéről. 1976-ban teológiából doktorált, disszertációja alapján később a pálos rend konfráterévé választották. Közben 1974 és 1976 között az ELTE Eötvös Kollégiumában Mezey László professzor paleográfia–diplomatika–kodikológia kurzusának hallgatója volt. Mezey professzort egész életében szakmai példaképének, mesterének tartotta.

Pappá szentelése után három évig, 1978-ig Csepel-Belvárosban káplán, itt ismerkedett meg a papi hivatás lelkipásztori feladataival, amit később, egyetemi tanár korában sem hanyagolt el. Közben folytatta történelmi tanulmányait Mezey László vezérletével, majd a Magyar Tudományos Akadémia középkori kódextörredék-kutató munkacsoportjának (Fragmenta Codicum Kutatócsoport) lett tagja, közreműködött a töredékkatalógus első kötetének elkészítésében.

Professzorai tanácsára megpályázta és 1978-ban elnyerte a francia állam ösztöndíját, így két évet tölthetett történelem-, valamint az egyháztudomány segédtudományai szakos hallgatóként a párizsi Sorbonne Egyetemen, az Institut Catholique-on és a Sorbonne École Pratique des Hautes Études IV. Section keretében, de a Collège de France egyháztörténetet is érintő előadás-sorozatait is hallgatta. 1980-ban az Institut Catholique-on teológiai doktorátust (Doctorat de Théologie) szerzett. Disszertációját francia nyelven írta a *Pray-kódex* liturgikus részéről.

Hazaérkezése után, 1980-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának (akkori nevén a Hittudományi Akadémiának) egyháztörténésze, Közép- és Újkori Egyháztörténeti Tanszékének vezetője lett, címzetes rendkívüli tanárként. Nyilvános rendkívüli tanár 1983-tól, nyilvános rendes tanár 1986-tól volt. Egyetemi feladatai mellett a Központi Papnevelő Intézet rektorhelyettese volt 1986–1987-ben. 1990 és 1992 között a Hittudományi Kar dékánja.

Papi munkáját professzori állása mellett is folyamatosan végezte, az akkor még a Székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó Máriaremetén, valamint 1982-től az alsókrisztinavárosi Havas Boldogasszony-templomban minden vasárnap szentmiseáldozatot mutatott be, felkarolva a ministránsokat és a Szendrei Janka alapította krisztinavárosi szkolát. Vasárnapi szentmiséit mindkét helyen 2019 októberéig megtartotta, amíg ereje engedte.

Hivatása, római katolikus egyháza mindennél fontosabb volt számára. Határozottan szembeszállt mindennel, ami a legkisebb mértékben is veszélyeztette egyházát, akár belső, akár külső irányból jött az. A hit védelme oly fontos volt számára, hogy akkor is harcolt érte, ha tudta, hogy ez esetleg a papi előmenetelét veszélyeztetheti. Bátran kiállt a külső veszélyekkel szemben, jöjjön az akár liberális, akár bolsevista irányból. Mint történész pontosan ismerte a francia forradalom liberális és a bolsevista forradalom kommunista hatásait, és küzdött ellenük elsősorban a történelemtudomány eszközeivel, de gyakran a

szószékről is. Különösen a papnevelés volt a szívügye. Ministránsait igyekezett rábeszélni a papi hivatásra, mert sohasem feledte, hogy őt is egykori plébánosa erősítette meg pályaválasztásában. Fontos volt számára, hogy a kispap tanítványai eljussanak a felszenteléshez. Ha előfordult, hogy mégis kiléptek, akkor azt mély bánattal vette tudomásul.

A papképzésen túl 1990-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenei tanszakának liturgia és liturgiátörténelem tanára. Tanított 1976 és 1993 között az Országos Magyar Cecília Egyesület budapesti nyári kántorképző tanfolyamán, 1994–2006 között a szabolcsi püspökség teológiai–katechetikai intézetében, 1990–2005 között a székesfehérvári hitoktatóképzőben, s vendégelőadóként az ELTE-n is, ahol 2007-ben c. egyetemi tanár lett.

Rendszeres foglalkozottja volt 1989-től a Magyar Rádióknak. Szent II. János Pál pápa 1991-ben történt magyarországi látogatásakor Czigány György mellett ő tudósított a Magyar Televízióban valamennyi pápai programról, ettől kezdve a Magyar Televízió és a Duna TV vallási műsorainak gyakori vendége volt. A Magyar Rádió épületébe állandó belépővel rendelkezett. 1994-ben megkapta a Magyar Rádió *Nívódíját*. A 2002-ben bekövetkezett politikai változás után nem kapott meghívást a médiába, egészen a közelmúltig.

1990-ben az Ecclesia Szövetkezetnek elnökhelyettese lett, 1993-tól elnöke. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportjának tagja, a *Collectanea Vaticana Hungariae* kiadványsorozat szerkesztőbizottságának elnöke. 1993-tól a *Communio* magyar változatának szerkesztője, 1994–2001 között a *Teológia* felelős kiadója. A Mikes Kiadó munkatársa, számos könyv szaklektora, a *Magyar katolikus lexikon* szakírója. 1988-tól az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága, ill. utóda, a Doktori Tanács bírálóbizottsági tagja vagy opponense. A *Magyar Egyházzene*, a *Folia Theologica* folyóiratok és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* sorozat szerkesztőbizottságának tagja. A Societas Liturgica nemzetközi tudományos társaság, a Magyar Történelmi Társaság, a Magyar Egyházzenei Társaság, a Magyar Szemiotikai Társaság, a Pulszky Ferenc – Magyar Múzeumi Egyesület, az Egyetemi Levéltárosok Szövetsége, a Nemzetközi Egyetemtörténeti Kutatócsoport hazai szekciója, a Szent István Társulat és a Szent István Akadémia tagja. A Pro Renovanda Cultura Hungariae, a Barokk kálváriákért alapítványok kuratóriumi tagja.

Török József professzor kimagasló szinten foglalkozott a tudományokkal. Vallotta, hogy a történész és az egyháztörténész között az a különbség, hogy az egyháztörténész tudja, Isten a történelem ura, irányítója a végső győzelem felé, de olykor megengedi, hogy mi emberek közreműködünk benne, olykor rosszul, máskor jól, de a végső győzelemhez kétség nem férhet. Művei egy része kimagaslóan tudományos jelentőségűek (akár a történelem, a liturgia vagy az egyházzene területén), de mint pap sohasem feledte, hogy Jézus Krisztus tanítását nemcsak a tudósok felé kell közvetítenie, hanem minden emberhez, ezért fontos szerepet játszott életében a közművelés, népszerűsítés. E miatt vállalt jelentős médiaszerepeket, s írt ismeretterjesztő könyveket, folyóiratcikkeket.

Jelentősek magyar nyelvű publikáció, francia nyelven íródott tanulmányai, valamint francia és latin nyelvről történt könyvfordításai. A *Magyar Tudományos Művek Tára* 2019. november 28-ig 366 művét sorolja fel, mely korántsem teljes, többek között hiányoznak belőle az alapos lektori tevékenységei, és az azóta megjelent könyvei. Több mint 40 könyve látott napvilágot. A magyar egyháztörténetről századonként egy kötetet írt, melynek utolsó kötete 2020. január 28-án kerül ki a nyomdából, ezt már nem élhette meg. Jelentős tudományos és ismeretterjesztő szakirodalmi hagyatéka még sok évtizeden át meghatározó és véleményformáló lesz az egyháztörténészek és a történészek köreiben.

Munkásságát 1991-ben címzetes préposti méltósággal, 1998-ban pápai prelátusi címmel ismerték el. 2000-ben *Stephanus-díjjal* tüntették ki. 2001-ben megkapta a *Magyar Köz-*

társasági Érdemrend tisztikeresztjét, 2011-ben A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét.

Török József 2000-ben a máltai lovagrend magisztrális káplánja lett, 2010-től tiszteletbeli konventuális káplán. Elsősorban a rendtagok lelki programjaiba kapcsolódott be, lelkigyakorlatokat és lelki napokat vezetett, de részt vett több karitatív programon, így a máltai lovagrend éves lourdes-i zarándoklatán is. 1999-ben meghatározó dolgozatot írt a rend történetéről. A Magyar Máltai Lovagok Szövetsége megalakulásának 75. évfordulójára 2003-ban kiadott *Emlékkönyv*be ő írta a máltai rend egyetemes és magyarországi történetét bemutató fejezeteket. 2019 őszén ő lett a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége megújult Fortuna utcai rendházának kápolnaigazgatója.

2017-ben nyugállományba vonult mint professor emeritus.

Súlyos, gyógyíthatatlanul előrehaladott betegségét 2019 októberében diagnosztizálták. Sok szenvedés után, 2020. január 24-én 2 óra 30 perckor tért meg Teremtőjéhez.

Legeza László

Dr. Szecskó Károly halálára (1939–2020)

1974-ben vettem át Morvay Pétertől az akkor *Honismereti Híradó* nevet viselő folyóiratunk szerkesztését, és már abban az évfolyamban két alkalommal is foglalkoztunk a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Mezőcsáton folyó honismereti munkával, ami azt jelenti, hogy volt miről hírt adni. 1970-ben megindult a Mezőcsáti Járási Könyvtár és a Járási Művelődési Központ közös kezdeményezésével a *Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek* sorozat, amelynek már az első esztendőkből négy száma jelent meg Táboros Sándor tanár úr szerkesztésével,¹ továbbá a mezőcsáti Egressy Béni Művelődési Házban induló díszítőművészeti szakkörvezetői tanfolyamról is hírt adhattunk.² Ilyen hagyománytisztelő, múltja iránt érdeklődő közösségben született 1939. január 24-én Szecskó Károly, Heves megyei gyökerekkel rendelkező parasztcsaládban. Nagyapja fiatalon került Mezőcsátra, ahol kezdetben gazdasági cselédként szolgált, majd házassága és szorgalma révén tízgyermekes gazdaember lett. Fia Bihar megyéből való, Újmargittán született leányt vett feleségül, s az ő három gyermekük közül a középső volt dr. Szecskó

Dr. Szecskó Károly

1 *Halász Péter*: Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek. Honismereti Híradó 1974/1. 61–62.; *Dr. Szabó Ferenc*: Horváth Barna: Adalékok Igrici község önkormányzatának és művelődéstörténetének kezdetéhez. Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek 5. sz. Mezőcsát, 1974. Honismereti Híradó 1975/5–6. 105–107.

2 *Pekárovics Zoltánné*: Díszítőművészeti tanfolyam indult Mezőcsáton. Honismereti Híradó 1974/4. 35.

Károly, a Heves Megyei Honismereti Egyesület kiemelkedő személyisége, aki 2020. február 27-én befejezte földi pályafutását.

Szülőfalujának elemi iskolájában a helytörténész dr. Táboros Sándor volt az osztályfőnöke, akinek a már említett *Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek*ben jelentek meg írásai. Ő figyelte fel jó eszű tanítványára, s beszélt rá szüleit, hogy küldjék – vagy inkább engedjék – középiskolába a fiukat. Így került Szecsckó Károly a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumba, ahol később sokat emlegetett kedves tanára volt H. Kovács Mihály, József Attila egykori egyetemi diáktársa. Hogy egyre nehezebben gazdálkodó szüleit anyagilag ne terhelje sokáig taníttatásának költségeivel, nem az ELTE szíve szerint való magyar–könyvtárosi szakára, hanem a hamarabb diplomát adó egri Pedagógiai Főiskolára jelentkezett 1957-ben. Már 1958-ban titkára lett a főiskola Tudományos Diákkörének, s több Országos Diákköri Konferencián tartott előadást, a szünidőkben pedig szüleinek segített a gazdaságukban. Egyetemi terveit azonban nem adta fel, jeles államvizsgálója után a verpeléti általános iskolában tanítva az ELTE levelező szakán magyar–történelem szakos tanári oklevelet, 1975-ben pedig doktori diplomát szerzett. Bár életének további részében elsősorban Egerben dolgozott, továbbra sem lett hűtlen az immár várossá lett szülőfalujához, s fáradszaktalanul kutatta Mezőcsát történelmét.

Ifjúkori érdeklődéséhez híven 1968-ban a Heves Megyei Könyvtár munkatársa lett, majd különböző kitérők – MSZMP Heves Megyei Oktatási Igazgatóság, Heves Megyei Lapkiadó Vállalat, MSZMP Heves Megyei Bizottságának Archívuma – után 1990-től nyugdíjazásáig a Heves Megyei Levéltár főmunkatársaként dolgozott; emellett speciálkollégiumot tartott az Esterházy Károly Tanárképző Főiskolán, valamint oktatott az egri Hittudományi Főiskolán. Feleségétől, Bukolyi Enikő könyvtárostól két leánya született, Gabriella közgazdász, Adrienn latin–franciátanár lett.

Szecsckó Károly már általános iskolás korában érdeklődött a történelem iránt, erre figyelte föl osztályfőnöke, Táboros Sándor tanár úr. Középiskolás korában az író Veres Péterrel levelezett, később róla írta főiskolai felvételi dolgozatát. Később irodalomtörténeti témában levelet váltott Sötér István akadémikussal is.

Főiskolás korától foglalkozott Heves és Borsod megye helytörténetével. Kutatási témái elsősorban munkásmozgalom-, művelődés-, nevelés-, egyház-, orvos-, valamint településtörténet. Munkásságának eredményeit 35 önálló kötetben, 150-et folyóiratban, időszakos kiadványokban, valamint 300-at megyei napilapokban tett közzé. Tudományos előadásainak se szeri, se száma. Tagja volt a *Hevesi Művelődés* szerkesztőbizottságának (1969–1980), társszerkesztője a *Hevesi Szemlének* (1984–1990), szerkesztette a *Heves Megyei Propagandistát* (1973–1990) és tagja volt több tudományos társaságnak, bizottságnak, baráti körnek. A sors fura fintora, hogy első elemistás korában megbukott olvasásból, de aztán „élete jelentős részét levéltárakban és könyvtárakban töltötte” – mint dr. Misóczki Lajos írta róla 70. születésnapján köszöntőjében.

Elsősorban honismereti munkássága elismeréseként 1977-ben megkapta a *Munka Érdemrend bronz fokozatát*, 1995-ben a *Pro Cultura Agraria* kitüntetését, 2010-ben a *Honismereti Emlékplakettet* kapott,³ szülőföldje pedig a *Mezőcsát díszpolgára* címet adományozta számára. Nyugdíjas éveiben, súlyos betegségéből is felépülve Heves megye évfordulónaptárán dolgozott és félbemaradt munkáit igyekezett befejezni.

Vajon sikerült-e készülöben lévő írásai végére pontot tennie?

Halász Péter

---

3 Somfai Tiborné: Dr. Szecsckó Károly. Honismeret 2010. 4. 81–82.

Búcsú Fodor István Ferenc helytörténeti kutatótól* (1949–2020)

Minden településnek vannak jellegzetes alakjai, akik személyiségük és munkásságuk révén meghatározó szerepet játszanak az ott élő emberek életében. Kiknek erős egyénisége és kisugárzása révén hírük-nevük túlszárnyal a település határain, és ezáltal sokszor országos ismertségre tesznek szert. Ilyen meghatározó személyiség volt Jászfákóhalmán és a Jászságban Fodor István Ferenc is, akit nemcsak a szülőföldjén, de az elszármazott jászok településein, az ország számos megyéjében, valamint a hagyományörző és szakmai szervezetekben is jól ismertek.

De milyen kegyetlen tud lenni a sors! Az elmúlt év februárjában még a 70. születésnapja alkalmából méltattam őt a Jász Múzeumban, most pedig itt állok a ravatala előtt, és szomorúan keresem a búcsú szavait. Senki sem gondolta, hogy ilyen váratlanul magához szólítja őt az Úr! Hiszen soha nem panaszkodott, és tele volt tervekkel, amit még szeretett volna megvalósítani.

Április 21-én, egy kedd éjjelen hagyott itt bennünket, és indult el a messzi útra. S mi, akik ismertük, tiszteltük és szerettük őt, máris hiányoljuk személyét. Többé nem látjuk őt a jellegzetes ballonkabátjában, nem olvashatjuk a *Durbincs sógor* írói álnéven írott ízes, humoros, sokszor kissé pajzán írásait a *Redemptio* újságban, s nem ír többé kitűnő helytörténeti, néprajzi könyveket, nem szervez honismereti programokat, s nem hív többé bennünket éjnek éjjelén telefonon egy-egy halaszthatatlan szakmai ügy miatt.

Fodor Pista, mert hiszen csak így hívtuk őt, a jászági honismereti, helytörténeti és hagyományörző munka egyik úttörője volt, aki széles körű és felbecsülhetetlen munkásságával kitörölhetetlenül beírta nevét a Jászság aranykönyvébe.

1949. február 26-án született Jászapátin. Gyermekkorát Apátitól 12 km-re, a jákóhalmi határ legtávolabbi részén, Varjason, vagy ahogyan ő mondta, Varnyason töltötte. Hetedikes koráig a varjasi iskolába járt. Pista mindig nagyon büszke volt tanyai életére, s írásaiban gyakran felidézte gyermekkorának történéseit, a parasztember szorgosságát, kitartását és jász kamukérós humorát. A 8. osztályba már a belterületi iskolába járt, majd a gimnázium első két osztályát a helyi közigazgatású általános iskolában és gimnáziumban végezte. A gimnázium megszűnése

Fodor István Ferenc

* Elhangzott a 2020. május 21-én a jászfákóhalmi temetőben.

után a jászberényi Kállai Éva Gimnáziumban folytatta középiskolai tanulmányait. Ezt követően a nyíregyházi főiskolán könyvtárosi, Budapesten, az ELTE-n szociológusi diplomát szerzett.

Fodor István egész életében Jászkóhalmán élt. Munkáját a jákóhalmi Művelődési Ház igazgatójaként kezdte, majd öt évig az ÁFÉSZ-nál dolgozott, később pedig a jászberényi Városi Könyvtár munkatársa lett, ahonnan 1990-ben visszajött Jákóhalmára, hogy a település rendszerváltás utáni első polgármestere legyen. Három cikluson át vezette a települést, s működése alatt jelentősen fejlődött, gyarapodott Jákóhalma.

Fodor István már gimnazista korában tagja lett a helyi honismereti szakkörnek, s Váradi Zoltán szakkörvezető halála után pedig ő vette át a közösség irányítását. Működése alatt rendkívül nagy érdemeket szerzett a honismereti, helytörténeti munkában. Az ő kutatásainak köszönhetően vált ismertté több helyi születésű jeles személy, mint például Horváth Péter, a Jászkunság első történetírója, Fazekas Dávid, a híres jákóhalmi betyár, Gubicz András ekegyáros és felesége, Poldermann Júlia, valamint Szabó Szabolcs rajzfilmrendező életútja és munkássága. De ugyancsak általa ismerhettük meg a Jákóhalmán szolgált kunszentmártoni pap, Hegyfoky Kabos nagy jelentőségű meteorológiai ténykedését is. Rendkívül sokat tett Laki Ida festőművész hagyatékának megőrzéséért, melynek érdekében létrehozta a Laki Ida Képtárat. Nagy szerepe volt a helytörténeti gyűjtemény új helyre költöztetésében, az országosan védett népi műemlék, a jákóhalmi tüzelős istálló, valamint a *Kakasos Jézus* műemléki felújításában. Emellett számos emléktábla, köztéri emlék felállításának megvalósítója volt.

Fodor István nemcsak nagy hozzáértéssel kutató, de kitűnően írt is. Írásait sajátosan ízes, jó stílus jellemezte. Szakszerű, de olvasmányos írásai révén vált széles körben ismertté Jászkóhalmi történelmi múltja, népelete és humora. Kutatásai könyvekben, tanulmányokban és kisebb lélegzetű cikkekben láttak napvilágot. A Jász Múzeumért Alapítvány a *Jászsági Füzetek* c. közismert sorozatában három könyvét is megjelentette: *Jászkóhalmi iparossága*, *Jászkóhalmi története* és *A jászsági oktatás végvárai* című köteteket. Emellett ő maga is egymás után jelentette meg munkáit a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára és a Fodor Pista Kiskönyvtára sorozatokban. Rendszeres szerzője volt a *Jászsági Évkönyvnek* és a *Redemptio* c. honismereti lapnak. Egy ideig ő maga is szerkesztett lapot *Jákóhalmi Polgár* címmel. Számos lapnál volt külső munkatárs, mint a *Turista Magazin*, a *Természet Világa*, a *Szolnok Megyei Néplap*, majd az *Új Néplap*.

Nemcsak jó író, de nagyszerű előadó is volt. Előadásait mindig olyan népies ízzel, választékos szófordulatokkal fűszerezve tartotta, hogy teljesen lebilincselte hallgatóit. Utolsó előadását március 6-án Jászberényben, a Jász Múzeumban megtartott *Nemzedékek kulturális jellemzői* című konferencián tartotta, ahol a tanyáról városra beköltözött emberek életmódjáról beszélt. A hagyományörzés terén is elévülhetetlen érdemeket szerzett. 1989-ben az ő kezdeményezésére a Jászságban Jákóhalmán emlékeztek meg elsőként a Jászkun Redemptioról. Egyik szervezője volt a *Tavaszi emlékhadjárat* jászsági eseményeinek, a szakköröseivel 2006-ban szintén elsőként elevenítették fel a *Jánoska eresztés* egykori szokását, amely kezdeményezéshez Jászdózsa, Jásztelek, majd Jászberény is csatlakozott. Komoly szerepe volt a Jákóhalmáról kirajzott jászokkal való kapcsolatfelvételen is, melynek eredményeként ma is tartó kapcsolatot alakított ki Jászszentlászló településsel.

Honismereti és hagyományörző munkájának egyik fontos pillére volt a közösségteremtés és a közösségépítés. Alapítója és hosszú ideig elnöke volt a Gubicz András Gazdakörnek, de a nevéhez fűződik a Jászsági Honismereti Egylet megalapítása, amelynek elnöki tisztét haláláig betöltötte. Közreműködött a Kertbarát Klub és a Jákóhalmi Dalkör létrejöttében

is. Ő volt az, aki minden évben baráti beszélgetésre hívta Jákóhalmára a rendszerváltó polgármestereket, s ugyancsak ő adott helyet minden év december 28-án a *Jászságért* díjasok találkozójának is. Szakköröseivel együtt jó kapcsolatot ápolt a Jászság honismereti szakköröseivel, akiket időről időre meghívtak és vendégül láttak.

A honismeret és a hagyományörzés mellett nagyon szeretett kirándulni, szakköröseivel, és a civilszervezetek tagjaival bejárta egész Magyarországot. Utazásai során kiemelt figyelmet fordítottak a kirajzott jász települések, valamint jász vonatkozású emlékhelyek felkeresésére. A másik nagy „szerelme” a rejtvényfejtés volt. Versenyről versenyre járt, s mindenhol kiemelkedő eredménnyel szerepelt. Megszámlálhatatlan társadalmi szervezetben és civil közösségben dolgozott. Alapítástól tagja volt a Jászok Egyesületének, elnökségi tagként működött a Honismereti Szövetségben és a Magyarország Felfedezői Szövetségben, a Tájak-Korok-Múzeumok Országos Szövetségében, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesületben, de tagja volt a Magyar Újságírók Közösségének is.

Szoros kapcsolatot ápolt a jászberényi Városi Könyvtárral és a Jász Múzeummal. Jómagam még az 1970-es évek elején, az ifjúsági klubmozgalomban ismertem meg Pistát, akivel aztán a helytörténetben, honismeretben és a hagyományörzésben haláláig együtt dolgoztunk, és számos szép közös munkát valósítottunk meg.

Nagy tudását, sokrétű munkásságát, a szülőföldje iránti szeretetét széles körben elismerték, és számos díjjal jutalmazták. Birtokosa volt *IPOSZ*, valamint a *Lant és Toll Díjak*nak. „A Jászságért” Alapítványtól kilencedikként kapta meg a *Jászságért Díjat*, amit ő nevezett el „a jászok Nobel-díj”-nak. Kérdemelte a *Magyar Kultúra Lovagja* címet, s 2019-ben pedig a *Magyar Ezüst Érdemkereszt polgári tagozat* állami kitüntetéssel ismerték el elkötelezett honismereti munkásságát.

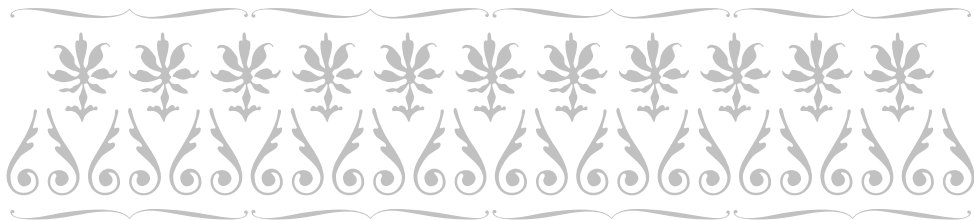
Fodor István meghatározó személyisége volt a Jászság honismereti, helytörténeti és hagyományörző mozgalmának. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Jászság élő lexikona, ikonikus alakja volt, aki egész életét a honismeret nemes ügyének szolgálatába állította, amelyben kezdettől fogva hitt, s amelyért képes volt mindent megtenni. Ízig-veéig jász volt, s erre olyan büszke volt, hogy soha nem mulasztotta el ennek kinyilvánítását.

De most Pista itt hagyott bennünket, és elment egy messzi, titokzatos világba. S mi, akik jól ismertük őt, joggal gondolhatjuk, hogy ott sem unatkozik. Minden bizonnyal már maga köré gyűjtötte az egykori honismereteseket, és folytatják a diskurzust a világ dolgairól.

Kedves Pista! Nem könnyű most nekünk tőled búcsút venni, hiszen oly sokáig az életünk része voltál. De az égiek döntésével nem hadakozhatunk. Te elmentél ugyan, de írásaidban, s az általad teremtett értékekben emléked örökké élni fog.

Kedves Pista! A Jászságban élő és az elszármazott jászok, a honismereti és a hagyományörző közösségek és intézmények nevében búcsúzom most tőled. Az Isten áldjon, nyugodj békében!

Bathó Edit

KÖNYVESPOLC

ÍRÁSOK A HATÁRON TÚL MARADT BUKOVINAI SZÉKELYEKRŐL

A bukovinai székelyek Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva és Andrásfalva nevű települései 1777 és 1786 között jöttek létre Bukovinában. Lakói főleg földműveléssel és állattartással foglalkoztak, de a földek egy idő után elaprózódtak, és egyre kevésbé tudták biztosítani a székelyek megélhetését. Az adatok szerint az öt faluban a XIX. század második felében már sok volt a földdel alig, vagy egyáltalán nem rendelkező lakos. Ezért rendszeresen jártak Moldvába mezőgazdasági idénymunkára, amelynek időtartama a munka fajtájától függött, és akár 9 hónapig is tarthatott. Ezért a XIX. század végén már gyakran fölmerült a bukovinai székelyek áttelepítésének a javaslata. 1883-ban körülbelül 3000 ember került az Al-Dunához, itt Hertelendyfalva, Székelykeve és Sándoregyháza települések lakói lettek. A bukovinai magyar falvakból való kitelepülés a XIX. század végén tovább folytatódott. Ekkor több, ma már Romániához tartozó településre költöztek. Az adatok szerint 1887-ben az Arad megyei Gyorokra 125 család ment, 1888 és 1892 között, majd 1910-ben a Hunyad megyei Dévára 681 fő, 1892-ben Vajdahunyadra 93, 1910-ben Sztrigyszentgyörgyre 259, Csernakeresztúrra 623 székely települt. A Temes megyei Babsára, a Szolnok-Doboka megyei Vicére és a Beszterce-Naszód megyei Magyarnemegyére is kerültek székelyek, de ők itt kevésbé tudtak meggyökerezni és szétszéledtek. 1905-ben Marosludasra 98 főt, Bihar-diószegre öt székely családot telepítettek. Marosludas mellett 1902 és 1905 között négy telep jött létre (Andrássy-, Eczken-, Albis- és Belső-telep), de ezek közül csak az Andrássy- és Eczken-telepekre kerültek bukovinai székelyek. A XX. század első felében Kanadába, Brazíliába, Argentínába is mentek bukovinai székelyek.

A Bukovinában maradtakat 1941 tavaszán a Magyarországhoz csatolt Bácskába telepítették. Megkapták a magyar állampolgárságot és gazdálkodni kezdtek. Ez a telepítés azonban nem jelentett kielégítő megoldást a bukovinai székelyek életére, Bácskában ugyanis kitelepített dobrovoljacok házait kapták meg, akiket még az első világháborút követően költöztettek oda. A székelyeknek 1944-ben menekülniük kellett, mert a bácskai partizánok vették át a hatalmat a területen. 1945-ben Magyarországon az akkor kitelepített, vagy kitelepítésre ítélt németek házait kapták meg Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében. A Völgységbe (Aparhant, Bonyhád, Bonyhádvarasd, Cikó, Felsőnána, Györe, Izmény, Kakasd, Kéty, Kisdorog, Kismányok, Kisveje, Lengyel, Majos, Mőcsény, Mucsfa, Nagymányok, Nagyveje, Tabód, Tevel, Závod, Zomba), a Tolnai-Hegyhátra (Diósberény, Dúzs, Hőgyész, Kalaznó, Varsád), Bátaszékre, Bács-Kiskun megyébe (Csátalja, Gara, Vaskút), Baranyába (Egyházaskozár, Hercegszabar/Székelyszabar, Hidas, Himesháza, Palotabozsok, Somberek, Véménd) kerültek. Időközben sokan a környékbeli nagyobb városokban találtak munkát (Bonyhádon, Szekszárdon, Pécsen, Pécsváradon, Mohácson), és 1956 után sokan költöztek Érdre is. A fenti adatok jól szemléltetik, hogy a bukovinai falvak itt nem alakultak újjá. Továbbá az 1945 utáni magyarországi változások miatt eltűnt a hagyományos paraszti életforma, ezzel együtt a bukovinai székelyek életformája is megváltozott. A határon túlra került bukovinai székelyek életét új lakóhelyükön újabb hatások érték. Nyelvüket és kultúrájukat a többségi nyelv és kultúra befolyásolja.

Mivel a bukovinai székelyek a XVIII. század végétől a XX. század közepéig az anyaországtól elkülönülve éltek, ezért elszakadtak az ott beszélt nyelvvaltozatoktól és az ottani kulturális változásoktól is. (A XIX. század második felében Bukovina két legnagyobb nemzetisége a román és a rutén volt, de mellettük például németek, zsidók, lipovánok, csehek és lengyelek is éltek ott.) Az elszigetelődés miatt már korán felkeltették a kutatók és más érdeklődők figyelmét. A mai Románia és Szerbia területére került székely csoportokról, majd az 1944 után Magyarországra került székelyekről többen is beszámoltak. Emellett a Bukovinából elkerült székelyekben is felmerült az az igény, hogy az új lakóhelyükön bemutassák a népcsoport jellegzetességeit, továbbá az utódaikkal és a környékbeliekkel is megismertessék a kultúrájukat. Az egyes bukovinai gyökerű csoportok tagjai, hagyományörzői találkozhatnak egymással a különféle bukovinai székely rendezvényeken, azonban a határon túli szerzők a népcsoport történetéről, kultúrájáról, hagyományairól megjelent írásai talán nem minden csoporthoz jutnak el. Az alábbiakban a mai Románia, Szerbia, Kanada és Brazília területére került bukovinai gyökerű székelyek nyelvéről és hagyományairól készült írásokat foglalom össze.

ROMÁNIA

Szabó Imre a dévai telepések kultúrájáról írt 1903-ban, 1904-ben, 1905-ben és 1909-ben. Ezek az írások a lakás és lakásberendezés, a népviselet, az ételek, a karácsonyi szokások és a háziipar ismertetői. Kolumbán Samu 1904-ben tette közzé a dévai székelyek körében gyűjtött babonás hiedelmeket, 1904-ben és 1906-ban a népdalokat. Később Zsók Béla népzene kutató, néprajzi író a Hunyad megyébe települt bukovinai székelyek körében kutatott az 1970-es évektől kezdődően. A népdalok, népmesék, néphagyományok elemeit gyűjtötte és publikálta. László János dévai telepes gazda a népcsoport történetét tanulmányozta, kéziratban terjedő, 1935-ös írását 2005-ben adták ki. László Gergely Pál 2010-ben jelentette meg a Hunyad megyébe telepedésről szóló írását. Az Andrásfalváról Csernakeresztúrra került Dávid Albertné Csobot Borbála önéletrajza Salamon Anikó gyűjteményében jelent meg 1979-ben. Pál Helén Csernakeresztúr helyneveiről a *Csernakeresztúr, Sándoregyháza és Székelykeve magyarjainak helynevei* című dolgozatában írt. A Marosludas közelébe települt bukovinai gyökerű székelyekről Fazekas István 2005-ben megjelentetett önéletrajzi írásában számolt be. Szekeres Adél *A marosludasi telepítés* című írása szintén ezekről a telepésekről szól, és 2001-ben jelent meg. Tóth Mária Orsolya *Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrásytelepen* című munkája 2018-ban jelent meg. Péntek János a *Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek* című írásában a Románia területén élő bukovinai gyökerű székelyekről is beszámolt.

SZERBIA

Penavin Olga és Matijevics Lajos több írása is az Al-Dunához került bukovinai székelyekkel foglalkozik. A nyelvjárás jellemzőit bemutató egyénileg írt dolgozataik mellett közösen jelentették meg *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza* és a *Székely szójegyzék* című munkájukat. Szintén Penavin Olga nevéhez kapcsolódik *A jugoszláviai magyar népmesék* című népmesegyűjtemény, melyben az Al-Dunához került székelyektől gyűjtött mesék is megtalálhatók. Nyelvjárás gyűjtést végzett Fazekas Tiborc Hertelendyfalván, kutatási eredményeit 1979-ben tette közzé. Fazekas Tiborc Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve keresztnéveiről írt munkái 1981-ben és 1990-ben jelentek meg. A nyelvészethez kapcsolódik Pál Helén *A magyar nyelv megmaradását és a nyelvcsere okozó tényezők a szerbiai Székelykevéen* című írása is. Helynevekkel foglalkozik Pál Helén *Csernakeresztúr,*

Sándoregyháza és Székelykeve magyarjainak helynevei című dolgozatában. Kiss Lajos és Bodor Anikó kiadványa *Az aldunai székelyek népdalai* címmel jelent meg, Ujváry Zoltán *Népdalok és balladák egy aldunai székely közösségből* című kötete 1968-ban. Botka József *Karácsony – Ünnepi kalendárium – vallási hagyományok – székelykevei népélet* című írása 1983-ból való. Galambos Tibor *Székelykeve falu történetét* írta meg. Péter László írása az Al-Dunához került székelyek történetéről 2008-ban jelent meg. Nagy Sívó Zoltán *Bukovina, mit vétettem?* című könyve Hertelendyfalva egykori tanítója írása 1999-ből való, majd 2003-ban újabb könyvet jelentetett meg *A főváros árnyékában: a vojlovicai székelyekről, másodízben* címmel. (Az Al-Dunához telepítésről szóló történeti adatokról lásd: Foki–Solymár–Szóts 2000.)

BRAZÍLIA

Erről a kitelepülésről Solymár Imre ír *A legtávolabbi bukovinai székely kirajzás: Boldogasszonyfalva, Brazília* című dolgozatában. Adatai szerint Brazíliába nem Bukovinából, hanem Sztrigyszentgyörgyről indultak (ahová Hadikfalváról, Józseffalváról és Istensegítről mentek). Az 1922–23-as São Paulo-i kivándorlásukhoz minden bizonnyal a letelepítés körüli problémák és a román földreformtól való félelmük vezetett. 1938-ban már 34 magyar család élt Boldogasszonyfalván, közülük hatan Hunyad megyéből érkeztek (Solymár 2000: 286–288.). Vajdahunyadról Argentínába is mentek, de az ő sorsukról nincsenek adatok (László J. 1935/2005: 119.). (A Brazíliába települtekről szóló történeti adatokról lásd: Foki–Solymár–Szóts 2000.)

KANADA

Paizs Ödön újságíró 1928-ban járt Kanadában, tapasztalatait a *Magyarok Kanadában* című könyvében jelentette meg. Útja során Bukovinából kivándorolt székelyekkel is találkozott, beszámolójában több helyen is megemlíti őket. Fábíán Margit 1996-ban járt a kanadai Reginában, 2007-ben számolt be az ott letelepedett bukovinai székelyekről. (Egyébként ír a Kanadába településről Kis-Várday Gyula, Oberding József György, László János és Sebestyén Ádám is.) A határon túlra került bukovinai székelyekről több összefoglaló jellegű munkában is olvashatunk, ezeket lásd az irodalomjegyzékben.

Pál Helén

IRODALOM

Botka József 1983: *Karácsony. Ünnepi kalendárium – vallási hagyományok – székelykevei népélet*. Római Katolikus Plébániahivatal, Kikinda.

Dávid Albertné Csobot Borbála 1979: *Önéletrajz*. In *Salamon Anikó* (szerk.): *Így teltek hónapok, évek... Öt életrajz*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Fábíán Margit 2007: *A bukovinai magyarok Kanadában*. *Honismeret* 35. évfolyam 1. szám. 65–69.

Fazekas István 2005: *Hetedíziglen*. Bukovinai székely családi krónika. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.

Fazekas Tiborc 1979: *Archaikus és neológ vonások Hertelendyfalva (Vojlovica) mai magyar nyelvjárásában*. *Magyar Nyelv* LXXV. évfolyam 3. szám. 355–362.

Fazekas Tiborc 1981: *Hertelendyfalva és Sándoregyháza keresztnevei*. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége, Budapest.

Fazekas Tiborc 1990: *Székelykeve (Skorenovac) keresztnevei, 1892–1980*. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Közössége, Budapest.

Foki Ibolya–Solymár Imre–Szóts Zoltán 2000: Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához. Babits Kiadó, Szekszárd.

Galambos Tibor 2001: Székelykeve (Skorenovac). A falu története. Székelykevei Helyi Község–LO Press, Kovin.

Kiss Lajos–Bodor Anikó 1984: Az aldunai székelyek népdalai. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.

Kolumbán Samu 1904: Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. Ethnographia 15. évfolyam. 35–42.

Kolumbán Samu 1904: A dévai csángók népdalaiból. Ethnographia 15. évfolyam. 462–474.

Kolumbán Samu 1906: A dévai csángók népdalaiból. (Újabb közlemény.) Ethnographia 17. évfolyam. 162–167.

László Gergely Pál 2010: Bukovinától Hunyad megyéig. A második kitelepedés százéves évfordulójára 1910–2010. Corvin Kiadó, Déva.

László János 1935/2005: A Bukovinában élő (élt) magyarság és kirajzásainak története 1762–től 1914-ig az első világháború kitöréséig. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Matijevics Lajos 1972: A -ka, -ke, -cska, -cske kicsinyítő képző használata Székelykeven. A Novi Sad-i Bölcsészeti Kar Évkönyve, XVI. évfolyam. 749–758.

Nagy György 1883: Emlékirat az aldunai munkálatokról és a bukovinai magyarok hazatelepítéséről. Várnai L. kiadása, Szeged.

Nagy Sívó Zoltán 1999: Bukovina, mit vétettem? Forum Kiadó, Újvidék (Novi Sad).

Nagy Sívó Zoltán 2003: A főváros árnyékában: a vojlovicai székelyekről, másodízben. Forum, Újvidék.

Oberding József György 1939: A bukovinai magyar népcsalád helyzete. Vándorló bukovinai magyarok. In Hitel Kolozsvár 1935–1944. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a repertóriumot összeállította: *Záhony Éva*. II. kötet. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest. 1991. 93–118.

Paizs Ödön 1928 [? – évszám nélkül jelent meg]: Magyarok Kanadában. Athenaeum R. T., Budapest.

Penavin Olga 1972: Néhány szó a jugoszláviai székelytelepekről – különös tekintettel Székelykevére – (Skorenovac). In A Novi Sad-i Bölcsészeti Kar Évkönyve, XVI. évfolyam. 743–759.

Penavin Olga 1972: A ház, a ház berendezése, a főzés és étkezés Székelykeven. Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa. Tanulmányok 5. Újvidék.

Penavin Olga 1980: Román jövevényszavak a jugoszláviai székelyek nyelvében. In *Imre Samu–Szathmári István–Szűts László* (szerk.): A magyar nyelv grammatikája: A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések 104. 633–640.

Penavin Olga–Matijevics Lajos 1978: A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.

Penavin Olga–Matijevics Lajos 1980: Székely szójegyzék. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.

Penavin Olga 1984: Jugoszláviai magyar népmesék. I–II. Akadémiai Kiadó–Forum Könyvkiadó, Budapest–Újvidék.

Péntek János 2005: Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában. Magyar Nyelv CI. évfolyam. 4. szám. 406–413.

Pál Helén 2008: Csernakeresztúr, Sándoregyháza és Székelykeve magyarjainak helynevei. Névtani Értesítő 30. 89–100.

Pál Helén 2009: A magyar nyelv megmaradását és a nyelvcsereét okozó tényezők a szerb-ai Székelykevéen. In *Nádor Orsolya* (szerk.): A magyar mint európai és világnyelv. MANYE XVIII.: a XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Balassi Intézet, MANYE, Budapest. 847–852.

Péter László 2008: Vándorfecske hazatalál? Kalandozások Madéfalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig. Timp Kiadó, Budapest.

A. Sajti Enikő 1984: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Nemzeti-ségi füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sántha Alajos 1942: A bukovinai magyarok története. A szerző kiadása, Kolozsvár.

Sebestyén Ádám 1989: A bukovinai székelység tegnap és ma. Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd.

Solymár Imre 2000: A legtávolabbi bukovinai székely kirajzás: Boldogasszonyfalva, Brazília. In *Foki–Solymár–Szóts* 2000. 281–300.

Szabó Imre 1903: A dévai csángó-székely telepesek lakása és lakásberendezése. Néprajzi Értesítő 4. évfolyam. 1–2. szám. 208–221.

Szabó Imre 1904: A dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás. Néprajzi Értesítő 5. évfolyam. 1–2. szám. 69–84.

Szabó Imre 1905: A dévai csángó-székelyek karácsonya. Néprajzi Értesítő 6. évfolyam. 12–24.

Szabó Imre 1909: Dévai székely-csángók házi ipara. Néprajzi Értesítő 10. évfolyam. 180–189.

Szekeres Adél 2001: A marosludasi telepítés (1902–1905). In *Pál-Antal Sándor* (szerk.): A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. II. kötet. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely.

Szócs Boldizsár 2005: Seregék szárnyán. Szócs Boldizsár meséi. Gyűjt. és az utószót írta: *Beszédes Valéria*. Szabadegyetem, Szabadka.

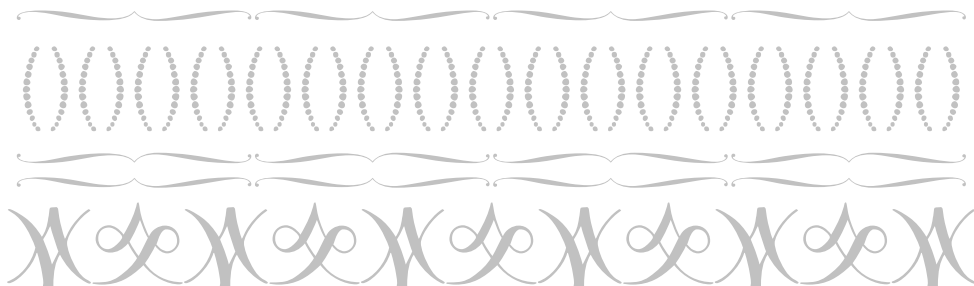
Tóth Mária Orsolya 2018: Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrásy-telepen. Erdélyi Múzeum 81. kötet. 2. szám. 116–126.

Ujváry Zoltán 1968: Népdalok és balladák egy aldunai székely közösségből. Közlemények a debreceni KLTE Néprajzi Intézetéből 21. Debrecen.

Zsók Béla 1993: Az egyszerű ember. Tréfás mesék a dévai (bukovinai székely) csángó telepről. Ion Creanga Könyvkiadó, Bukarest.

Zsók Béla 2000: Én mindig itthon voltam. Néprajzi írások Déváról. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Zsók Béla további írásairól: https://hu.wikipedia.org/wiki/Zsók_Béla 2020.03.09.

A FELSŐNYÉKI MAGYAR CSALÁD TÖRTÉNETE

Egyre többször szembekerülök annak igazságával, hogy bizony a könyveknek megvan a saját sorsuk, és az valóban jellemző is rájuk. Losonczy Tóth Árpád ugyanis olyan forrást közöl a szekszárdi múzeum évkönyvében, amelyet eredeti alakjában nem láthatott, hozzá a lapok másolata ziláltan, mint megállapította, hiányosan jutott el.

Az eredeti példányt még használta 1948-ban Bátor Károly felsőnyéki plébános, és kéziratos plébániatörténeti munkájában közölte is a Magyar család krónikáját. A könyvek sorsa azonban itt is beteljesedett: a plébániatörténet eredeti kézirata is elvesztett. Néhány gépelt példány azonban fennmaradt, ezek közül egyet használhatott L. Tóth Árpád is.

Ez a másolat igen érdekesen egészítette ki a Magyar család *Jeles dolgok és történetek emléke* címmel összegzett kéziratos paraszti krónikája szövegét. A tudós plébános a XX. század közepén még használt egy évszázaddal azelőtti forrást, Kiss István felsőnyéki kántortanító kéziratos feljegyzéseit. Kiss mint XVIII. század végi elődjére, Magyar Istvánra, s az ő szintén István nevű fiára emlékezett. Feljegyzései szóltak a Magyar család felemelkedéséről, amit kiváló egyéni képességeikkel, tanítói és községi bírói tevékenységükkel, köztudomású becsületességükkel vívtak ki. A család tekintélyéhez fontos elemként járult az, hogy a református többségű faluban élen jártak a katolikusság elszánt küzdelmében a helyi plébánia megalapításáért és a düledező templom újjáépítéséért.

A saját sorsukat beteljesítő könyvek sorsa itt zárul be. Hiszen Kiss István szólt a család tekintélyét megalapozókról, ismertetett forrásunk szól a kántortanító déd- és ükunokája leírásában a XIX. század négy évtizedéről, a tudós pap, Bátor Károly mindezt összefoglalta és közölte, ám közleménye kéziratban maradt, és eredetije elveszett.

Különösen értékes tehát L. Tóth Árpád forrásközlése, amely a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum 2017. évi évkönyve lapjain jelent meg. Értékét az is emeli, hogy nemcsak a kéziratos paraszti krónika korrekt közléséhez szükséges tudnivalókat foglalja össze bevezető tanulmányában, hanem az említett egykori kéziratos feljegyzések történetét, összefüggéseit és tanulságait is.

Maga a közölt krónika Magyar János (1814–1891) és fia, Magyar György (1842–1919) keze munkája. Érdemes figyelni az időbeliségre: János saját 1830-tól datálható feljegyzéseit 1846-ban kezdi krónikává rendezni, 1853-tól viszont György szinte gyermekkorától vezetett feljegyzéseit foglalja össze, valószínűleg 1861-ben. Ezzel folytatja apja feljegyzéseit 1852 után, 1869-ig. A felsorolt évszámok beszédek. Mindkét krónikaíró összegyűjtött feljegyzései segítségével kezdte, illetve folytatta a „jeles napok és történetek” írásba foglalását. A munka végeztével „Magyar Gyurka földész” más műfaj, a naplóírás kedvéért hagyott fel a krónika folytatásával. A tárgyalt időszakban János apja, György nagyapja, a hosszú életű Magyar István (1781–1877) még élt, a század közepe után még bírói hivatalt viselt, a család tekintélyének megalapozója volt, a krónikában azonban nem említik. L. Tóth Árpád nyomozásának fordulatai alapján motoszkál a fejemben az a gondolat, hogy folytatódott-e a kézirat napló formájában, s vajon nem lappang-e egy család-történet, ahol a család felemelkedése kapcsán Magyar István életútját leírták volna. A könyvek sorsába ez is beleférne.

A tárgyalt négy évtized számtalan köztörténeti és helytörténeti vonatkozású eseményét, utalását a közlő L. Tóth Árpád értékes bevezető tanulmánnyal (28 oldalon) és a 15 oldalon közölt kéziratra vonatkozó 274 jegyzettel, igen bőséges és tanulságos apparátussal látta el. Számomra, a herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalma kutatója számára különösen értékes az uradalomhoz tartozó Felsőnyék története, a kegy-

uraság támogatásával a katolikusság felemelkedése, valamint ebben a folyamatban a Magyar család szereplése. Mint cseppben a tenger, olyan fontos és izgalmas ez a másféle nézőpont, amit a kasza nyeléhez inkább szokott telkes jobbágy, majd a jó gazdasági kondíciókat, a hat fertály telket, a 6400 öles szőlőt és a megszerzett házhelyeket adóssággal terhelő birtokos paraszt írása mutatja be.

Nem is véletlen az, hogy a paraszti írásbeliség XIX. században keletkezett felbecsülhetetlen értékű kordokumentumaira a történészek és agrártörténészek figyeltek fel, illetve a néprajzosok kezdték tervszerűen gyűjteni a népi epika ezen forrásait. Mind ez azonban a XX. század közepétől induló folyamatként egyrészt gyűjtési és értékelési, másrészt közlési feladatokat ró mindnyájunkra. Feltárásuk mára igen megnehezült, talán a közgondolkodás értékfeltáró szerepének erősítésével rég elfeledett, lappangó kéziratok is előkerülhetnek. Korunkban különösen nagy feladat az írásbeliség értékének megbecsülését elérni, ezen belül pedig igazi kihívás a kéziratok feljegyzéseket értő kezekbe juttatni.

Mindezen okokból tartom követendőnek és mintaszerűnek Losonczy Tóth Árpád munkáját. Nem is tudok alkalmasabb befejező mondatot találni ehhez az ajánláshoz, mint Magyar Györgyét, az ismertett paraszti krónika utolsó mondatát: „*A ki ennyivel nem éri be, az szerezzen magának ennél jobbat.*”

(*Losonczy Tóth Árpád: A felsőnyéki Magyar család krónikája 1830–1869. A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXIX. Szekszárd, 2017. 503–569. oldal*)

Demeter Zsófia

A VÖLGYSÉG TÁJSZAVAI ÉS NÉPI MŰVELTSÉGE

A szerzők munkájukat Banó István, Berze Nagy János, Füzes Miklós, Reuter Camillo, Solymár Imre, Timár György, Várszegi

Alajos jeles kutatóink tiszteletére és valamennyi adatközlőre emlékezve dedikálták.

Előszót Finta István, a Keleti-Mecsek Egyesület elnöke írt. Ebben köszönetét fejezte ki dr. Sólyom Lászlónak, volt köztársasági elnökünknek, hogy nagylelkű támogatást biztosított a könyv megjelentetéséhez. A táj önkormányzatai és elszármazottak is anyagi áldozatokat hoztak a szótár közzétételéért. A könyv bizonyítja, hogy a helyi támogatás tudományos értékkeremtésben pótolhatatlan szerepet játszhat.

A kötetet Kiss Jenő nyelvész, akadémikus ajánlása vezeti be. Rövid áttekintést ad Pesti János korábbi – részben társszerzőkkel írt – tájszótár köteteiről (1999: Hosszúhetény, 2008: Alsómocsolád, 2018: Boda községeket dolgozta fel). Helyeselte, hogy a kötet munkálataiba bevonta dr. Máté Gábort, a Pécsi Tudományegyetem etnográfus oktatóját. Így a szóanyag tárgytörténeti, néprajzi megvilágítása is hangsúlyossá vált. Magvas jellemzést kaphattunk tőle a nyelvjárást hordozó közösség életmódjáról, népi kultúrájáról, amit történeti néprajzi megfigyelésekkel is árnyal. A kötet egyszerre két szaktudományt szolgál úttörő módon. Könnyen érthető nyelvezete alkalmassá teszi, hogy az érdeklődő olvasó közönség érdeklődést lekösse.

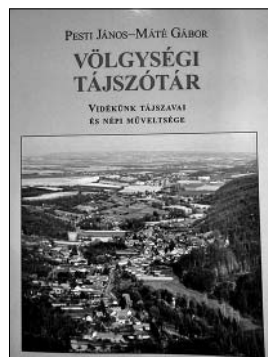
A *Völgységi tájszótár* kevésbé ismert néprajzi tájunkkal ismert meg. A Keleti-Mecsek északi oldalán nyugatról keletre húzódó patak völgyének települései alkotják e tájat. Név szerint nyugatról a völgyfőből indulva Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Máza legújabbkori közigazgatási beosztás szerint Baranya megyei községeket fűzi fel a Völgységi-patak, Völgységi-víz. A szerzők megegyeznek abban, hogy e táj része a ma Tolnához tartozó Györe község is. Bőven közölnek adalékokat Császtáról, ami Szászvár részévé vált. A táj sajátos műemléke a Mára vára, amihez mondai elemek is kapcsolódhattak. A Völgység nyugati részén, helyi szóhasználatlaltal a *felvalósiak* településeinek alapnépessége magyar. Egyes

községekben 10 és 50 fő alatti német beköltözőket talált az 1910-es népszámlálás. A németek beköltözése utóbb magasabb arányú lett a táj keleti részén, a népi névhasználat szerint a *levalósiak* falvaiban. Szászvár községben 1443 magyart, 306 németet, Mázán 546 magyart és 347 németet, Györén 589 magyart, 353 németet mutattak ki 1910-ben. A táj német népessége a XVIII. századi tolnai települési hullámokkal függ össze, illetve a Keleti-Mecsek szénbányászata vonzott távoli bányavidékekről német népességet is. A bányászat szókészlete jelentős mértékben német nyelvi hátterű, de a német irodalmi és műszaki nyelvtől nagyon erősen eltérő formában jelenik meg. Olykor a polgárosodás során a községekbe telepedő iparosok is emelheték a németek arányát. 1945 után a németség kitelepítését itt is megszervezték, de egyes jegyzők ezt megakadályozták. A *felvalósi* falvak családjai gyakran fogadtak be a kitelepítés elől elbujdosott németeket, illetve a szőlőhegyek présházaiban adtak nekik menedéket. Ezt a vidéket is elérték a felvidéki kitelepítettek, a bukovinai székelemek és belföldi telepések is.

A *Völgységi tájszótár* alapos nyelvészeti és néprajzi bevezető tanulmánnyal indul. Az előbbit Pesti Jánosnak, a Janus Pannonius Tudományegyetem egykori magyar nyelvészének, jeles tanárának köszönhetjük, az utóbbi nagyon ígéretes módon, példás tömörséggel Máté Gábor írta meg. Kutatótörténeti, módszertani eligazítás mellett tájékoztatást nyújt a bevezető a vizsgált települések történetéről is. A nyelvjárás kutatásának újítása, hogy Pesti János igyekezett a helyi nyelvgyakorlat változásait is megragadni. A korábbi fonetikus lejegyzések bevonásával az 1935 és 1963 közötti periódust is elének tárhatta, az 1963 és 1982 közötti időszakot is alaposan elemezte. Harmadik korszakként az 1982 és a 2018 közötti 36 esztendő vizsgálatát. A korszakok jellemzésében a hangtani jelenségektől a ragozási sajátosságokig áttekintést kapunk. A Völgység a Dél-Dunántúl észak-baranyai nyelvjárási

régiójába tartozik. A köznyelvi magánhangzórendszerünket a zárt é hanggal és a következőes ö-zéssel gazdagította a helyi nép. A szócikkekben következőes jelzést találunk, hogy az adott nyelvi adalék kihalt már, kiszorult, vagy kiszorulóban van, archaikusnak tekinthető-e? Nem kerültek el a figyelmét az éppen terjedőben lévő új elemek sem. A szótári rész a 65. oldaltól az 513. oldalig terjed. A szókincs számbavételét Mázán és Magyaregregyén gyűjtött bányászati szójegyzék egészíti ki, amit részletes szómagyarázattal láttak el.

Az egyes szócikkek az irodalmi nyelvi alakokkal kezdődnek. A helyi tájnyelvi alakokat ezt követően tárja elének a szótár. A gyűjtött alakokat példamondatok dokumentálják. A szótári adalék jelentésárnyalatait, a helyi nyelvjárásban betöltött hangulati jellegét következőes megkapjuk. Kitér észszerű és jól eligazító rövidítéseket alkalmazva a nyelvi adalékok bemutatása a szófaji besorolásra is. Egyben a feltárt változatokat stilisztikai funkciójukban is minősíti a szótár. Így megkülönbözteti a tájszótípusokat is. Az alábbi kategóriákat alkalmazta: „*valódi tájszó*”, „*valódi, névbéli tájszó*”, „*alaki tájszó*”, „*jelentésbéli alaki tájszó*”, „*jelentésbéli tájszó*”. Ahol arra szükség van, tájékoztatást kapunk a frazeologizmusokról, azaz bemutatja a hagyományos szókapcsolatokat, szólásokat, szóláshasonlatokat és a helyiek közmondásait. Megjegyzésként (rövidítetten Megj.) a nyelvhasználat kérdéseire részletesebben is kitér, és a jelentésváltozatokat is ismerteti a nyelvész szerző. Pontos utalásokat kapunk, hogy egyes községek más szót használnak. A néphagyományra is konkrét utalásokat tartalmaz. Erre az Nh. rövidítés hívja fel figyelmet. Ahol az kívánatos, alapos néprajzi

elemzés egészíti a szócikket. (Népr. rövidítéssel emelik ki ezt a szövegrészt.) A lakonikusan fogalmazott szövegek olykor dióhéjban nagyobb tanulmányokban kibontható, igen gazdag és alapos kutatásokon alapuló ismereteket foglalnak össze. Arra vall, hogy Máté Gábor – akinek a családja Kárász községben gyökerezik – belülről, behatóan ismeri a völgyégi nép életét, múltját. Erre legjobb példa a *szállás* címszó. Arról tájékoztat bennünket, hogy az 1850-es évekig a belterülettől távol, elkülönülten a határban szétszórtan a *szállásokon* építettek pajtát, istállókat a táj legtöbb településében. Közli Magyaregregy 1889. évi kataszteri térképe részletét, ami még a Völgység határban álló talán utolsó gazdasági épületeit dokumentálta. Utóbb a belterületi telekrendszer teljes átalakulását hozta a gazdasági telephelyeknek a falvakba való áthelyezése. Itt kell rámutatnunk: a *Völgyégi tájszótár* nagy értéke, hogy sok régi fényképpel illusztrálták a szócikkeket.

Az egyes szócikkek megírásánál igen gazdaságos megoldást dolgozott ki Pesti János. Egy-egy fontos tárgy tartozékait a legfontosabb szócikkében összevontan tárgyalja, valóságos szóbokor áll előttünk. A funkcionálisan összetartozó fogalmak együttesen és egymást értelmezve kerülnek tárgyalásra. Így a *kemence* címszó a *kemence szája*, a *bumoslik* (hőfokszabályozó funkciója volt), a *térvő*, *beöttés*, *bevetés*, a *szénvonó* stb. szavakat is magában foglalja. Az adott szavak így csak utaló címszót igényelnek.

A szócikkekben felhasznált adalékok a fentebb említett három kutatási periódus alatt rögzített szövegek segítségével a helyi nyelvjárás változásait is megragadja. A köznyelv minden korábbi korszaknál erősebb befolyást gyakorol nyelvjárásainkra. Ennek az egyik tényezője a rádió és a tv, de nem kicsi az ingázás hatása sem. A távoli vidékeken rendszeresen vállalt munkák résztvevőiben kialakulhat a köznyelvi hangrendszerhez, szókincshez való kényszeres alkalmazkodás. A mezőgazdaság átszervezése a helyi

gazdaréteg társadalmi, kulturális presztízsét csorbította. A községek belső kulturális kohéziója is csökkent. A propaganda ugyan szívesen mutogatta a folklórcsoportokat, de a falvak, mezővárosok társadalmát, gazdasági munkáját, kultúráját következetesen lebecsülte, olykor megbélyegezte. Ez a tájnyelv használatára is visszahatott.

Nem lehet eléggé nagyra becsülnünk, hogy nem csak a különleges helyi jellegzetességeket vette fel Pesti János a *Völgyégi tájszótárba*, hanem igyekezett a helyi nép egész szókészletét elénk tárni. Nagyon helyesen a földrajzi neveket is bevonta a vizsgált szókészletbe. Olykor igen fontos megállapításokra is jutnak szerzőink. Az írott forrásokat és a helyi élő nyelvi gyakorlatot alkalmanként szembesítették. Így kiderül, hogy a kataszteri térképek dűlőutakat különböztettek meg, ám a helyi élő nyelvi gyakorlat az irányra utaló jelzőt és az út szó összetételét használja. A bevágódott utakat pedig *horgosnak*, *horónak* nevezik. Mindez arra vall, hogy nagyon alapos vizsgálatokon alapszik a szótári mű. E tekintetben Máté Gábornak is úttörő vizsgálatai voltak korábban: Kárász környéke mezei úthálózatának alakulását behatóan és módszertanilag újítással mutatta be.

A szócikkek szómagyarázatai gyakran nyelvtörténeti, etimológiai irányú eligazítást is adnak, hogy a köznyelvtől eltérő alakok értelmezhetőbbé válhassanak. Olykor a nemzetiségi szóátvételt is figyelmeztetést kapunk.

Korábbi köteteivel együtt Pesti János völgyégi nyelvjáráskutatása kiválóan egészíti ki a baranyai vizsgálódások eddigi eredményeit, különösen Kiss Géza szótári művét, amelynek összeállítását Keresztes Kálmánnak köszönhetjük. A kötet összeállításának leleményes megoldása, hogy függelékként Berze Nagy Jánostól 1935-ös, Banó Istvántól 1940-es szöveglejegyzéseitől az utolsó évtizedek gyűjtéséig történeteket, szövegeket, népdalokat, közmondásokat is közöl. Ez a szótárnak sajátos dimenziót ad.

A nyelvjárást így folyó szövegekben is tanulmányozhatjuk. (Talán utólag érdemes lenne az esetleges magnetofonos gyűjtésekből DVD-lemezen mellékletet is megjelentetni. Nem csak a szavakat kellene begyűjtenünk, amint jeles írónk javasolta, de a sajátos kiejtést, a tájilag jellegzetes mondatdallamot is örökölni kell hagynunk!)

Az etnográfát, a folklorisztikát a legközvetlenebbül érinti Máté Gábor igen tömör összefoglalója. Többet ad, mint amit a szerény címe (*Adalékok a Völgység néprajzához*) sejtet. Alapvetést kapunk a táj monografikus feldolgozásához. Tisztázza a Völgység fogalmát, amennyire lehet történeti támpontokat tár fel. A Kelet-Mecsek északi oldalához simuló Völgységet a XVII. századtól igazolja. Későbbinek tekinti a Bonyhád központtal ismert Völgységi járás nevét. A baranyai és a tolnai megkülönböztetése a két Völgységnek kétséges, mert a baranyai táj is eredetileg a középkori Tolna területéhez tartozott. A tájszótárban érintett településekből népi vélekedéseket idéz arra vonatkozóan, hogy a tájfogalmat a helyiek vállalják, az odatartozásukat vallják.

Külön részfejezetben foglalja össze a Völgység társadalmának kutatása során nyert új ismereteket. A lakosság bizonyos részének nyomát lelhetjük a török hódoltság deftereiben és az 1696-ban készített első vármegyei összeírásban. Nyomát lelhetjük annak, hogy a táj a hódoltság idején különösen veszélyeztetett települések népességét (ideiglenesen is) befogadta. A XVIII. században a Nyugat-Dunántúlról és a Hegyhátról történt jelentős beköltözés. A Völgység településeiből kitelepülésre is sor került. A termékeny földű puszták nagy vonzerőt jelentettek. A nyilvánvaló középkori alapon a XVIII. és a XIX. századi fejlődés vált a táj társadalmának alakítójává. A terület a pécsi püspökség uradalmához tartozott. A népesség katolikus volt, ami a sárközi és a sárköziekkel szoros kapcsolatot tartó észak-baranyai reformátusoktól elválasztotta őket.

Meghatározó ereje volt a Mária Terézia uralkodása alatt bevezetett urbáriumnak, de ezzel szinte párhuzamosan a püspöki uradalom széles körben zselléreket telepített, akik olykor a történeti falumag mellett mérnökileg tervezett negyedekben éltek. Az uradalom kézművesekként foglalkoztatta a zsellérséget. Az uradalmi stratégiához német telkes jobbágyok telepítése is hozzátartozott. Főként a táj keleti községei lakosságát egészítették ki velük. A táj nyugati része főként német iparosokat fogadott be. A hosszú, harmonikus együttélés során az etnikus csoportok megőrizték a különállásukat. Külön szerveződött a közösségi élet. A szokásrendezvényeket, multságokat ki-ki a maga hagyományai szerint, külön helyeken szervezte. Nem illett a legutóbbi időkhöz átjárni másik anyanyelvű falusfelek rendezvényeire. Amint fentebb utaltunk rá: a helyi nép és a jegyzők igyekeztek olykor maradandó sikerrel kijátszani a német kitelepítést.

A Völgységben éltek cigány közösségek. Erdei lakhelyeket választottak. Faeszközökkel látták el a falvakat, ami eleve becsülésüket biztosította. Utóbb az életforma-változás sok cigány családot rákényszerített, hogy a bányáüzemekben keressék a boldogulásukat. A munkában helyt álló cigány férfiakat megbecsülte a helyi közösség.

A telkes jobbágy családok gazdasági kultúrája folyamatosan változott, korszerűsödött, ami a kollektivizálásig fenntartotta az agrárpolgári öntudatot. Presztízse volt a jól gazdálkodó kisebb birtokos földművesnek is. A XIX. század második felében megindult a bányaművelés. Az eleinte idegenből érkező soknemzetiségű bányaművelők németes szakműveltséget képviseltek, de külön helyi szóval *kolonin*, munkáskolónián laktak. A helyiek *bányás* szóval illették az szén kitermelőit. Az ötvenes évektől mind több helyi személy (akár a volt gazdálkodó is) rákényszerült, hogy a mecseki bányáüzemeknél vállaljon munkát. A kétlaki életmód lehetővé tette, hogy mezőgazdasági tapasztalataikat is hasznosíthassák.

Máté Gábor alaposan feldolgozta a helyi magyarok és a beköltöző, nyugaton szórványban, keleten zártabb nagyobb közösségben élő németiség viszonyát. A német iparosok újításokat közvetítettek, de a nyelvi asszimilálódásuk ellenére is a II. világháborúig igen ritka volt a vegyes házasság. A társadalmi elkülönülés nem volt akadálya a harmonikus együttélésnek, amire már fentebb utaltunk. A néprajzi összefoglaló utal a demográfiai tendenciákra. Egyes községekben a katolikusok között is megjelent az egykezés. Egyes törzsökös völgyeségi családok emiatt tűntek el.

Összefoglalóan arra a következtetésre jutott, hogy az emlékezeti és a tárgyi anyag segítségével az 1860 és az 1960 közötti lassú változások ellenére is egységesnek tekinthető völgyeségi kultúrát lehet megragadni. A néprajzi kutatás ismeretanyagát, a helyi közösség tájilag egységes hagyományvilágát, kultúráját apróbb adalékaiban tükrözi a szótár címszóanyaga. A szótári alakok variánsai szintén az említett 100 év csendes változásait, olykor nagyobb fordulatait reprezentálják. Különösen értékes teszi a *Völgyeségi tájszótárt*, hogy a nyelvész és az etnográfus egymásnak alkotó módon többletet adva egyedinek mondható teljesítménnyel ajándékozták meg a két társtudományt. Utat mutatnak a regionális tájszótárak készítéséhez.

A kötet Pesti János születésének 80. évében jelent meg. Kutatói eredménye, gyűjtői szorgalma, feldolgozási ihletettsége életművet koronáz. A címszavak néprajzi kidolgozása, fényképes illusztrációja Máté Gábor pályájának fontos és ígéretes teljesítménye. Mind a néprajzkutatás, mind az etnográfia pótolhatatlan nagy művel gazdagodott. Mind a két szerző kiváló és követendő teljesítménnyel gazdagította a néptudományt! Köszönet érte!

(*Pesti János–Máté Gábor: Völgyeségi tájszótár. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége. Keleti-Mecsek Egyesület, Pécs, 2018. 591 + 1 oldal. Illusztrált.*)

Filep Antal

Gudor Botond nemrég megjelent monográfiája Bod Péter református lelkész és történész, a XVIII. századi Erdély egyik kimagasló tudós személyisége munkásságával foglalkozik.

A könyv első részében részletesen ismerteti Erdély történeti és társadalmi viszonyait a XVIII. század első felében. Ezen belül egy sor részletesen kidolgozott tanulmányt találunk olyan kérdésekről, mint a Habsburg uralom kiépítése Erdélyben a török leverése után, a román görögkatolikus egyház megalakulása, és személy szerint a kiváló püspök, Inochentie Micu Klein szerepe a román nemzeti öntudatra ébredés elősegítésében, a magyar református egyház élete a megváltozott egyházpolitikai viszonyok között.

Ez után tárgyalja az életrajzát. Bod Péter Nagyenyeden tanult, majd tanított. A könyv részletesen kitér az enyedi kollégiumban tanító tanárok működésére is, akik meghatározó hatással voltak rá. Nagy patrónusa volt árva Bethlen Kata, a hívő református nagymama, a német pietizmus egyik kimagasló magyar követője. Az ő támogatásával jutott ki Hollandiába, ahol 3 évig tanulhatott, de Bethlen Kata később is támogatta munkáját. Hollandia a különböző európai teológiai irányzatokkal ismertette meg. Itthon az olthévízi, majd 1749-ben a magyarigeni református gyülekezet hívta meg papjának, ahol 1769-ig, haláláig szolgált. A könyv érdeklődően és sok illusztrációval mutatja be Bod Péter magyarigeni életének minden napjait, a lelkész sokrétű munkáját, prédikációi mellett családi életét, építkezéseit, tanítói működését, az egyházi és országos közéletben betöltött szerepét.

A monográfia fő része Bod Péter történetírói munkásságát tárgyalja, ezt is úgy, hogy belehelyezi a kor európai, magyar, valamint erdélyi román és szász történelmi irodalmának összefüggéseibe. Történelmi és teológiai helyét a konzervatív protestáns

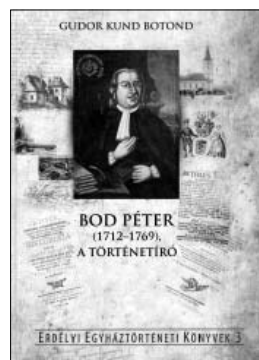
ortodoxia és a korai felvilágosodás között helyezi el (254. old.). A történelmi műveket a szerző témák szerint csoportosítva ismerteti. Ezek közül csak a legfontosabbak jelentek meg nyomtatásban, a legtöbb ma is csak az erdélyi könyvtárak kéziratáraiban lelhető fel.

Maga gyűjtötte össze a megelőző erdélyi történétírók adatait (...*Notitia*). Feljegyezte saját kora fontosabb eseményeit (*Gellius*). Megírta kimagasló személyiségek, Misztófalusi Kis Miklós és Szenci Molnár Albert életrajzát. Két fő egyháztörténeti munkája közül a *Historia Hungarorum Ecclesiastica* a magyar református egyház történetét tárgyalja, az *Isten vitézkedő Anyaszentegyháza* ezt a témát már az európai protestantizmus tágabb keretei közé helyezi. E témakörben is találunk életrajzokat: Otrókocsi Fóris Ferenc gályarab prédikátor történetét és az erdélyi református püspökök életrajzait (*Smirnai Szent Polikárpus*). Megírta a bibliakiadások történetét is. Már az egyháztörténet felől az általános történelem felé képez átmenetet az erdélyi románok történetéről latin nyelven írt műve (*Brevis Valachorum Transylvaniae incolentium Historia*), amelynek jelentőségét az adja, hogy a román történetírást is megelőzve az erdélyi románok első tudományos igényű történelmének tekinthető, amelyről azonban a román tudományos közvélemény ma sem sokat tud. Kiadására is csak most, 2000-ben került sor Gyulafehérváron, de egyedül az eredeti latin nyelven, majd 2012-ben Sepsiszentgyörgyön a latin és a még szintén Bod Péter által írt magyar változatban is. Szülőföldje iránti tiszteletből megírta a székelyek történetét, de ez még kiadatlan. Legismertebb műve, a *Magyar Athenas* irodalmi lexikon, a régi magyar irodalom felbecsülhetetlen értékű adattára. Végül a könyv sokat foglalkozik Bod Péter történétírói szemléletének, munkamódszereinek, művei forrásainak, nyelvének általános értékelésével.

Amikor a szerző, a fiatal Gudor Botond az 1990-es években a Gyulafehérvár mel-

letti Erdély-Hegyalján fekvő Magyarigenbe került lelképásztornak, nehéz örökséget kapott. Egyrészt megörökölte – a *Szózat* szavaival élve – „*a sirt, hol nemzet sülyyed el*”. Egy óriási szórványvidék lelkésze lett, ahol ott álltak minden faluban a csodálatos, de már omladozó műemlék templomok, amelyekből az elmúlt századok népiirtásai következtében már jórészt elfogytak a magyar református hívek. De más örökséget is kapott: arra a parókiára, azokba a szobákba költözött be, amelyeket két és fél évszázaddal azelőtt maga Bod Péter épített, amikor ő volt ott lelképásztor. Az ő örökségét is ápolni kellett, és lehetőleg úgy, hogy az is a jelenkor nemzeti és lelki megújulását szolgálja.

E könyvből meggyőződhetünk arról, hogy Gudor Botond mindkét örökséget jól gondozta: Magyarigeni működése idején nemcsak a művészi építésű barokk templom és az egyházi épületek újultak meg, hanem a maroknyi kis gyülekezet is új életre kelt. Ma már mint gyulafehérvári esperes szolgálja a környék magyar református népét. A nagyenyedi kollégium is az ő egyházmegyéjének a területén van. Ugyanakkor, mint tudományos körökben elismert történész, Bod Péter munkásságának egyik legjobb szakértője lett. Megemlíthetjük, hogy a szerző közreműködésével a magyarországi Bod Péter Társaság és a helyi egyházak már korábban három alkalommal rendeztek konferenciát Bod Péter életének legfontosabb erdélyi helyszínein: Magyarigenben, Olthévízen és Nagyenyeden. Jelen magyar nyelvű monográfia előzménye ennek a tanulmánynak a román nyelvű kiadása (*Istoricul Bod Péter [1712–1769], Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2008*), amely a magyar kultúrának ezt a kimagasló személyiségét igyekszik megismertetni a román közönséggel.

Különösen öröm, hogy most már magyar nyelven is olvashatjuk, bár a román kiadásban is volt már egy-egy terjedelmes magyar és angol nyelvű összefoglalás.

Ezt a művet a magyarországi tudományos élet is elismeréssel fogadta. A könyvnek 2019. december 16-án volt a bemutatója a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. A kötetet Monok István, a könyvtár főigazgatója mutatta be, ő írt hozzá előszót is.

(*Gudor Kund Botond*: Bod Péter (1712–1769), a történetíró. Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek 3. Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2018. 511 oldal)

Viczián István

BÉKÉS MEGYEI NARRATÍVÁK

Egri Zoltán és Rákóczi Attila könyvet szerkesztettek. Ők a Szent István Egyetem Agrár- és Gazdaságtudományi Kar oktatói és egyben a regionális gazdaság egyik legjobb ismerői. A könyvük nyolc fejezetre oszlik.

Előszó. Az előszót a könyv szerkesztői írták, benne fogalmazták meg a célkitűzést, azaz Békés megye gazdasági és társadalmi bemutatását a jelen helyzetben, és ami még nagyon fontos dolog, a változások tükrében.

A területi gazdasági fejlettség egyenlőtlenségei Békés megyében 1988–2017 között. Ezt a fejezetet Egri Zoltán írta. Ő Magyaror-

szág egyik periférikus elhelyezkedésű megyéjét veszi górcső alá. Békés megye sajnálatos módon nem csak elhelyezkedésében, de társadalmilag és gazdaságilag is a perifériára került megyénk. Egri Zoltán az 1988 és 2017 közötti időszak gazdasági fejlett-

ségét vizsgálja, a fejlődés egyenlőtlenségeit. Dolgozatában kitér a periférializálás történelmi előzményeire is, úgy mint a trianoni békediktátumra és a szocialista gazdaságpolitika főbb hatásaira. Elemzésében a statisztikai módszerek közül bátran alkalmazza a súlyozott relatív szórást, a térbeli adatok esetében pedig az autokorrelációt és regressziót.

Békés megye agrárökológiai állapota a 2014–2020-as támogatási ciklus előírásai hatására. Ezen könyvrészlet megalkotója Rákóczi Attila (a könyv másik szerkesztője). Az írás az úgynevezett zöldítési folyamatot elemzi és persze annak a hatásait is. A megyei kormányhivataltól kapott adatok alapján Rákóczi Attila a vetésszerkezetet és a támogatásban érintett növények adatait, a főbb növények vetésterületében beállt változásokat elemezte. Az elemzés eredményeként megszületett a megállapítás, amely szerint a jelenlegi zöldítési előírásoknak a szabályozásai újragondolásra szorulnak.

Békés megye településeinek tipizálása. Ezzel a címmel Szabó Csaba dolgozatát olvashatjuk. A kutatás Békés megye településeit vizsgálja meg gazdasági, társadalmi és infrastrukturális szempontok alapján. Szabó Csaba sok mutatóval dolgozott, a mutatószámok között rendet teremtett. Ezáltal a rend által már áttekinthetővé vált a helyzet. A vizualitás sem maradhatott ki, mert színes térképeken még látványosabban megmutatta kutatásának az eredményeit.

A Békés megyei álláskeresők térségi koncentrációjának vizsgálata a főbb humán erőforrás-jellemzők alapján. Ezt a fejezetet Győri Tímea írta. A szerző arra vállalkozott, hogy a Békés megyei munkanélkülieket vizsgálja meg iskolai végzettség és életkor szerint. A változások elemzése az 1993 és 2019 közötti időszakra esik. Az elemzéshez Pearson-féle korrelációt és Spearman-féle rangkorrelációt használt. Tanulmányában Győri Tímea kitér annak vizsgálatára is, hogy Békés megyében teljesültek-e már az Európa 2020 stratégiában meghatározott

foglalkoztatási és kvalifikáltságra vonatkozó célértékek. A szerző sajnálkozva állapítja meg, hogy a kitűzött célok és mutatószámok elérése még nem sikerült.

Az alternatív növények technológiájának fejlesztése és szerepe a vidékfejlesztésben. Ezen fejezetet Futó Zoltán jegyzi. Véleménye az, hogy az alternatív növények (köles, cirok, tritikálé, kender stb.) vetésterületének a növelése nagyban hozzájárulna Békés megye gazdasági állapotának a javításához. A növénytermesztők és a feldolgozóipar egyaránt jól járna, ha elterjedtebb lenne az alternatív növények termesztése.

Békés megye turizmusának elemzése az európai uniós források tükrében a 2008–2018 közötti időszakban. Glózik Klára írta ezt a részletet. Békés megye turizmusa a vizsgált egy évtized alatt sokat változott, mégpedig jó irányban. A tanulmány elemzi, hogy minek is köszönhető ez a jelentős javulás, de ugyanakkor kitér arra is, hogy hol vannak még rejtett tartalékok. Ez a bizonyos rejtett tartalék pedig nem más, mint a sokat dicsért és sokat szidott turizmus-marketing.

Nemzeti értékek Békés megyében. Ennek a fejezetnek Arany Ferenc a szerzője. Érdeemes tudni, hogy Arany Ferenc doktorandusz hallgató, és ilyen minőségében nőtt fel a feladathoz és a többi szerzőhöz. Kérdőíves felmérést végzett, az adatokat statisztikai módszerekkel elemezte. Értékeléséből kitűnik, hogy az emberek ismerik Békés megye nemzeti értékeit, de a látogatottságukat növelni lehetne célirányos marketing-stratégia alkalmazásával.

Összegezve mindent, megállapítható, hogy az Egri Zoltán és Rákóczi Attila szerkesztőpáros kitűnő munkát végzett azzal kapcsolatban, hogy bemutassa Békés megye gazdasági és társadalmi folyamatait. Az egyes fejezetek íróiról elmondható, hogy szakterületeik igazi „nagygyúí”. Mindezek mellett még egy ifjú tehetséget is patronáltak azáltal, hogy publikálási lehetőséget adtak neki egy színvonalas könyvben.

(Egri Zoltán–Rákóczi Attila [szerk.]: Társadalmi-gazdasági folyamatok a periférián. Békés megyei tapasztalatok. SZIE Agrár- és Gazdaságtudományi Kar, Szarvas, 2019. 136 oldal)

Ménes András

KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYV TISZASASRÓL

A népi kéziratok könyvek és a közköltészet vizsgálata, hosszú kutatói közöny után, az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kapnak. A tudományos feldolgozottság mind magasabb foka elsősorban Küllös Imola és Csörsz Rumen István nevéhez köthető, de a téma iránt számos más kutató is érdeklődni kezdett. A folyamat egy újabb szép példája Vukov Anikó Veronika *Csató Gábor énekeskönyve Tizsasasról* című kötete.

A szerző – jelenleg a szegedi Móra Ferenc Múzeum néprajzkutató muzeológusa – frissen megjelent kötetében a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén leadott, mesterképzést záró szakdolgozatának anyagát dolgozta fel. Az elemzéseinek középpontjában az alapvetően Csató Gábor által Tizsasason összeállított énekeskönyv áll, mely jelenleg a Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum gyűjteményének része.

Amint a *Bevezetés* című, első nagyobb fejezet elején olvasható, Vukov Anikó Veronika célja a kéziratok könyv egészének bemutatása. Törekszik a korpusz szövegeinek műfaji besorolására és csoportosítására, a folklorizáció jelenségének részletes vizsgálatára, és az énekeskönyv adatainak összevetésére a korábban megjelent szakirodalmak, bibliográfiák eredményeivel.

A tizsasasi Csató családról szóló, ismertető rész (melyben rövid leírás olvasható a településről, a könyv tulajdonosáról, Csató Gáborról, a könyvet szintén használó családtagjairól és a legjellemzőbb szövegtípusokról) után a szerző egy teljes tematikus egységet szentel a *Kutatástörténeti áttekintésnek*.

A paraszti kéziratokat és kutatásukat érintő leírás a kéziratok kategorizálási lehetőségeinek felvázolásával kezdődik. A továbbiakban az olvasó a paraszti önéletrészek jelentőségéről, majd a gazdasági naplókról, daloskönyvekről, katonakönyvekről juthat információkhoz. Csató Gábor énekeskönyve az utóbbi csoportba sorolható, bár tartalmaz gazdasági bejegyzéseket és például imádság-travesztiákat is.

A *szöveganyag elemzése* című szakasz öt kisebb fejezetre tagolódik, alapvetően a kézirat műfaji csoportjainak megfelelően. A lírai műfajú írások között dalok és verses levelek közlésére kerül sor. A dalok számos esetben műköltői eredetűek „alászállt” változatai, például Csokonai Vitéz Mihálytól, Berzsenyi Dánieltől, Gvadányi Józseftől. *Travesztiákból* Csató Gábor kéziratosa hat darabot közöl, ezek a csizmadia- vagy a katonaeletre reflektáló, megváltoztatott formájú imádságszövegek. Vukov Anikó Veronika az *Egyéb szövegek* közé sorolja a gazdasági feljegyzéseket, a Csató család tagjait érintő adatokat, valamint a katonaelet hivatalos szövegeit. A *Praktikák* között a néphithez, mágikus cselekedetekhez szorosan kötődő sorokat olvashatunk, végül a *Katonákra vonatkozó szövegek* között *Haditörvény* cikliket és egy *Katonai esküt* találunk.

Az *Összegzés* során a szerző ismételtelen summázza a Csató-kézirat legfontosabb jellegzetességeit, műfaji csoportjait. Leírja, hogy véleménye szerint a könyv a népköltészet és a műköltészet intenzív kölcsönhatásának dokumentuma, jól illusztrálja a közköltészet kategóriájának átmeneti jellegét. A kötetet irodalomjegyzék, majd a Csató-könyv egyes oldalainak színes melléklete zárja.

Vukov Anikó Veronika munkája illeszkedik egy sokáig elhanyagolt, ám napjainkban egyre jelentősebbé váló kutatási terület eredményei közé. A kötet elején megfogalmazott célkitűzések maradéktalanul teljesülnek, az olvasók teljes képet kaphatnak

a kézirat tartalmáról, szövegcsoportjairól, egy még kevésbé ismert, köztes műfaj területeiről.

A könyvet valószínűleg szívesen olvasna majd a tiszasasi közönség, sokan valószínűleg helytörténeti ismereteik bővítése céljából. Éppen ezért a könyv folytatásának kérdése magától értetődő: Számos lehetőség adódik egy Csató Gáborhoz kötődő családtörténeti kutatásra, illetve Tiszasas múltjának és a kézirat összefüggéseinek részletesebb vizsgálatára.

(Vukov Anikó Veronika: Csató Gábor énekeskönyve Tiszasasról. EFO Kiadó és Nyomda, Kunszentmárton, 2019. 107 oldal)
Deme Ágnes

EGY XIV. SZÁZADI CEGLÉDI HATÁRJÁRÁSRÓL

A Ceglédi Kossuth Múzeum 45. füzeteként jelent meg Kürti György munkája, amelynek fő része az MNL Országos Levéltára DL 5696 jelzetű oklevelét ismerteti. Nagyon indokolt volt a tanulmány kiadása, amelyben a város alapítása után négy évvel történt alapos határvizsgálást mutat be a levéltáros-térképész szerző. Cegléd nevét először IV. László 1290. márc. 5-6-án kelt oklevele említi, majd 1308-ból való Károly Róbert okirata. A rá következő bonyolult időszakban az elzálogosítástól a visszavételig változott a település helyzete, miközben I. Lajos anyjának örök időkre átadta a birtokot, Erzsébet királyné pedig az óbudai klarisszákknak adományozta 1334-ben. Kürti hangsúlyozta, a királyi udvar elvárása is volt a határpontok megújítása, ugyanis az 1364. május 8-i okmány országos vámmentességet biztosított Ceglédnek. Ugyanakkor az óbudai apácák óhaja pedig az volt, hogy megtudják a birtok határvonalát. Ugyanis a ceglédi adók biztosították a jövedelmet az 1346-ben elkezdett kolostor teljes felépítéséhez.

A területbejárást igen rövid idő alatt végezték el, mégpedig 1368. szeptember 2. és

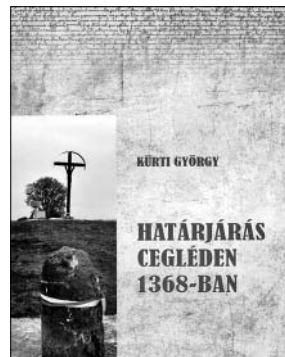
a hónap vége között megtörtént. Érdemes a „terepmunkában” résztvevőket felsorolni: jelen volt tanúként László mester, a budai káptalan kanonokja, György deák a királynéi udvar szolgája, a szomszéd birtokosok vagy azok képviselői. A budai káptalan részéről talán a helyszínen is jelen volt Albert olvasókanonok, Péter örkanonok és még legalább 8 kanonok, meg néhány kétkezi munkás – mint arra is utalt az oklevél. A szemlélők a mozgásukat egy kb. 78 km-es kerületű, hepehupás, részben mocsaras, vízjárásos területen vagy naponta való kiszállással (kocsival vagy lóháton), esetleg az időjárás kegyessége folytán, szabad ég alatti táborozással tudták megoldani. 26 nap volt a teljes munka (ebben a Budára visszatérés is benne volt) a budai egyháznál és írásba foglaltan elkészítették a privilegium okmányát.

Az oklevél jogtörténeti vonatkozásban is érdekes dokumentum, elég csak arra utalni, hogy pl. 15 nappal később az írat hatályossá vált. Az eredeti okirat megmaradt, sőt, van egy későbbi másolata is. Magának a szövegnek több fordítását említi Kürti György, a legutóbbit C. Tóth Norbert készítette 2016-ban. Jelzi a dokumentum fontosságát, hogy Pettkó Béla (1925), majd Bakács István (1982), Nagy Lajos (1984), Nagy Árpád és Deák András (1995) szintén lefordították. A szerző mindegyikre hivatkozik, mint azokra a nézetbeli eltérésekre is felhívta a figyelmét az olvasónak, amit adott határjel helyéről Hübner Emil, Ikvai Nándor, Hidvégi Lajos vagy Tari Edit állapított meg.

A kötetben összesen 20 határjel szerepel, követve az 1368. októder 2-i leírást, akad közöttük természetes és mesterségen formált halom, sajátos földrajzi képződmény (tópart, patak mente), de számos templomrom és jó néhány régen állított kő, valamint nevezetes fa (vadkörte, ikertölgy). Külön értéke a kiadványnak, hogy kitekintéssel van további okmányokra is, a 9 oklevél mellékletként szintén olvasható. Még 4 további oklevél is vizsgálat alá került, amelyek ugyancsak birtokhatár megerősítő iratok.

Az olvasó számára akár ötletet is adhat a nevezetes helyek felkeresésére, mert szerencsére ezek ma is látogatható módon „idézik a múltat”. A régi nagyüzemi vállalkozások, telepítések, erdősítések vagy a települések határainak kiigazítása sem okoztak olyan változásokat, hogy a szerző inspirációjára megkeressük a nevezetes pontokat. Ma a Cegléddel határos településekhez tartozó határjelek a következők: Csemőnél Szárhomok, Hosszúhomok; Mikebuda táján két Gerjefő és egy Szarvas-tó melletti pont található. Ceglédbercel és Albertirsa jelöl egy gyepen megadott helyet, továbbá Apáca-óromja és Farkasakasztókörtvély helyet, az utóbbi egy sajnálatos önakasztás után veszett oda, ugyanis kivágták. A tápiószentmártoni határban bizonytalanok a pontok, mert az északnyugati szelek mind a homokot, mind a löszet alaposan megmozgatták, így a Bényei út, vagy a síkság megjelölés nehezebben meghatározható. Tápiószőlősnél mindkét hely (Cseke, Szent Demeter) templomos volt, valószínűleg a tatárjárás idején veszték el s maradtak romhalmok; hasonló magyarázat van az újszivási Székesegyházra is. Az abonyi határrész három jele (Külsőhegyes és két Székhalom), vagy a törteli Feketehalom és Szentlászlóhalom szintén templomos helyre vonatkozhat. Nyársapátnál a Tölgyfa és Kappanhalom igazi természeti helyeket jelöltek, hiszen már a közelben volt a kőrösi dűnesor és tölgyes őserdő.

Viszont hiányos lett volna a kismonográfia, ha a szerző elmulasztotta volna használni az első (1763–1787), a második (1806–1869) és a harmadik (1869–1887) katonai felmérést, illetve azokat a térképeket, amelyek 1750-től a kutatók rendelkezé-

sére álltak. A szép kivitelű és izléses illusztrációk nagy része jól szolgálja a tájékoztatást.

(Kürti György: Ceglédi határjárás 1368-ban. Ceglédi Füzetek 45. Cegléd, 2019. 102 oldal)

Surányi Dezső

GÖMÖRI ÉS NÓGRÁDI TEPLOMKINCSEINK LEGÚJABB ALBUMA

Gömörrel azt tartották a régiek, hogy Magyarország kicsiben, utalva ezzel a tájegység változatoságára, természeti csodáira, ásványkincseire, a lakosság etnikai sokféleségére, történelmi, művészeti emlékeire. Ami kincsek hazánk egyes vidékein elszórvan találhatóak, azok kicsiben mind megvannak Gömörben. Talán ezért is használták a Gömörország megnevezést is e régióra.

A két megye egyesítéséből létrejött Gömör-Kishont (egyszerűbben: Gömör) a Mátra és Bükk, valamint az Alacsony-Tátra és a Gömör-Szepesi-érchegység hegyvonulatai között terül el. Északi része erdős hegyvidék, középső és déli része inkább lankás dombvidéki terület. A változatos tájat a Sajó felső folyása és a Tátra felől zömmel észak-déli irányba leszaladó, Sajóba ömlő patakok (Rima, Csetneki, Balog, Murány stb.) tagolják.

A többé-kevésbé párhuzamos patakvölgyeket hol hosszan elnyúló hegygerincek, hol szélesen elterülő és meredeken alábukó fennsíkok választják el egymástól. A Gömörország elnevezés kicsit tágabb fogalom Gömörnél, földrajzilag a Garamtól a Hernádig terjedő régiót értjük alatta, s beletartoznak a történeti Hont, Nógrád, Gömör-Kishont és Abaúj-Torna

vármegyék, melyeknek magyar lakosságát palócoknak nevezi a néprajzi szakirodalom.

A száz év előtti trianoni diktátum megcsonkította Gömörországot is. Míg Nógrád vármegyének kevesebb mint fele (42%), Gömör-Kishont területének túlnyomó többsége (92%) az országhatáron túlra került. E két megye elszakított részének középkori templomkincseit veszi számba a Kovács László és Görfői Jenő szerzőpáros legújabb könyve. Nógrád területéről három, Gömör-Kishont megye területéről 28 középkori, nagy részben falképekkel ékesített régi templomot mutat be az ábrákkal gazdagon illusztrált munka.

Nógrád vármegye Szent István király uralkodása idején, Nógrád vára köré szerveződött. Területe egyházszervezetileg két részre oszlott, az Ipolytól északra eső része az esztergomi érsek, a déli rész a váci püspök fennhatósága alá tartozott. A bemutatott három templom (Ógács, Etfelva, Nagylibercse) így az esztergomi főegyházmegye részeként a XIII–XIV. században épült, gótikus stílusban, s a XIV–XV. században freskókkal gazdagították.

Gömörben a magyarok a kora Árpád-korban a medence déli, lankásabb vidékén telepedtek meg, majd a nagyobb folyóvölgyek mentén szállták meg a vidéket. A X–XI. században királyi birtok. A gyeplínia a nagy erdőségekkel borított Gömör-Szepesi-érchegység lábánál építettek ki. A sajátos jogállású, kiváltságokkal bíró „gömörörök” határőri feladatokat láttak el. Az önálló vármegye és vele a gömői főesperesség megszervezése a XII. század elejére, Kálmán király korára tehető. Ekkor a „gömörörök” északabbra, a Szepesség vidékére kerültek át. A XIII. század végére viszonylag sűrűn betelepült aprófalvas táj alakult ki. A szlovák lakosság elsősorban a vidék északi és nyugati, erdőségekkel borított részén lakott, és a XIV–XV. században növekedett meg lélekszámuk.

A gömői hegyvidék bővelkedett nemes- és színesércekben, vasércben, melyek

kitermelésére német bányászokat hívtak és telepítettek le. Már a tatárjárás előtt említik a környék arany- és ezüstleőhelyeit. A komolyabb bányászat azonban csak a tátrusztítás után kezdődött el. Különösen Anjou Károly Róbert bányászati rendeletei nyomán indult fejlődésnek a térség. A század során megerősödtek a gazdag bányavárosok, Rozsnyó, Dobsina, Nagyrőce, Csetnek, Jolsva.

Ez a bányavidék különösen gazdag színes falképekkel díszített középkori templomokban, melyek nagyrészt Árpád-kori alapításúak, majd az Anjouk és Luxemburgi Zsigmond korában gótikus stílusban átépítették, megnagyobbították, festőművészekkel csodálatosan kifestették azokat.

A terület birtokosai, akik a királyi udvarban fontos tisztségeket viseltek, rangjukat e területen is be kívánták mutatni, ezért pompás udvarházakat, művészi igényű templomokat építettek, azokat csodás freskókkal, faragott oltárokkal, szószékekkel díszítették. Nagy Lajos uralkodása idején a legmagasabb országos méltóságok közé emelkedett a pelsőci Bebek, a velük rokonságban lévő Csetneki, Jolsvai család, akiknek az Itáliával meglévő szoros kapcsolataik révén lehetőségük nyílt megismerni a firenzei, sienai, nápolyi falképfestészet remekeit, műkincseit. A csetneki és pelsőci templomok kifestésére, díszítésére Itáliából hívtak mestereket. Ez a két templom szolgált mintául a további donátorok részére. Később már elsősorban hazai mesterek dolgoztak a gömöri templomok kifestésén, egyesítve az itáliai, a német és a magyar kultúra hagyományait.

A szerzők által bemutatott 28 gömöri templom közül 22 őriz falképeket vagy azok töredékeit. Két évtizeddel ezelőtt, Gömör kiváló műemlékese, Tököly Gábor még csak 16 festett gömöri templomról írt. Örvendetes, hogy azóta is mennyire gyarapodott a feltárt falképkincs.

A falképek közül emeljünk ki két témát, melyet több templomban is ábrázoltak. A Szent László-legenda Gömörben is igen

népszerű volt, melyet László Gyula szerint a határvédelem magyaráz. Karaszkon, Rimabányán és Gömörhákonon teljességében látható a legenda, s töredékesen megjelenik Köviben, Szilicén és Süvétén is. Ez utóbbit a szerzők nem említik. A hárskúti templomban vakolat fedi, feltárása még várat magára. Az ábrázolások közül kiemelkedik a karaszközi Szent László-templomé. A XIV. században élt alkotója Itáliában tanulhatott, akit megihletett a reneszánsz szelleme. Festői előadásmódja drámai, alakjai élettel teltek, sokféle, rajztudása remek, színképzése egyedi.

A magyar szent királyok ábrázolása együttesen vagy külön-külön csaknem mindegyik templomban megjelenik. Szent Istvánt, Szent Imrét és Szent Lászlót gyakran a bibliai háromkirályok (napkeleti bölcsek) jelenetében idézték meg. Ebben az értelmezésben Szent Istvánt öreg királyként, Lászlót középkorúnak, Imrét pedig fiatal királyként jelenítették meg Karaszkon, Martonházán, Rimabrézón, Gecelfalván (a szerzők tévesen Gecefalvának írják) és a nógrádi Etfelváron. Máshol önállóan, portrészzerűen jelennek meg attribútumaikkal (Gömörhákonon, Pelsőcön, Krasznahorkaváralján, Berzétén). Szent Istvánt és Szent Lászlót Köviben és Csetneken, Lászlót és Imrét Rimabányán, Szent Istvánt önállóan Zsípen festették meg. Csetneken még Zsigmond királynak is állítottak emléket.

A falképek mellett emeljük ki a kis gömöri falu, Hizsnyó csodálatos késő gótikus szárnyas oltárát, amely a lőcsei Pál mester műhelyéből került ki, predelláján Szent István és Szent László képével. Az oltárt a Szapolyaiak ajándékozták a templomnak.

Kovács László és Görföl Jenő könyvében a legfontosabb középkori nógrádi és gömöri templomok külső és belső kincseit, a falképek és oltárok mellett azok díszes ablakait, kapuzatait, szentségházait, keresztelődencéit, kőfaragásait, gótikus boltozatait és más értékeit mutatja be. Kicsit hiányoljuk a XV. században épített dobsinai evangélikus

templomot, amelyet ugyan a XX. század első évtizedében neogótikus stílusban átalakítottak, de szentélye eredeti, és falain, diadalívén középkori falképek kerültek elő.

A szerzőpáros által alkotott, a felvidéki középkori templomokat vármegyénként bemutató sorozatnak ez már a harmadik darabja, amit kiegészítenek a magyarlakta Dél-Szlovákia és a bányavárosok középkori templomait bemutató könyvek. Sajnos, a kiadó(k) nem tudták megoldani, hogy e kiadványok azonos méretben készüljenek, emiatt a sorozatban immár három különböző méretű nagyságú könyvváltozat is létezik. Ennél is nagyobb hiba a kiadó részéről, hogy a könyv gerincén a cím tévesen lett kinyomtatva, Nógrád és Gömör helyett Pozsony vármegyét írtak. Ezt ugyan egy csíkkal leragasztották, de az én példányomon a pótragasztás már néhány nap után felvált, így láthatóvá lett a malőr. Sajnálatos, hogy egy ilyen értékes kiadványnál ezt az alapvető hibát senki sem vette észre időben, s ez így megjelenhetett.

Útikönyveink alig-alig említik ezeket a nógrádi, gömöri freskós falusi templomokat, emiatt is fontos ez a képes album, és vele az egész felvidéki templomok sorozat, amely a középkori Magyarország építészeteinek és falképfestészetének európai rangjára hívja fel a figyelmet.

(Kovács László–Görföl Jenő: Nógrád és Gömör középkori templomai. Nap kiadó, Dunaszerdahely, 2019. 144 oldal)

Udvarhelyi Nándor

KI VOLT KAZINCZY FERENC?

Magának Kazinczynak válasza, hogy ki volt ő: „Nekem elég érdemem volt kitisztítani a műveletlen berkeket, hogy az istenfiak szabadon futhassanak rajtok.”

A kérdést abból az alkalmából tesszük fel, hogy az *Irodalmi Magazin* 2019/IV. számát Kazinczynak szentelte, születésének 260. évfordulója tiszteletére. A mai idők legki-

válóbb irodalomtudósait szólaltatják meg a folyóirat lapjain, én mégis elsősorban a múltból idézek, mert számomra ezek a máig meghatározók.

Térjünk vissza tehát a bevezetésben feltejt kérdésre. A fiatal költőszeni, Petőfi Sándor telitalálatosan válaszolta meg: „fél századig / Tartó vállán, mint Atlasz az eget, / A nemzetiségnek ügyét”. A nemzetiség itt nemzetet jelent, a magyar népet, melyet sikerült megőrizni az osztrák birodalom nagy beolvasztó kohójában.

Kemény Zsigmonddal mondhatjuk: „Széchenyi előde Kazinczy volt”. Két nagy „igazgató”, az egyik a felvilágosodás idején, a másik a reformkorban, de céljaik ugyanazok voltak: a korabeli elmaradott magyar állapotokat megváltoztatni, népünket a művelt világ régiójába emelni.

Ady Endre véleménye a legambivalensebb róla. A legelítélőbb 1910-ben íródott: „Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartunk bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj s a baj oka: Nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul. No, jó, Csokonai tudott, de rajta kívül – akár Vörösmartyt, sőt Aranyt bámuljuk –, csinos játék volt minden költői nyelvészkedés. Az ideákra szavakat, öltözetet kellett húzni, azonban a nyelv, a gazdag, buja, különös és szép nyelv lent lakott... Lett tehát a magyar nyelvből egy ál-magyar nyelv, színtelen, alkalmazkodó, csigerszerű, más nyelvezetből fordított s csak néha komikusan magyarkodó nyelv. Még tán ilyen sincs, mert ezt az ilyen nyelvet is minden ember átdolgozza a maga számára, ha beszél vagy pláne ír...”

A másik hízelgő, már-már dicséző vélemény: „... tudják-e az urak, ki volt önmagának, Magyarországnak s a nemzetközi humanizmusnak és kultúrájának ez a Kazinczy? Szabadkőműves, Martinovics társa, könyörtelen újító, nemzetét ostorozó európai szellem, szociális forradalmár. Egyéként pedig, ha nem is nagy magyar író, de olyan nagy,

szomorú, magyar ember, hogy összeszorul a szívünk, ha rágondolunk...”

Kosztolányi Dezső rajzolja a legérzékletesebb portrét róla: „Tizenhat éves korától hetvenkét éves koráig egyetlen nagy lobogás volt. Mióta ifjúkorában Báróczyt olvasgató, s annyira elbűvölé, hogy gyönyörében fél-felsikoltoza, mindig csak a szépet kereste, szörnű üldözöttségében és nyomorúságában is.”

Néhány érdekesség, mely a Kazinczy-lapszámot széppé és érdekessé teszi.

Kazinczyról életében több mint 40 ábrázolás készült, ezek többnyire olajfestmények. Sok közlésre is kerül itt, de az érdekesség; Kazinczy leghűbb, legigazibb portréjának közlése, melyet Stunder János Jakab festett 1791-ben. Ezt maga az író mondja, aki Tessedik Sámuel hívja bizonyosággal: „A kép nagy szerencsével készüle... midőn én, két esztendővel később, farkas-bundában léptem be Szarvason Tessedikhez, s ez engem nevemen szólíta s csudálkozám, hogy aki soha nem látott, s nem tudhatja, hogy e földön járok, mint szólíthat nevemen: – Magadat – úgymond nem láttalak, de képedet sokat láttam Stundernél.”

S a következő szépség: maga Török Sophie, akit Thomas Klimesck örökített meg *Török Sophie gyerekkori arcképe* címmel 1787-ben. Sophie 7 éves volt akkor. Nem csak szép volt, de tehetséges is, főleg a festészetben, láthatunk tőle egy tájképet, színezett grafikát, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeumban őriznek. S még egy szépség: a nemzeti művészet megteremtésének jelképe, Ferenczy István *Pásztorlányka* című márványszobra. Ferenczy István volt az első „magyar vérű” szobrászunk, s ő úgy kötődik Kazinczyhoz, hogy az író biztatta bécsi, római tanulmányira, és segítette is művészi fejlődését.

S ha már szép, mitől jó is ez a folyóirat-szám? Sok dokumentumot közöl, nagy számban Kazinczy-verseket, főleg epigrammákat, kéziratmásolatokat, s bemutatja a nyelvújítás legkedveltebb szóalkotási módszereit. És végül, de nem utolsósorban:

húsz mai irodalomtörténész, irodalomtudós cserél eszmét Kazinczyról, főleg interjú formájában. Itt csak a nevük felsorolására van lehetőségünk: Granasztói Olga, Buda Attila, Margócsy István, Nemes Nagy Ágnes, Bartal Mária, Bíró Ferenc, Dobszay Tamás, Parapatics Andrea, Kováts Dániel, Orbán László, Debreczeni Attila, Onder Csaba, Laczházi Gyula, Révész Emese, Szilágyi Márton, Nyiri Péter, Ajkay Alinka, Mezei Márta, Molnár Krisztina, Pataky Adrienn. Négyet közülük emelnénk ki: Kováts Dánielt, aki mai korunk Váczy Jánosa, legjobban ismeri Kazinczy Ferencet. Mezei Mártát, a klasszikus irodalomtörténeti tanulmányokon felnőtt szerzőt, akinek a közelmúltban jelentek meg egy kötetben tanulmányai Kazinczy Ferencről. Debreczeni Attilát, aki a Debreceni Egyetemen a Kazinczy-művek kritikai kiadásával foglalkozik. Nyiri Pétert, aki Széphalmon, A Magyar Nyelv Múzeumában mindennap szolgálja a Kazinczy-kultuszt.

A legnagyobb elismerésünket fejezzük ki a Kazinczy-lapszám szerkesztőinek és szerzőinek.

(Kazinczy. Irodalmi Magazin VII. évf. 2019/IV. Magyar Napló Kiadó, Budapest)

Fehér József

EGY BAKONYALJAI FALU, NAGYTEVEL TÖRTÉNETE

Veszprém egyike azoknak a megyéknek, amelyekben évtizedek óta nagy számban jelennek meg monográfiászerű községtörténetek. Ebben tetten érhető a szerzők és a helyi kiadók jó együttműködése (többnyire a települési és a nemzetiségi önkormányzatok, könyvtárak, számos gazdálkodó szer-

vezet és magánszemélyek támogatásával), s ami fontos: ezeket a köteteket minden családnak eljuttatják nem csak mementóul az egykor itt éltekre emlékeztetve, hanem a mai lakosok értékteremtő munkája elismeréseként is. S természetesen, ezekben benne van a megyei honismereti egyesület ösztönző szakmai segítése is.

A Bakony északi peremén, ahol a domb-lejtők találkoznak a sík vidékkel, ősi időktől a török uralom koráig húzódtak az egykori kis települések, mert a források és a patakok közelségében az erdők, a rétek, a legelők, a szántók haszonvételei biztos megélhetést jelentettek. A török kori elnéptelenedést követően a régi és az új földbirtokosok a XVIII. század elejétől nagy ütemben igyekeztek benépesíteni az igencsak gyér magyar lakosságú térséget, többnyire az egykori települések helyén vagy mellett. Így alakultak ki a sváb, frank, morva, szlovák, horvát betelepülőkkel a Bakony északi-északkeleti lejtője térségében a szinte láncszerűen létrejött kis falvak, közöttük a nemesi Adásztevelről nem messze a jobbágyok által megült Nagytevel.

Az e faluról készült könyv tartalmában szakszerű, kivitelében elegáns, s mert a lakói (többségben) német ajkúak leszármazottai, két nyelven olvashatók az évszázadok eseményei. Mivel a két szerző, Csuka Gabriella és Waldmann Ernő törzsökös családok leszármazottai, nemcsak a levéltári és más dokumentumforrásokat, hanem a sajátjaik és más családok elbeszélte történeteit is felhasználták e valóban kitűnő könyvükhöz. S ami még nagy erénye a kötetnek: a kutatás- és a feldolgozásmethodika korrektsége, összhangja.

Orbán Sándor polgármester ajánlásából néhány sor, amelyekben a múlt értékeit jeleníti meg: „Egy falu történetének megismerése nem csak intellektuális élmény, hanem érzelmi gazdagodás is. Az elmúlt évszázadokra történő visszatekintés a saját életünket megelőző, bennünket megtartó őseinkről is szól, azokról, akik messze földről érkezve

vagy itt születve alakították, művelték e tájat. Mint számos más községben, itt is a különböző nyelvű és nemzetiségű közösségek találtak egymásra, amikor a XVIII. század elején újraindult az élet.”

Csuka Gabriella az előszóban azt említi, hogy „A könyv része annak az értékmennyiségnek, amely településünk, Nagytevel kultúráját igyekszik megőrizni és a jövő nemzedékek számára felmutatni.” Waldmann Ernő a helyi kulturális hagyományokra és az erős közösségi összetartozásra utalva írja, hogy „A teveli németek színes és változatos kultúráját hagytak hátra, amelynek megőrzése napjainkban csak az utódokon múlik. Ez a kötet tisztelgés azok előtt, akik megosztották velem mindennapjaimat, akiknek asztalánál ülhettem, akik idős koruk ellenére vagy akár betegen, ágyban fekvő is rendelkezésemre álltak, és bepillantást engedtek sajátosan szép, régies kultúrájukba.”

A könyv három fejezete közül az elsőben (Nagytevel történetéből és kultúrájából) egy rövid, a betelepítés előtti idők fontosabb adatai, jellemzői közlését követően hangsúlyos a betelepítést bemutató rész. Ennek az eseményei tárulnak fel, és a szereplői (világi és egyházi birtokosok, mesteremberek, jobbágyok és zsellérek) is. Valamennyien a katolikus vallást hívók, s az, hogyan formálták az életüket, kapcsolataikat, és a szakszerű, szorgalmas földművelő munkájukkal mennyiben járultak hozzá ahhoz, hogy nemcsak tartósan meg tudtak telepedni, hanem biztosították a térség fejlődését is. (Az erdő és a földek haszonvételeivel, a piacra termeléssel, az építkezéseikkel, a vallási életük példamutató megszervezésével stb. úgy, hogy a község az újjászervező zirci ciszterci rend fő gazdasági központja lett.) A falu életerejét, gazdasági fejlettségét az is mutatja, hogy 1727-ben már saját pecsétje, és ez előtt már településvezetői is voltak.

Több mint tíz alfejezetben olvashatunk a települést uraló épületekről, a szakrális

emlékekről, s igen részletesen az iskola múltjáról, benne a nyelváltásról, mint ahogyan ez a felnőtt lakosságnál is megtörtént. E fejezet fő tartalma a népességi viszonyok, munkavégzés, a néprajzi jellemzők, a kulturális és a vallási hagyományok bemutatása, többek között például az étkezési szokások, a viselet, az élet fordulói, az egyházi ünnepek, a nyelvjárás, és a dülőnevek, amelyekben megőrződtek a sváb nyelvdominancia hatásai. Az utolsó rész a falutörténet egyik fájdalmas eseménye, a kitelepítéssorozat visszaemlékezéseken, a plébániai házkönyv bejegyzésein alapuló bemutatása. (Amely szinte azonos tragédiákat sorol fel a más bakonyi sváb falvakban történtekkel.)

A második fejezet a falu jelenéről szól: az intézményekről, bemutatja a község híres szülötteit, s nagyon részletes (adatgazdag) leírás olvasható a civil, kulturális és sportéletről. Ez utóbbiakban, mint az ezekben aktívak, a falu lakossága jelentős része nevesítve van.

A kötet harmadik fejezetének (*Függelék*) bevezető részében a szerzők két jelentős dokumentumot közölnek: az egyik a gazdák telepítési szerződésének szövege, amely tartalmazza a kötelezettségeiket, jogaikat, valamint szerepelnek az előljárók nevei; a másik a zsellérekkel kötött szerződés, szintén az előljárók neveivel. Teljes felsorolású az 1715-től itt működött lelkipásztorok, az 1848/49-es szabadságharcban részt vettek, az ekkori újoncok, valamint a két világháború hősi halottainak névsora. Gondos munka az egykori kitelepített Mayer János táblázatos összeállítása (a hozzá csatlakozó térképpel), amely a nagyteveli házakat és lakóit sorolja fel a kitelepítés előtti időszakból. A kötetet a kitelepítés 60. évfordulója (2006) emléknapi alkalmából a Josef Koller által elmondott beszédészöveg és az adatközlők igen nagy számú nevei zárják.

A kötet Nagytevel betelepítése 300. évfordulója alkalmából készült, méltóan az alapítókhoz, az egykori és a mai utódaikhoz.

(Csuka Gabriella–Waldmann Ernő: Nagytevel/Deuschtewel. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2019. 490 oldal)

Tölgyesi József

„SZIGET A SZIGETBEN” ÚJ KÖNYV A CSILIZKÖZRŐL

Csicsay Alajos író, közíró, nyugalmazott pedagógus 1938-ban született a szlovákiai Csiliznyáradon. Több ismeretterjesztő történelmi és életrajzi kötete jelent meg az 1980-as évektől. Ma Párkányban él, ahol 2019-ben megkapta a város *Pro Urbe* díját és tulajdonosa a szlovák oktatási minisztérium *Szent Gorazd-émlékerméne* is.

Legújabb könyvét a Csilizközről és benne szülőfalujáról, Csiliznyáradról írta. A Csilizköz a Csalólköznek a történelmi Győr megyéhez tartozó kistája, amely 1918-tól Csehszlovákiához tartozott, ma Szlovákia része. Csiliznyárad (szlovákul *Ňárad*, korábban *Topoľovec*, illetve *Čiližský Ňárad*) község a Nagyszombati kerületben, a Dunaszerdahelyi járásban található. A Duna és a Csiliz patak közötti, mindössze hét falut átölelő térség „sziget a szigetben” volt a történelem folyamán.

A kötet sajátos szubjektív családtörténet és egyben a szülőfalú, tágabban az egész Csilizköz XX. századi szociográfiája. A 37 részben közreadott történet az I. világháborúval veszi kezdetét és a II. világháború utáni évtizedek útkeresésével ér véget.

A könyv felütése egy sajtószerű nyomozás megindulása: a szerző I. világháborúban meghalt anyai nagyapja egy megtalált levelezőlapja nyomán kezdi feltárni családját és faluját történetét (*Egy százéves levelezőlap nyomában*). A nyomozás so-

rán olyan világ képe bontakozik ki, amelyben a szörnyű háborúk nyomorító hatása alapvetően meghatározta a mindennapokat, az emberek életét. Megismerkedünk a hagyományos paraszti társadalom, kultúra megtartó erejével, amely alapvető volt a túlélés szempontjából a tragikus évek alatt. A könyv tehát a szerző és családja, tágabban egy faluközösség sajátos mentalitástörténetét is feltárja.

A könyvet Vida Gergely hatoldalal *Utószava* zárja (*A megélt idő pecsétje*). Vida olyan szociográfiaként határozta meg a könyvet, amely jóval olvasmányosabb, szubjektívebb a hagyományos helytörténeti munkáknál. A szerzőt tehát saját élményeiben kutató helytörténészként ismerjük meg könyvéből, mivel az írás törzsanyagát gyerekkori emlékei alkotják. Megindítóan személyes, szubjektív vallomás született Csicsay Alajos tollából. Bár a konkrét adatokat, tényeket e tájról és e korokról nem feltétlenül ez a könyv tartalmazza – ez nyilvánvalóan nem is volt a célja –, mégis alapvetően fontos és igaz képet kapunk egy, ma már határainkon túli kis magyar közösség XX. századi történetéről.

Zárásként még egy gondolat a könyv alcíméről: *Jól(el)bánt velünk a történelem*. Az árójelbe tett igekötő jelzi, hogy Csicsay Alajos nem kívánta egyértelmű, megfellebbezhetetlen igazságként megítni a különböző történelmi korokat, azt már az olvasóra bízta.

(*Csicsay Alajos*: Dunán innen, Csilizközben. Csiliznyárad Község Önkormányzata, Csiliznyárad, 2019. 310 oldal, 45 fekete-fehér képpel)

Vasvári Zoltán

KOVÁTS DÁNIEL SZÜLETÉSNAPI KÖTETE

Dr. Kováts Dániel 90 éves. Családja és barátai biztatására írta meg életének első harminc évét. A honismereti mozgalom legérdemesebb munkása a mai Magyarországon, túlzás nélkül mondhatom, hogy

öt mindenki ismeri. Olyan tanítómesterek tanítványa, majd társa, mint a sárospataki vármúzeum történész-néprajzos igazgatója, Balassa Iván, a debreceni, legendás hírű muzeológus, Dankó Imre, a sárospataki teológiai tanár, Újszászy Kálmán és sorolhatnám. Mindegyikükhöz felnőtt a teljesítményt tekintve.

Esze mint a 18–20 éveseké, egészsége 90 év alatti, erkölcsi tisztasága 100%. Ilyen adottságokkal írta meg visszaemlékezését. Életének első 30 éve a következő városok és falvak színterein játszódik. Abaújnásd a születési hely, „*a boldog sziget*”, mint Móricz Zsigmondnak Tiszacsécsé. Ma Szlovákiában Trstené pri Hernáde, a Hernád völgyében, gyakorlatilag magyar lakos nélkül, csak kőhajításra a határtól, ahová Hollóházáról, Lászlótanyáról bár könnyes, de szabad szemmel is jól „*hazalátni*”. Nem csoda, ha önkéntelenül is Kisfaludy Károly verse jut az emlékiró eszébe:

„Szülőföldem szép határa!
Meglátlak-e valahára?
Ahol állok, ahol megyek,
Mindenkor csak feléd nézek.
.....
Kisded hajlék, hol születtem,
Hej, tőled be távol estem!
Távol estem, mint a levél,
Melyet elkap a forgószeél.”

„*Odaveszett Nádasd: nagyapám kúriájának, szülőházamnak még a helyét is nehéz megtalálni. Leromlott, átalakított formájában alig lehet ráismerni a miskolci épületre, ahová édesapám vitte családját, ahonnan középiskolába jártam. Idegenek kezén van az általam építtetett sátoraljaújhelyi ház, amely két évtizeden át hajlékunk volt, akár csak az újszegedi »villa«, ahová nyugdíjas-ként húzódtunk vissza. S még nem is említettem Köszeget, Dobogóköt, Miskolc-tapolcát, a hortobágyi Borsós-tanyát, Perecest, Zemp-lénagárdot, Sárospatakot...*” – írja Kováts Dániel.

Köszeg. A 10 éves Danit ide adják katonaiskolába. A régi magyar hagyományok szerint egy fiúnak katonatisztnak kell lennie a családból, vagy a rokonságból. (Emlékezzünk *A kőszívű ember fiaira*, vagy arra, hogy a gyermek Kazinczy Ferencet is „generálisnak” szánják szülei.) „*Karrierjének*” a második világháború vet véget 1944 őszén.

Miskolc. Édesapja agrármérnök volt, ezt sokáig agronómusnak is nevezték. Így került Miskolcra a család, az apa révén, aki vármegyei gazdasági felügyelő volt, többek között. Itt vészelték át a háború végét; a bombázásokat, az óvóhelyeket, a frontátvonulást. Miskolcon lett a Lévy József Református Gimnázium tanulója. Itt jeles tanuló volt, így is érettségizett, s ezzel felvételt is nyert az akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem, később Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–angol szakára.

Pesti bölcsész lett. „*Most visszatekintve úgy érzem, hogy az 1948., 1949. és 1950. esztendő és 1951 néhány hónapja minden gondom ellenére tartalmas és kellemes volt, hiszen egyetemistának lenni az egyik legpozitívabb élethelyzet. S különösen színesnek látszik ez az időszak, ha az utána következők felől nézzük, hiszen 1951 nyarán börtön, 1952-ben kitelepítés várt rám.*”

A budapesti Markó, Dobogókő. Két egyetemista társával, barátaival egy ártatlan témájú, inkább fiatalosan meditatív újságot állítottak össze *Ezme* címmel. Ezt a hatóság illegális fasiszta broszúrának minősítette a proletárdiktatúra jegyében. Azért az nem hagyható ki, hogy az ítélet alapját képező tényállásból ne idézzek: „*Az 1949. november 20. napján leközölt »Jövők ügyében« című szerzeményében az emberi lét céljával s ezzel kapcsolatban a világnézeti alappal foglalkozott. Megállapította, hogy a világnézeti alap mindnyájunknál egyező: hisznek az Istenben, s amennyire tudnak, igyekeznek kereszténynek lenni. Követendő útként azt jelölte meg: A föld legyen a nép országa, a nép legyen Isten népe. Hadd legyen minden*

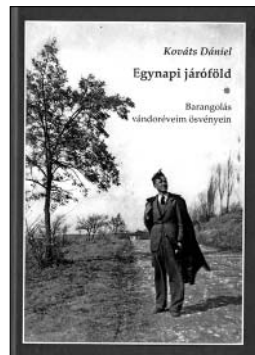
úgy külső formáiban, ahogy azt a szocializmus tudósai megtervezték, de az emberek szívében, akik a társadalmat alkotják, éljen a Krisztus.”

Az ítéletet követően 1951. augusztus 21-én kellett csatlakozni a börtönudvaron egy rabcsoporthoz, Dobogókőn fizikai munkát végzett 1953 februárjáig. Valamiért 10 hónapot „*levágtak*” a büntetéséből.

Vissza Miskolcra, Tapolcára. Hortobágy. „*A hortobágyi kocsis*”. A hortobágyi kényszer táborok egyikét miskolci kitelepítettekkel népesítették be 1952. június 25-én, amikor a tehervagonokban odahurcolt hatodfélszáz emberrel megnyitották a Borsósi Állami Gazdaság munkaerő-utánpótlásának szánt kétrészes táborát Hortobágy községében. Büntetőtábor volt ez valójában a származás, a foglalkozás miatt. Ez volt a „*mélypont*” szerzőnk életében; bár – némi humorérzékkel írja – a szabadság érzete adatott meg neki, mert a kocsisságot választotta, megfelelkezhetett nyomorúságos helyzetéről, láthatta maga fölött a hatalmas égboltot és a rajta formálódó felhőjátékokat. 1953 júniusában bocsátották szabadon az internáltakat.

Miskolc-Pereces. A Miskolchoz csatolt Pereces bányásztelepre került, ahol képesítés nélküli nevelőtanárként alkalmazták az egyetemen végzett három év után. Igen érzéketlen a korabeli bányászélet ábrázolása; sok tanulsággal szolgált.

Zemplénagárd. Mégis a katedrán! A nagyjából 2000 lakosú, isten háta mögötti, világvégi faluban érzi meg igazán a tanítói munka örömét, 1955-től taníthatott ott, s még további négy évig. Ráadásul megkapta az élet legnagyobb örömét, a szerelmet, feleségét, akivel 58 éven át tartó boldog együttélésben lehettek.

Sátoraljaújhely, Sárospatak. Felismerték kivételes egyéniségét és tehetségét, s előbb az újhelyi Kossuth Gimnáziumban tanított 13 éven át, majd 18 évig volt a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola oktatója, négy évig főigazgató-helyettese. Ezekről már csak összefoglalóan ír.

Remélhetjük, gondolhatjuk, hogy megírja még a második, a harmadik 30 évét is? Igen érdekes lehetne...

Kováts Dániel sok megpróbáltatáson ment keresztül. Sok családi bánat és sok elismerés érte. Mindig és mindenütt megállta a helyét.

Befejezésül idézzük az ő összegzését: *„Vándoréveim arra tanítottak meg, hogy nem az anyagi, hanem a lelki, az érzelmi és a szellemi vagyon határozza meg boldogságunkat. Ez a felfogás, persze, azzal jár, hogy egy hosszú és dolgozó életút végén nem hagyok utódaimra kastélyt, üdülőt, birtokot, amint én sem örököltem ilyen javakat... Többen – akik valamennyire ismerik megélt évtizedeim fordulóit – nem hisznek nekem, amikor azt mondom: szép életem volt. Vajon sikerül-e a következő fejezetekben megértetni, hogy miért gondolom így?”*

Igen, sikerült. Könyvének kiadását támogatták legszeretettebb „műhelyei”, amelyekben ma is munkálkodik. A visszaemlékezést rengeteg fénykép és dokumentum teszi szemléletessé.

(Kováts Dániel: Egynapi járó föld. Barangolás vándoréveim ösvényein. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2019. 488 oldal)

Fehér József

A HAZAI NEMZETISÉGEK NÉPRAJZA

2019-ben látott napvilágot a *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből* 9. kötete az 1975 óta folyamatos *A magyarországi nemzetiségek néprajza* sorozat részeként. A Magyar Néprajzi Társaság

kiadványa a Miniszterelnökség támogatásával jelent meg.

A kiadvány 16 szerző 14 tanulmányával köszönti dr. Horváth Sándort, a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztályának elnökét 60. születésnapja alkalmából. Az írások gyakorlatilag mindegyike erre az alkalomra készült dolgozat, így a válogatáskötet a hazai kisebbségkutatást újabb eredeti alkotásokkal gazdagítja.

Az ünnepelt több mint négy évtizedes társasági tagsága, a 16 éve betöltött szakosztályelnöki tisztsége mellett a néprajzi és kultúrtörténeti kutatásban, a felsőoktatásban, a nemzetiségi, regionális és keresztény civil közéletben, a határokon átnyúló kapcsolatokban, a honismereti mozgalomban, a sajtóban, és főként a muzeológia területén megmutatkozó munkásságát tárja fel a kötet kezdeményezője, Kozár Mária néprajzkutató.

A dr. Székely András Bertalan szerkesztésében közreadott gazdag tanulmánykötet körképet ad a magyarországi nemzetiségekről, bepillantást engedve sokszínű hagyományaikba. A néprajz mellett a különböző társtudományok szakemberei a maguk egyéni szemléletével erősítik a nemzetiségtudományt.

Angelidisz Vaszilisz és Vlahosz Györgyi az általuk vezetett A Görög Kultúráért Alapítványnak a magyarországi görög örökség megőrzéséért végzett munkájából ad ízelítőt, amelynek egyik mérföldköve volt az *Agóra* című görög kisebbségi kulturális folyóirat elindítása.

Bácskainé dr. Pristyák Erika geográfus, a Nyíregyházi Egyetem docense a nyíregyházi tirpákság hagyományait, szuburbanizációs és hagyomány-újralesztő folyamatát vizsgálja tanulmányában.

Bedők Péter történész a vallás és az identitás kapcsolatát elemzi a XIX–XX. századi Muraközben, ahol a protestantizmus rövid térhódítását követően, a helyi földesurak katolizálása nyomán a lakosság túlnyomó többsége is a katolikus hitet követte. A

Muraközben élők katolicizmusa összeforrt a horvát nemzeti identitással.

Dr. Bodnár Mónika néprajzos muzeológus a XVII–XVIII. században görögkatolikus vallású ruszin telepések által benépesített Tornabarakony szakrális emlékeit mutatja be. A mára lassan elnéptelenedő település szakrális kisméltékai, a templom mellett a keresztek, emléktábla, emlékmű, szobor, kápolna szerves részét képezi Tornabarakony történetének.

Dr. Cserniczkó István beregszászi nyelvészprofesszor és történész kutatótársa, dr. Fedinec Csilla tanulmányának tárgya a XIX. században Magyarország északi részén, illetve Galícia területén párhuzamosan végbemenő nemzeti ébredés a ruszin lakosság körében, és az ennek nyomán kialakuló ukrán-ruszin paradigmának a nyelvi, nyelvpolitikai szempontú elemzése.

Csorba Béla irodalmár és néprajzkutató, az Újvidéki Egyetem oktatója *Kossuth Šumadiában* című tanulmányában szerb és magyar nyelvű közlések alapján elemzi a Szerbiában sohasem járt, de a szerb népképzletvilágában mély nyomot hagyott kormányzóhoz kapcsolódó képzeteket, az ezzel kapcsolatos kortárs és újabb kori vélekedéseket.

Dr. Horváth Csaba Barnabás történész, politológus és keletkutató legújabb kutatásai alapján összegzi a szkíta kultúrára, valamint a magyarság gyökereire vonatkozó megállapításait. A tanulmány a legfrissebb genetikai adatoknak a régészeti és nyelvészeti adatokkal való kombinálásával igyekszik meghatározni az uráli nyelvcsalád földrajzi eredetét, amelynek nyomán a magyarság eredetére vonatkozóan is újszerű forgatókönyv kezd kirajzolódni.

Dr. Kepéné dr. Bihar Mária és dr. Lendvai Kepe Zoltán szlovéniai néprajzkutatóknak az elmúlt 17 esztendőben több mint 600 tudományos-ismeretterjesztő írása jelent meg a szlovéniai magyarság egyetlen újságában, a *Népújságban*. A szerzőpáros

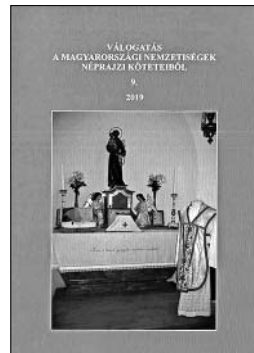
2017 és 2018 között megjelent néprajzi ismeretterjesztő cikksorozatából tekint át néhány írást, amelyek a szlovén és magyar kultúra összefonódására mutatnak rá.

Martyin Emília hazai román néprajzkutató tanulmányában a *karácsonyi kolindálás* népszokását mutatja be, ami a románok legelterjedtebb és legkomplexebb szokása. A magyarországi román településeken a kolindák közül a vallásos tartalmúak maradtak meg leginkább.

Dr. Peykovska Penka néprajzkutató, a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kutatója a bolgárkertészkedés fejlődését követi nyomon Magyarországon az 1930-as években. A munkavállalási engedélyek alapján feltárja a bolgárkertészeti arányát és jelentőségét Magyarországon a két háború közötti időszakban.

Dr. Szenyéri Zoltán történész, kutatótanár a Dombóvár környéki 14 település német nemzetiségű lakosságának létszámváltozását elemzi a 1949–2011 közötti időszakban. A népszámlálások bevallási hajlandóságának alakulása a vizsgált évtizedekben a kutatók sokféle értelmezését váltotta ki.

Dr. Székely András Bertalan művelődésszociológus, nemzetiségkutató a vallás és a hazafiság folyamatosságát vizsgálja az erdélyi magyarörmények önazonosságával összefüggésben. Az Apafi Mihály által adományozott privilégium alapján egész Erdélyben szabadon kereskedő örmények saját compániája az autonómia sajátos formájaként értelmezhető. A későbbi századok során jelentős közéleti, katonai és kulturális, tudományos személyiségeket adtak az országnak. Identitásukban máig egyidejűleg van jelen az örmény származás és a magyarsághoz tartozás tudata.

A kötet aktualitása a sokoldalú, kiváló muzeológus, dr. Horváth Sándor születésnapjának köszönhető, ugyanakkor köszönhetjük a magyarországi nemzetiségek kutatásában született eredmények újabb gazdag gyűjteményét is. A figyelemre méltó könyv létrejöttében fontos szerepet vállalt dr. Székely András Bertalan, a jelen könyv és a sorozat szerkesztője, Kozár Mária szaklektor és Máté György műszaki szerkesztő. A minőségi kivitelezés a Kapitális Nyomdat dicséri.

(Székely András Bertalan [szerk.]: Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 9. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2019. 213 oldal)

Baksa Brigitta

ÚJ TANULMÁNYKÖTET A BÁNSÁGRÓL

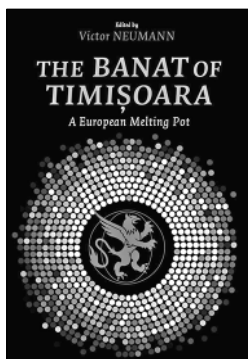
A Temesi Bánság, mely napjainkban is egy etnikailag sokszínű terület, mint történeti régió magában foglalja Nyugat-Románia, Északkelet-Szerbia és Délkelet-Magyarország egyes részeit. A régió központja mindig is Temesvár volt, mely különbözött és különbözik Erdély és Románia többi nagyvárosától. A 2019 tavaszán megjelent *The Banat of Timisoara – A European Melting Pot* című kötet arra a kérdésre keresi a választ,

hogyan áll Temesvár és a Temesi Bánság különbözősége.

Az eredetileg 2016-ban románul megjelent *Istoria Banatului* kötet angol fordítását a Scala Kiadó közreműködésével jelentették meg 2019-ben. Az angol változat megjelenését a szélesebb tudományos körben való használhatósága mellett az is indokolta, hogy Temesvár városa indul az Európa

Kulturális Fővárosa 2021 címért (*Timisoara 2021, European Capital of Culture*). A kötet szerkesztője, Victor Neumann román történész, politikai elemző, a Temesvári Nyugati Tudományegyetem professzora, 2013-tól a Temesvári Művészeti Múzeum igazgatója, ismert szakértője Kelet- és Közép-Európa kultúrtörténetének. Már a címadás is jól jelzi az olvasó számára, hogy egy kulturális, vallási és etnikai szempontból vegyes területről van szó. A *melting pot: olvasztótégely* kifejezés elsősorban a Római Birodalom vagy Amerika kapcsán jut eszünkbe, mely különböző kulturális háttérrel rendelkező népcsoportok együttélését, és az az által generált metszéspontokat jelenti. A Temesi Bánság, lévén határmenti régió, ilyen olvasztótégelyként funkcionált az elmúlt évszázadokban.

A kötet több szempontból is újszerű megközelítést nyújtja a Temesi Bánság történeti vizsgálatának. Példamutató, hogy a régióban élő három nagy nemzet mindegyike képviselteti magát a kötetben. Tizenkét szerb, román és magyar kutató különféle szempontok mentén vizsgálja a terület kulturális egyedülállóságát. A 23 tanulmány tulajdonképpen 23 fejezetként jelenik meg az olvasó előtt, kronológiai sorrendben. A tanulmányok közel 300 évet ölelnek fel, a régió Oszmán Birodalomtól való felszabadulásától napjainkig. A bizánci ortodoxia és a katolikus Európa közé ékelődött terület történetét Savoyai Jenő felszabadításától, a Habsburg Birodalom különféle politikai kísérletein át az 1848-as forradalmi megmozdulásig, az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttéig, a világháborúkat követően pedig egészen 1989-ig követheti végig az olvasó. Szintén említésre méltó, hogy a történeti kutatások mellett kultúr- és művelődéstörténeti eredmények is helyet kaptak a kötetben. Így olvashatunk a régió és a barokk összefüggéseiről, a „bánati barokkról”, a XVIII–XIX. században megújuló bánati festészetről, vagy a bánati oktatási rendszerről a Monarchia idején.

A különálló esettanulmányok színes és élénk képet adnak a Temesi Bánság vallási, kulturális és etnikai életéről az elmúlt 300 évben. Talán a régió történetének művelődéstörténet általi elemzése mutatja a legjobban, miért és hogyan vált a terület kultúrák és nemzetek olvasztótégelyévé. Ez az újszerű, interdiszciplináris megközelítés példaértékű, és mintája lehet az új európai regionális történetírásnak.

(The Banat of Timișoara. A European Melting Pot. Ed.: Neumann, Victor. Scala Arts and Heritage Publishers Ltd., London, 2019. 552 oldal)

Kusnyír Éva

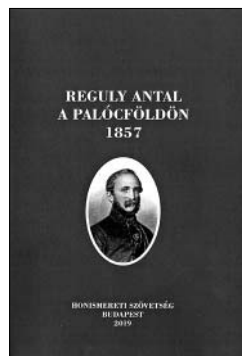
REGULY ANTAL PALÓC JEGYZETEI

Születésének kétszázadik évfordulója alkalmából látott napvilágot Reguly Antal palóc jegyzeteinek helytörténeti és honismereti szempontból újraserkesztett változata. A szerény terjedelmű kötet az 1975-ben megjelent kiadvány (*Reguly Antal palóc jegyzetei 1857*. Eger, 1975) magyar nyelvű népleírásainak anyagát tartalmazza a jelenlegi helyesírási, köznyelvi formában. A Magyar Tudományos Akadémia két kötetben őrzi Reguly Antal kéziratos feljegyzéseit, melyet halála előtti évben, 1857-ben terepi kutatómunka során rögzített a palócok körében. A 300 oldalnyi kéziratra elsőként Balassa Iván hívta fel a figyelmet, amely feldolgozására és kiadására az egri múzeum által szervezett palóckutatás adott lehetőséget 1975-ben. Ennek a kéziratos forrásanyagának rendszerezett és bővített változata a Néprajzi Múzeum kiadásában jelent meg (*Reguly Antal: Magyarországi jegyzetek*. Budapest, 1994).

Reguly Antalt (1819–1858) a szaktudomány a finnugor nyelvrokonság kutatásának megalapozójaként tartja számon, legfőbb tudományos érdemének a szibériai finnugor népek (hantik, manysik, marik, komik, udmurtok) körében 1843–1846 kö-

zött végzett terepgyűjtését tekinti. Szibériai utazásának pártfogói azt várták tőle, hogy uráli kutatásainak nyelvészeti anyagát feldolgozza és közreadja, továbbá szóljon a néprokonságról. Ezzel szemben Reguly, amikor 1849-ben végleg hazatért, ismét komoly tudományos vállalkozásba kezdett: a *néprokonság* kérdését eldöntő összehasonlító vizsgálat elvégzésére készült. Több tudományszakban képezte magát, még a fényképezést is megtanulta. Elsőként a nógrádi, gömöri és hevesi palócok között végzett sokrétű kutatómunkát 1857. szeptember 2-á és október 10-e között. Idejének első részét Fülek vidékén töltötte, legtöbbit Persén, Fülekpilisen, Rapon, Terbeléten, Lapujtón, Fülekkovácsiban időzött. Gyűjtőútjának másik nagyobb állomása a Mátra túlsó oldalára esik: Egercsehi, Uppony, Bánhorvát központtal, ahova szeptember végén utazott tovább. Tekintélyes méretű anyaggal tért vissza hathetes gyűjtőútjáról: a Fülek környéki 12 helységből 40, a Heves megyei 6 helységből 46 részletes antropológiai mérést és leírást, a vizsgált személyekről 96 fényképfelvételt készített. Több mint félszáz települést bejárt, melyek mindegyikéből néprajzi adatközléseket vagy megfigyeléseket rögzített. Reguly alaposan képzett etnográfus, antropológus, nyelvész, geográfus és történész volt egy személyben. Kutatásaiban alapvetően a *néprajzi szemlélet* érvényesült. Egy népet vagy népcsoportot etnikus jegyeinek teljességében igyekezett megismerni. Hazai gyűjtései az összehasonlító magyar néprajzkutatás kezdetét jelentik.

A jelen kiadvány a XIX. századi palóckutatás kapcsán ismereti Reguly sokrétű munkásságát, közli naplótöredékét, majd ezt követően tematikus rendben sorakoztatja fel a palóc népismereti anyagot a népcsoportok

jellemzőitől a társadalmi sajátosságokon át a gazdálkodás, táplálkozás témakörein át a férfi és női viselet részletes ismertetéséig. Újdonságnak számít az a névjegyzék, amely a helységek sorrendjében tünteti fel a gyűjtés idején feljegyzett lakosok nevét és többnyire életkorát, rokonsági kapcsolatát. A másfélszáz esztendő előtti nagyszámú adat számottevő helytörténeti jelentőséggel is rendelkezik.

(Reguly Antal a Palócföldön 1857. Szerkesztette és közreadja: Selmeczi Kovács Attila. Honismereti Szövetség, Budapest, 2019. 80 oldal)

A szerk.

KÖNYV AZ AMERIKAI MAGYAR FÉNYKÉPESZEKRŐL

Fejős Zoltán másfélszáz oldalas legújabb könyve régi kedves kutatási témájából ad ízelítőt. Kulturális antropológusként való szakmai érdeklődésének és a fotótörténetben szerzett kutatói felkészültségének köszönhetően hosszú ideje foglalkozott a kivándorolt magyarok kulturális létformáival, valamint a fotóval mint néprajzos muzeológiai tényezővel. Ez utóbbi témakörben jelentős gyűjteményes kötetet szer-

kesztett *Fotó és néprajzi muzeológia* címmel (Tabula könyvek, 2004. 250 oldal), melynek alapvető tanulsága, hogy a fényképezés kezdettől nemcsak kísérte a néprajz, az etnológia tevékenységét, hanem jelentősen hozzá is járult a szakterület kialakulásához, forrásbázisának

létrejöttéhez. Mindezek jegyében a hazai néprajzkutatásban a műtermi fotózás az alkalmazott antropológia fontos szakterületét látszik képviselni. A szerző az elmúlt év-

tizedek alatt jelentős adatbázist hozott létre mind a hazai, mind az amerikai kutatásai során. Ennek a kutatómunkának egyik látványos eredménye ez a könyv, amely a Néprajzi Múzeum kiadásában az általa megindított *Képtár* sorozat ötödik köteteként látott napvilágot a közelmúltban.

A fotótörténeti vizsgálat tulajdonképpen az amerikai kivándorlás kezdetétől, az 1880-as évektől a második világháborúig terjedő időszakot öleli fel, és amint az előszóból tudjuk, 1920-ban körülbelül ötszáz ezer magyar, illetve magyar származású népességgel lehet számolni az Egyesült Államokban. Egy részük kisebb-nagyobb munkástelepeken, etnikai negyedekben lakott az ország iparvárosaiban. Ahol élénkebb magyar közösségi élet zajlott, mindenütt kiépült egy sajátos etnikai jellegű infrastruktúra és közösségi-kulturális intézményhálózat, és ebben a közegben megtalálhatóak voltak a hivatásos fényképészek. Tevékenységük sokoldalúan szolgálta az individuális-családi és a közösségi igényeket egyaránt. Többnyire ők voltak azok, akik kiszolgálták az amerikai magyar képes sajtót is. A hivatásos fényképészek egy része Magyarországról kivándorolt mester volt, kisebb hányaduk az új hazában tanulta ki a mesterséget, azonban munkásságuk híre nemigen jutott el az óhazába. Amint a szerző utal rá, „*Jó néhányan ki is emelkedtek a hivatásos fényképészek átlagos tevékenységéből, s jó minőségű képeik magas színvonalon örökölték át egy elsüllyedt világ emlékezetét az utókorra. A kiadvány az amerikai magyar fotóörökségnek ezt a markáns rétegét dolgozza föl és foglalja össze. Egyszerre nyújt adattári rendszerben alapvető adatokat az amerikai magyar fényképészekről, valamint – a szűkös keretek szabta – társadalomtörténeti és vizuális antropológiai elemzést a feltárt fotódokumentumokról s azok alkotóiról.*”

A bevezető tanulmány a migrációs előzmények áttekintése során az amerikai magyar fényképészek és műhelyek számbavételének és felderítésének körülményeiről, a

kutatástörténet sajátosságairól is képet ad, hasonlóan a névjegyzékbe felvett 96 fotográfus mindegyikével kapcsolatban végzett kutatások nehézségeiről és egyenetlenségeiről. A fotóhasználat és a fényképezési szokások vizsgálata során a szerző rámutat, hogy az amerikai fényképfelvételek jelentős része a különböző egyesületeket, és azok tagjait ábrázolja, leginkább a tablóképek örvendtek közkedveltségnek. Továbbá az amerikai fényképek egyik fő kontextusa a sajtó volt, ami nemcsak az amerikai magyar lapok, hanem a jelentősebb magyar újságok igényeinek a kielégítését is szolgálta. A bevezető tanulmány négy jelentős amerikai magyar stúdió létrejöttének és működésének részletes ismertetését nyújtja.

A kötet második fejezetét az *Adattár* címszó alatti névlexikon és műhelykataszter alkotja, amely ábécésorrendben tárgyalja a 96 felderített fényképész életútját és tevékenységét, természetesen változó méretű ismeretanyag alapján, legtöbb esetben képi ábrázolásokkal, jobbra portrékkal kiegészítve.

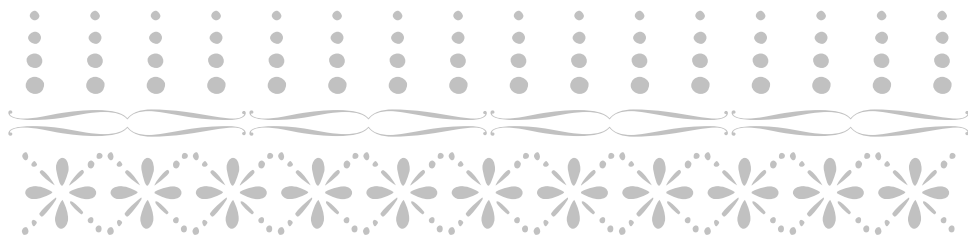
A kötet terjedelmének nagyobb részét a *Katalógus* adja, a 120 tételnyi fényképnagyítás és a hozzá tartozó részletes dokumentáció közreadásával. A szemléltető illusztrációs blokk képeit Fejős Zoltán tematikus rendbe sorolva állította össze. Az első nagyobb egységet a portrék adják, majd ezt követően az esküvő, házaspárok, családok változatos kompozíciójú képei következnek. Nagyszámú és többnyire rendkívül látványos tömegjeleneteket ábrázolnak a különböző testületek és csoportok fényképei. Az

épületeket és néhány épületbelső, helyiséget rögzítő, meglehetősen sikerült felvételt követően néhány jelentősebb műterem képanyagából nyújtott válogatást láthatunk, végezetül pedig a jelzetlen képek következnek. A látványos fotográfiák többségének lelőhelye amerikai, azonban jelentős a magántulajdonban és a Néprajzi Múzeum birtokában lévő képek száma, valamint a terepgyűjtések során szerzett anyag.

Végezetül Fejős Zoltánt idézem: „*A kutatás e kötettel nem ért véget, inkább a további munkára és gyűjtésre serkentő első összegzésnek számít. Remélhetőleg mások érdeklődését is felkelti, s újabb tanulmányok, kiadványok születnek majd. Ez a kötet csak úttörés. Fő célja, hogy hozzáférhetővé tegye azt a hazai közgyűjteményekbe véletlenszerűen bekerült képanyagot, amely az Egyesült Államokban 1945 előtt működött magyar fényképészekről származik. Annak érdekében, hogy minél több fényképésztől hírt lehessen adni, kiegészítésként néhány jelentősebb amerikai magyar, illetve amerikai gyűjtemény, valamint magángyűjtő anyagát is felhasználtam. Mindez a sok tízezernyi valaha létezett képnek csupán hírmondója, az egykori fényképésmestereknek állított szerény emlék, de mégis több, mint ami ebből a fotótörténeti hagyatékból Magyarországon valaha is megismerhetővé vált.*”

(Fejős Zoltán: Amerikai magyar műtermi fényképészek az 1880-as évektől a második világháborúig. KépTár 5. Technikai szerkesztő, koordinátor: Bata Timea. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2020. 152 oldal)

Selmeczi Kovács Attila

Andrásfalvy Bertalan: Jövönk gyökerei. Írások népművészetről. Válogatta, szerkesztette, utószót írta: *Máté Gábor*. MMA Kiadó. 2019. 512 old.

Az anyanyelv az én hazám. Kárpát-medencei magyar fiatalok gondolatai a magyarságról, hazáról, múltról, jövőről. Válogatás a Magyar Kultúra Napja tiszteletére meghirdetett pályázat dolgozataiból. *Palóc Társasági Könyvek* 9. Szerk.: *Z. Urbán Aladár*. Kiadja a Palóc Társaság. Ipolybalog é. n. [2018] 438 old. – *Györfy Hajnalka:* Ünnepe a Magyar Kultúra Napján; *Györfy Hajnalka:* Az anyanyelv az én hazám; *Baliga Janka:* A gyimesi táj; *Antal Imola-Katalin:* „Hazám, hazám, te mindenem...” [Gyimesközéplek]; *Gonczi Ákos:* Édes anyaföldem [Horgos]; *Klonka Áron:* Szülőhelyemen [Magyarkanizsa]; *Tóth Gergő:* Mindenhol jó, de legjobb otthon! [Tardoskedd]; *Éter Mátás:* Szép vagy, gyönyörű vagy szülőföldem [Topolya]; *Méhes Arnold:* Egy szobor két élet [Bácskossuthfalva]; *Dargó Kristóf:* Vár állott, most kőhalom [Boly]; *Demeter Attila:* Gyógyítás és gyógyulás természetes úton; *Györfy Hajnalka:* Az egészséges élet titka; *Lugosi Csenge Anna:* Isten patikája; *Szöke Tamás:* A patkolókovács; *Tóth Gergő:* A tardoskeddi fafaragó; *Kiss Tímea:* A falverés [Magyarkanizsán]; *Boga Biborka:* Kerekesség és bordakészítés [Erdővidéken]; *Györfy Hajnalka:* Ezer mesterek, mesteremberek Székelyföldön; *Bíró Réka:* Cserépvetés Nagybaconban; *Molnár Ábel:* Fel a kalappal! [Dorogi kalapviselőtről]; *Samu Csilla:* Nagyapám, a vasóntó [Vajdaság]; *Gál Tímea:* Néphitek és népszokások Olaszteleken; *Boga Biborka:* Szellemi és tárgyi emlékek a családi hagyományban [Baróton]; *Kovács Anita:* Hagyományápolók, éltető hagyományok [Kéménden]; *Tornay Jennifer:* Kincselszáda; *Kávai Ágoston:* Alkotni a szépség törvénye szerint [Bácska]; *Androvics Franciska–Rancsó Dorottya:* Hetényiek kálváriája; *Mike Bernadett:* Emlékezés régiekre [a Prügyön született Laczkó Lászlóról, Domokos Pál Péter moldvai útítársáról]; *Birizdó Szabolcs Mihály:* Családom 1989-ben [Marosvásárhely]; *Gergely Dániel:* Nagyapám mesél; *Klukon Vajk Gergely:* A „második verekedés”; *Ferencz Tamás–Balácsi Erika:* Nagy idők tanúja – Beszélgetés Varga László nyugalmazott lelképásztossal [Marosvásárhely]; *Jónás Nikolett:* Egy kis helytörténet [Felvidék]; *Kotiers Ráhel Annamária – Rancsó Sarolta:* A hetényi

leventemozgalom; *Zódi János:* Mesét mondok, valóságot [Vajdaság]; *Fülöp Dorottya:* Egy szál virág az emlékekért [Csókfalva]; *Demeter Anita:* Élettörténet [Nagybacon]; *Kacsó Roland Szilárd:* A bebecstetői első világháborús síremlékek [Nyárádment]; *Bzduch Farkas:* Szenteld meg porait... [Az Isonzó menti csatákról]; *Bíró Adél:* Egy élettörténete [Perbete]; *Balogh Blanka–Vigh Benjamin:* Első világháborús áldozatok emlékének ápolása [Felvidék]; *Max, Mojzész:* Katonadolog [Felvidék]; *Pöthe Katinka:* Családi fényképek üzenete (Szlovákia); *Tatár Ágnes Tekla:* Porlócsontú ősök [Fogaras]; *Szabados Norbert:* Egy falusi Tanár Úr élete [Szerbia]; *Baráti Tamás:* Akikre büszkék vagyunk [Ipolyság]; *Kučera Judit:* Családtörténet [Ipolyság]; *Cochior Ramona:* Petrás Incze János emlékezete [Dumbavény, Moldva]; *Gyurka Valentin Lőrinc:* Utat adtam a búnak [Külsőrekecsin]; *Kávai Áron:* Hallgasd meg, hogy mit mesél, és néha öleld át a nagymamát! [Bácska]; *Molnár Rudolf:* A játékony ezermester [Kulcsod]; *Éter Máté:* Egy Mikszáth-regény utóélete [Bácska]; *Benedek Huszár Gábor:* Főhajtás egy huszadik századi életút előtt [Erdővidék]; *Sándor Cynthia:* Hogyan élték meg a régiok a gyermekkort? [Kicsind]; *Farkas Sára:* A tojásdíszítés hagyománya [Párkány]; *Tandi Adél:* Földből, tűzből, vízből és szeretetből formálva [Magyarkanizsa]; *Szuketi István:* Néphagyományok és népszokások ápolása környezetünkben [Kelenye]; *Csorba Imola:* A varyasi társasbál; *Petri Stefánia:* Egyszer volt, hol nem volt [Topolya]; *Varga László:* Életem regénye [Makó]; *Skladán Friderika:* Elképzelesem jövőm életéről [Ipolyság]; *Jambrich Benjámín:* Hazámért fogok élni [Balassagyarmat]; *Szalai Mátás:* Én itthon maradok [Balassagyarmat]; *Kovács Alex:* Itt az én világom [Kúla]; *Jusztin László:* Az anyanyelv az én hazám [Óbecse]; *Farkas Boglárka:* Érzem, mert megélem [Barót]; *Villant Enikő:* A magyar nyelv nemzetmegtartó erő [Ipolyság]; *Varnyú Kinga:* Nemzetegyesítő gondolatok [Óbecse]; *Fodor Alexandra:* Magyar iskola – magyar végvár [Feled]; *Ferkó Réka:* Mi lesz velünk, magyarokkal? [Tiszaásvány]; *Tatár Ágnes Tekla:* Mi lesz ezután? [Barót]; *Jablonsky Benjámín:* Határokkal szabdalt magyarság [Ipolyság]; *Németh Enikő:* Mi lesz velünk, magyarokkal [Somorja]; *Kávai Konrád:* Emlékszem még [Kecskemét]; *Németh Miklós Attila:* A harmatos hó.

Aranymadár. Tanulmányok Tánccos Vilmos tiszteletére. Szerk.: *Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel.* Kriza János Társaság – BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézet – Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2019. 1055 old. – *Péntek János:* Az idő és a pálya létrafokai – Tánccos Vilmos 60 éves; *Jakab Albert Zsolt* (összeáll.): Tánccos Vilmos bibliográfiája; *Mohay Tamás:* Régi imák Ligetről [Baranya m.]; *Balázs Lajos:* Sorsfordulatok népi imái; *Kész Margit:* „Sok szép imádságot leírtam” – Archaikus imák a szakrális népi kéziratok füzetekben Ugocsa megye magyar falvaiban; *Takács György:* „Ráztatban, harmatban fejték...” – Adalékok egy gyimesfelsőlöki ráolvasó interetnikus kapcsolataihoz; *Kapaló, James:* „Ő felolvastam nekem egy imát, és én visszaolvastam neki” – Gagauz nők csodásan szerzett olvasni tudása és az álmokban megjelenőráolvasások; *Perger Gyula:* A szöszék világossága. Erkölcs, szokások és hiedelmek a felvilágosodás-kori katolikus prédikációkban; *Iancu Laura:* A 99%-os bizonyosság. – Istenkép és kontextusa a népi vallásosságban; *Vámos Gabriella:* Gyógyulás és gyógyítás a hit erejével (is); *S. Lackovits Emőke:* Szent Flórián tisztelete a bakonyi és a Balaton-felvidéki közönségekben; *Bárh János:* Házszenelés a 18–20. századi római katolikus erdélyi levéltári források tükrében; *Barna Gábor:* Vezetők és vezetettek – Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási társulatban; *Lukács László:* Ne menjen a világ Csíksomlyóra!; *Nyisztor Tinka:* Pusztina – Kacsika, Căcica–Pustiana. – Moldvai zarándoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén; *Vass Erika:* A 25. gyalogos zarándoklat Esztergomból Mátraverebély-Szentkútra; *Kis-Halás Judit:* Magyar magok Máriagyűdön – A szenthely újraértelmezése; *Limbacher Gábor:* A kör megjelenése, szerepe és jelentősége; *Szacsvai Éva:* A Hunyad megyei reformátusok ördögei a 17–18. szd-ban; *Harangozó Imre:* A szent idő arcai... Magyar szentek – ortodox freskók; *Kész Barnabás:* Motívumok és jelképek az ugocsa magyarság 19–20. szd-i diszítőművészetében; *Terdikné Takács Szilvia:* Krisztus teste szánkon – Az oltári-szentség jelvilága a teológiától az archaikus népi imádságokig; *Székely Melinda:* Az újszülött beavatása Feketelakon; *Halász Péter:* „...akkor ha így volt nekem, akkor így volt az egésznek” – Lakodalmi szokások a moldvai Lészpeden; *Szőcsné Gazda Enikő:* Mézeskalácsosok a csíksomlyói búcsún; *Fejős Zoltán:* A nép mint látvány – Egy tíz éves kiállítási koncepció, elő- és utóirattal; *Kemecsi Lajos:* Tárgyak, szövegek, szimbólumok. Gondolatok a Néprajzi Múzeum új állandó kiállításának koncepciójáról; *Gráfik Imre:* A val-

lások élet dokumentumai tárgyi céhemlékekben; *P. Szalay Emőke:* A „Bibliás Órálló” I. Rákóczi György fejedelem uralmát kannái észak-magyarországi gyülekezeteknek; *Tamási Ildikó:* Számik (lappok) a budapesti állatkertben. Az egzotikus és idegen narratívumai; *Jakab Albert Zsolt:* Az első világháború emlékezete Kolozsváron – Kertek, helyek, alakzatok; *Könczei Csongor:* „Rakja a sipkájába, erre a célra megfelel az is...” – Hétköznapi „magyar irredentizmus” a két világháború közötti Erdélyben; *Ádám Biborka:* December elseje és a kettős hatalmi szerkezet Székelyföldön; *Tekei Erika:* A „homo fetivus” az Utunkban és a Korunk második felében; *Mód László:* Szempontok a szüreti fényképek értelmezéséhez – Esettanulmány Csongrádról; *Könczei Csilla:* A vizuális médiumok testetlenné válása; *Blos-Jáni Melinda:* „Örömet szerezni az embereknek” – A videózás, mint pasztorációs gyakorlat Gyergyó- és Udvarhelyszéken az 1980-as és az 1990-es években; *Séra László:* Humor a tánccban; *Furu Árpád:* Észrevételek Csík és Gyergyó néhány településének utcarendszeréről; *Bodó Csanád – Heltai János Imre:* Beszélni valahogyan: magyar nyelvi revitalizáció Moldvában; *Peti Lehel:* „Nem lehetünk mindannyian tradicionálisak”: Nyelvi interakciók, változó identitások – moldvai csángók nyugat-európai migrációban; *Ilyés Sándor:* Toldi Miklóstól az interdiszciplináris üzenetekig – Megjegyzések a moldvai csángók kutatásának egyéni tapasztalataihoz; *Lajos Veronika:* Újabb bolyongások egy moldvai csángó terepen – Kontextusok és tudástartalmak az antropológiai megismerés és értelmezés folyamatában; *Kovács Kiss Gyöngy:* „Az szőlőnek dolgarúl” – Szőlők és szőlőtermesztés a kora újkori Kolozsváron; *Prikler Szilvia Beatrix:* „En szolga legény, ipam pedig gazdaember lévén, házába beházasodtam” – Egy 19. századi válóper történeti és társadalmi aspektusai; *Holló László:* Egy tragikus sorsú gróf és a radnóti Kornis–Rákóczi–Bethlen–kastély erdélyi római katolikus státus általi megvárlásának története; *Gyöngyössi Orsolya:* Mozaikok a csongrádi kisgyermekek mindennapjaiból a 19. század elejétől az első világháborúig; *Papp Árpád:* „Kilenc kilométerre innen...” – A bori munkaszolgálatosok útja a kies közép-bácskai tájon, Cservenka és Zombor környékén, ahogy azt néhány helyi kívülálló látta; *Gagy József:* Sztrátya Domokos, kollektivista (1962–1967); *Marton József:* Csík-szentkirályi Lestyán Ferenc (1913–2008), a küzdelem példaképe; *Órsi Julianna:* Pap Béla lelkész kiállása a társadalom jobbtáásáért a koalíciós években; *Kürti László:* „Mikisziporti öregek” – egy amerikai magyar közösség emlékei; *Vajda András:* Tehénfogat helyett traktor és személya-

utó – Motorizáció a marosmegyei Sáromberken; *Szabó Á. Töhötöm*: Újabb temetői rendeletek – és ami mögöttük van; *Zsigmond Győző*: Népi gombászat Csíkbán; *Pozsony Ferenc*: Vázlat Csíkszék népi kultúrájáról; *Verebélyi Kincső*: A regölés hosszú rögös útja; *Hála József*: Mikor jelent meg Résó Ensel Sándor Magyarországi népszokások című klasszikus műve?; *Olosz Katalin*: Mailand Oszkár és a Kisfaludi Társaság; *Benedek Katalin*: Egy recenzió utóélete; *Magyar Zoltán*: Csíki Szent László-hagyományok; *Szulovszky János*: Hogyan lett Regiment Káplánból nagyváradi püspök? – Anekdóták és történeti adatok Kalotay Ferencről; *Fazakas Emese*: Ló- és kutyanevek az erdélyi régiségben; *Karácsony Molnár Erika*: Ég a Tisza és szalmával oltják... Nagytmondó mesélők, hazugságmesék nyomában; *Voigt Vilmos*: Old proverbsnever die... – A szólások továbbfejlődése vagy kiüresedése napjainkban; *Bajkó Árpád*: Halottbúcsúztatás Zsobokon – Gál Jankó László köszöntőmondó írásszokásai; *Keszeg Vilmos*: Munkába járni – Intézmény-, munkaantropológiai vázlat; *Mikos Éva*: A kulturális örökség funkcióinak változása a 20. szd. társadalomtörténeti folyamatai tükrében; *Silling István* vajdasági kutatásairól; *Hoppál Kál Bulcsú*: Molnár Tamás, a magyar bölcsele – Két filozófiatörténeti toposz.

Az Arany-család mesegyűjteménye. Szerk.: *Domokos Mariann* és *Gulyás Judit*. MTA BTK Universitas–MTA Könyvtár és Információs Központ. Bp. 2018.

Ádám Gyula: A megkerült Paradicsom. Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. 2019. 218 old. – „Szívszorongató fotógyűjtemény ez a csodálatos album” Székelyföld és Moldva magyarságának hagyományos világáról, „aligha akad olyan magyar ember, aki száraz szemmel végig tudná lapozni”.

Balázs Attila: Zugliget története. MOM Kulturális Központ Nonprofit Kft. Bp. 2019. 137 old.

Barabás László: Ünnepeink népi színháza. Erdélyi játékos népszokások karácsonytól pünkösdig. Mentor Könyvek. Marosvásárhely 2017.

Bara Erzsébet: Lini István élete és pályaműve (Ady Endre iskolája, a Zilahai Wesselényi Kollégium). Zilah 2017.

Bayer Árpád – Dindi István – Garbóci László – Janzsó János: Tények, történetek, képek – Budafok-Tétény/22. Kiadja Karsay Ferenc polgármester. Bp. 2018. 484 old.

Bárh M. János: Névöldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 2018. 176 old.

Báti Anikó: Mai menü. Néprajzi tanulmányok a változó táplálkozaskultúráról. *Életmód és tradíció* 16. MTA BTK Néprajztudományi Intézet. Bp. 2018. 208 old.

Bécsi Napló. Az ausztriai magyarok lapja. Főszerk.: *Deák Ernő*. Bécs 2019. 5. 12 old. – A tartalomból: *dr.Karvansky Mónika*: Szentegyházi Gyermekfilharmónia vendégszereplése Bécsben; *Martos Péter*: A Páneurópai Piknik és az időkapu; *Bradean-EbingerNelu*: Etnikai kisebbségek Közép-Európában; *Libor Dániel*: Magyar, mint idegen nyelv – ferde szemmel; *Benyák Mária*: Húsz év – sok örömmel, sok munkával [a Pozsonyi Casinóról]; Emlékkonferencia Borbándi Gyula születésének 100. évfordulójára; *Nagymihály Zoltán*: Borbándi Gyula a magyar rendszerváltásról; *Fehér Márta*: Hunyadi János Belgrádban; *Wagner, Margarete*: Magyarország és lakóinak ábrázolása; *Bakos Edit*: Sára Sándor (1933–2019).

Bélfenyéri Tamás: A váradai püspökség koldulórendi kolostorai a középkorban. Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Nagyvárad 2016. 134 old.

Bocz Péter:Elrabolt esztendő – Pestről kitelepítettek Hajdúdorogon (1951–1953). *Hajdúdorogi füzetek* 24. Kiadja a Mészáros Károly Városi Könyvtár. Hajdúdorog 2019. 209 old.

Borkommunikáció. Aszútól a zenitig. Szerk.: *Veszelszki Ágnes*. Századvég Kiadó. Bp. 2018. 302old.

CUMANIA. A *Kecskeméti Katona József Múzeum Évkönyve* 28. Szerk.: *Wicker Erika*. Kecskemét 2018. 360 old. – A tartalomból: *Benkő Elek – Somogyvári Ágnes – Tóth Csaba – Wicker Erika*: Székely György (1955–2017); *Kriston Vízi József*: Negyed százada hunyt el Sztrinkó István néprajzkutató; *Somogyvári Ágnes*: A Nagyrév-kultúra településrészelete és edénydepója a Kiskunfélegyháza–Izsáki út lelőhelyen; *Knip István*: A tájhasználat változásai térben és időben (A hajósi és a császártöltési határ terepbejárásának eredményei); *Balogh Csilla – V. Székely György*: 5. századi alán tör Kiskunfélegyháza-kővágó-érről; *Wicker Erika*: 16-17. szd-i rác-vlah

temető Felsőszentiván és Bácsbokod határán; *Pánya István*: A Duna szerepe Baja és Bátmonostor kora újkori történetében; *Pánya István*: Kora újkori erődített élésházak Bács-Kiskun megyében; *Bereznai Zsuzsanna – Schön Mária*: A hajósi Szüzanya kultusza; *Holczer József*: Egy kecskeméti folklórgyűjteményből; *Fábián Borbála*: Újévi üdvözetek Kecskemétről a 19. szdból; *Kis-Krisztián Bálint*: Nyomdák, kiadók és könyvkereskedők Bács-Bodrog vármegyében (1867–1918); *Kürti László – Papp Klára*: „Már az ember állatnak van számítva” – ifj. Kónya Pál (1899–1988) első világháborús naplója; *Mácsainé Iván Éva*: „A Csajkásban legyen a magyarságnak egy végvára” – Tervek a hadirokkantak csajkáskerületi telepítéséről az I. világháború végén; *Sági Norberta*: Adalékok a Kecskemét kulturális gazdálkodásában résztvevő különböző társadalmi csoportok életmódjához a 20. szd. elején; *Hajagos Csaba*: Malenkij robot a Tiszaugi-hídnál; *Wicker Erika*: Mándics Mihály; *Mándics Mihály*: A szülőföld szolgálatát tekintem legfontosabb feladatomnak; *Wicker Erika*: Fehér Zoltán; *Fehér Zoltán*: „Milyen kár, hogy te nem lettél néprajzos” (Pályám emlékezete); *Wicker Erika*: Fehér Zoltán műveinek válogatott bibliográfiája.

Cseke Péter: Örtüzek parancsa. Erdélyi variációk nyelv és lélek szövetségére (1918–2018). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. Kolozsvár 2018.

Cseke Péter: A teljesség sóvárgása. Irodalomtörténeti tanulmányok 1981–2016. Nap Kiadó. 2019.

Csipe nyi tett. Három évtized a magyarság szolgálatában. (Szerk.: *Z. Urbán Aladár*). *Palóc Társasági Könyvek 13*. Ipolybalog 2019. 378 old. – *Z. Urbán Aladár*: Előszó; Tevékenységünk 2014. Nyarától; Magyar Kultúra Napja – Tanulmányírói pályázat kicsiknek és nagyoknak; Ősi tudás – rovásírás vetélkedők; Honszerető barangolások – honismerettel honszeretethez; Turulmadár őrzi népét; Áldozatuk jóra parancs; Erdély üzen; Tengerhez, magyar!; Arany padján üldögélve; A magyarságversek ünnepe; Sajó Sándor Emlékév; Főhajtás a költő nyughelyén; Irodalmi estek, könyvbemutatók; Köszönöm, Isten, ezt a szép világot; Sajó Sándor emléktábla-avatás Óbudán; „Rendületlenül” irodalmi vetélkedő; „Magyarnak lenni: nagy s szent akarat – Versmondó; Magyarnak lenni büszke gyönyörűség – Emléklülés; A magyarnép valódi történetének hirdetője; További „cseppnyi tettek”. *Bodzsár Gyula*: Igazi sikertörténet a Palóc Társaság; *dr. Fehér Csabáné Tamás Judit*:

Ünnepel a Palóc Társaság; *Láposy Mónika*: Köszöntő szavak a Palóc Társaság megalakulása 30. évfordulóján; *Herczeg Hajnalka*: A közös munka dicsérete; *Szidiropulosz Archimédész*: Mély gyökerű rokonságérzés; *Lukács Ágnes Márta*: érdemes!; *Kanizsa József*: A Krúdy Kör és a Palóc Társaság kapcsolata; *Friedrich Klára*: Isten éltesse a Palóc T-gyerekkonkorságnak; *Szakács Gábor*: Tisztelet a Palóc Társaságnak; *Mácsadi János*: Harminc év; *Hahné Duray Éva*: Sok cseppnyi tett; *Kois Szilvia*: Az ősök szelleme kötelez; *Csáky Pál*: Üdvözet; *Halász Péter*: Egy cseppnyi tett; *Halász Péter*: Előszó Jó itt élni! c. kötethez; *Györfy Hajnalka*: Nyílt levél a magyar diákoknak; *Kávai Konrád*: Emlékszem még...; *Neszméri Tünde*: Visszatantítjuk őseink tudását; *Farkas Éva*: Rovásírás és nemzettudat; *Szabó Klaudia*: Csaták hőseinek nyomában; *Batta György*: Első olvasókönyvem; *Z. Urbán Aladár* előadásai: A haza minden előtt! [Kölcseyről]; A végvár és költője [Balassákról, Balassiról]; Jobbágy Károly sírjánál; Ne feledjünk! [Emlékezni Trianonra]; A Palóc Társaság Ipolyságon; Krúdy, Krúdy, Krúdy; Krúdy Gyula és Szécsénykovács; Emlékezünk, emlékeztetünk [Trianonra]; Magyar volt és Ember – A közép-európai mártír [Esterházy János]; *dr. Molnár Imre*: Helytállni magyarként, emberként [Esterházy János]; *Hrubik Béla*: Betűkoszorú a hazaszeretet költőjének [Sajó Sándor]; *Cságyoly Péterfia Béla*: A trianoni fájdalom költője és mi [Sajó Sándor]; *Pálinkás Tibor*: A költő sírjánál [Sajó Sándor]; *Z. Urbán Aladár*: Sajó Sándor emléktáblájához; *dr. Molnár Imre*: A földemesi patak hullámverése és az örök remény; *Kocsis István*: A történelem-hamisítás és Európa eljelentéktelenedése; *Kovács Emese*: Igaz történetek családomról [Párkány]; *Izrael Szilárd*: „...nem lehet feledni, nem, soha!” [Komárom]; *Mempski Sára*: Elődeink dicsősége utódainkban teljesül [Nagymácséd]; *Jablonský Benjámín*: Én iskolám, köszönöm... Mit adott nekem a magyar iskola? [Kóvár]; *Kovács Alex*: A magyar nyelv az otthonom [Kúla].

A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület Évkönyve XLVIII. Szerk.: *Gergelyné Bodó Mária*. Szeged 2019. 143 old. – A tartalomból: *Kakas Béla*: Kedves Olvasó!; *Marjanucz László*: Lecturis Salutem!; *Marjanucz László*: Bél Mátyás országleírása Csongrád megye példáján; *Antal Tamás*: Temesvári ítéletábra szervezése 1890-91-ben; A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület 2018. évi programja; Tagjaink által szervezett programok; *Ormos Zsuzsanna*: Tájékoztató a 2018. évi februári közgyűlésről; *Gulácsiné Somogyi Ilona*: Tisztújító közgyűlés Csongrádon; *Károlyi Attila*: Regionális helytörténeti honis-

mereti műhely; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Átfogó történelmi tabló jelenetekben dualizmus korából; *Gulácsiné Somogyi Ilona*: Tájékoztató a 2018. évi áprilisi közgyűlésről; *Rostáné Hajdú Erzsébet*: 10. születésnapját ünnepelte a honismereti verseny; *Gergelyné Bodó Mária*: Alkotó honismerők bemutatkozása a Honismeret Napján 2018-ban; *Delí Albin*: Emléktábla Jerney János tiszteletére; *Kurunczi Mária*: Jerney Jánosról; *dr. Markos Gyöngyi*: Joó Kálmánné Dudás Ilona visszaemlékezése a Dorozsmai Tájházbán; *Lőkös Sándorné*: Honismereti nap Hódmezővásárhelyen; *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Gasztronómiai és helyismereti élmények a szigetvári ifjúsági akadémián; *Lőkös Mihály*: Vásárhelyikum; *Kovácsné dr. Faltin Erzsébet*: Az én felsővárosom c. könyv bemutatójáról; *Molnár Sándor*: A makói Alkotó honismerők kiállításáról; *Károlyi Attila*: A Csongrád megyeiiek a Temesvári Magyar Napokon; *Hézsó Ferenc*: Honismerő alkotók Hódmezővásárhelyen; *Mucsi Linda – Szilágyi Kitti*: Az V. Országos Hon- és Népismereti Konferencia; *Némethné dr. Balázs Katalin*: Rendezvénysorozat Szegeden a magyar nyelv tiszteletére; *Károlyi Attila*: V. Honismereti Civil Regionális Találkozó; *Dömötör Mihály*: Alkotó honismerők kiállítása Mindszentben; *Kocsis Pál*: A hontalanság évei – A csehszlovák-magyar lakosságcsere emlékeztünk Pitvaroson.

Csorba Csaba: „Szerettem volna, ha nem kísért a múlt”. Sátoraljaújhely zsidóságának története. Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány. Sátoraljaújhely 2017. 224 old.

Emődi András: Régi templomi toronyórák Biharban és környékén. Erdélyi Múzeum Egyesület – Királyhágómelléki Református Egyházkerület. Kolozsvár-Nagyvárad. 2018. 126 old.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk. *Radeczki Éva*. 2019. 2. 35 old. – A tartalomról: *Németh Zoltán*: Abaúji Szavalóverseny; *Horváth Csabáné*: Rákóczi Emlékév 2019; *Sándor Róbert*: Híres abaújiak – Bacsó Péter; *Zsák Anikó*: Wass Albert felolvasó est; *Takács Edit*: Válgunk újra nemzetét!; *Vargáné Czap Rita*: Wass Albert maraton – Igazgyöngyszemek gyermekesarak; *Vargáné Czap Rita*: Szent László szavalóverseny.

Encsi Hírek. A város polgárainak lapja. Főszerk. *Radeczki Éva*. 2019. 3. 35 old. – A tartalomról: *Szeles András*: Emléktábla a holokauszt encsi áldozatainak; *Karsai Attila*: Nemzeti Összetartozás Napja városunkban; *Sándor Róbert*: Harminc éve hunyt el Márka Sándor; *Kércsi Tibor*: Büszkeségünk Klárika óvónéni – Huszonkét

nap, ötszázötven kilométer gyalogszerrel; *Horváth Csabáné*: Dayka Gábor; *Rácz Lászlóné*: Magyarország az egyetlen ország, ami önmagával határos;

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Balázs Katalin*. Kolozsvár 2019. 2. 44 old. – A tartalomról: *Dr. Kovács Lehel István*: Hadszintér-turizmus Erdélyben; *Veres Ágnes*: XV. EKE-gyermekverseny; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Pál Gyöngyi*: EKE-Kolozsvár 1891; *Kocsis András, Pánczél Tibor, Ősz István Béla, András Erika, Német Levente, Vita Erzsébet*: EKE Marosvásárhely; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csikszéki EKE; *Kinczel Ferenc*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; EKE Brassó; *Szolláth Hunor*: Szovátafürdő – a Sóvidék gyöngye; *Szolláth Hunor*: Szováta, mint fürdőhelyiség kialakulása és korai története 1.; *dr. Kálmán Attila*: Maros megyei kastélyok – Honismereti buszostúra; *Kocsis András-Ősz István Béla*: Istenszéke-túra; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *dr. Kovács Lehel István*: Erőd: egy kultúra bölcsője; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Bara Lilla*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Laczkó-Szentmiklósi Endre*: Sissi-emlékek Székelyföldön 3.; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – Háromszékből Csángóföldre: Orbaiszék, Bodzai-havasok, Moldva; *Nyisztor Miklós*: Veress Ferenc portréja Czárán Gyula; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Jánosi Csaba*: Tusnádfürdői séta Bányai Jánossal; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Túra Daradics Panninéni emlékére a Melegárokba; *Bélfenyéri Gábor*: A pöfeteggombák világa; *Bartók Attila*: Védett területek rejtett kincsei – A Retyezát Nemzeti Park 1.; *Lőrinczi István – Sáska Pál*: A házsongárdi temetőben nyugvó EKE személyiségek: Bagaméri Béla (1922–2013); *dr. Ruzs Otília*: Meteorológiával kapcsolatos írások a régi turistalapokban 1.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Balázs Katalin*. Kolozsvár 2019. 5. 44 old. – A tartalomról: *Dr. Kovács Lehel István*: Ki miért járja a természetet?; *Kovács András*: Az EKE XXVIII. Vándortáboráról; EKE-bakancs 8: Eröss Zsolt emlékére; EKE-bakancs 9: Ősök és hősök útján; *Kocsis András*: Suttogás a szélben, avagy gondolatok a Páring körül; *Laczkó-Szentmiklósi Endre*: Sissi-emlékek Székelyföldön 6.; *dr. Kovács Lehel István*: Két világ határa a Lovak havasán 1.; *Deák László*: Az EKE Múzeum értesítője; *Balázs Katalin*: Erről írtak eleink – Az Erdély életrajza; *Jánosi Csaba*: Gyergyóremetei borvíz – A Bölcsesség

kútja; *Bélfenyéri Gábor*: A legmérgezőbb gombák Erdélyben; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – A turisztikai fősodron túl: Gyalui-havasok, Kis-Küküllő mente, Nyikó mente; *dr. Ruzs Ottilia*: Meteorológiával kapcsolatos írások a régi turistalapokban 4.; *Miklós Melinda*: EKE Négyfalu; *dr. Kovács Lehel István*: EKE Brassó; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *Kovács-Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Pál Gyöngyi*: EKE – Kolozsvár 1891; *Gáspár László Zsolt*: EKE Háromszék; *Gáspár András – Kocsis András*: EKE Marosvásárhely; *Pál Terézia*: EKE Gutin Osztály Nagybánya; *Bara Lilla*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *Balázs Katalin*: EKE Gyergyó; *Farkas Aladár*: Botjelvény Borszékéről.

Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóirata. Fel. szerk.: *Balázs Katalin*. Kolozsvár 2019. 6. 44 old. – A tartalomból: *Dr. Kovács Lehel István*: Új fundamentumok az örök körforgásban; *Veres Ágnes*: EKE-turistabál a kolozsvári Kaszinóban; *Dr. Kovács Lehel István*: Túravezető-képző Várfalván; *Dr. Kovács Lehel István*: ERA-közgyűlés a barlangok, fürdők és kastélyok világában; *Péterffy Ági*: Csalogató Csalhó; *Dr. Kovács Lehel István*: Két világ határa a Lovak havasán 2.; *Gáspár László Zsolt*: Kisbakancs-túra az Úz Bence menedékháznál; *dr. Polgárdy Géza*: Száznolcvan éve született dr. Bedő Albert, az EKE első tiszteleti tagja; *Deák László*: Az Erdélyi Kárpát Egyesület virtuális múzeuma; *Köllő Miklós*: Erkölcsei csőd új házat építeni, 2.; *dr. Ruzs Ottilia*: Karácsonyi időjárás régen és most; *Bélfenyéri Gábor*: A feltételesen ehető gombák; *Kenyeres Oszkár*: Hazajárás Erdélybe – A hunyadi tavaszból a csíki nyárba; *Jánosi Csaba*: A Gödemester-háza borvíz; *Laczkó-Szentmiklósi Endre*: Sissi-émlékek Székelyföldön 7.; *László Zsolt*: EKE Háromszék; *Péterffy Ágnes-Katalin*: Csíkszéki EKE; *Ósz István Béla, Pánczél Tibor, Kocsis András*: 13. Teleki Teljesítménytúra; *Kovács Kendi Lehel*: EKE Székelyudvarhely; *Lázár Tibor*: EKE '91 Nagyvárad-Bihar; *Szilágyi Eszter*: EKE Marosvásárhely; *Lózer Beáta*: EKE Szatmárnémeti; *Koncz Géza*: Őszi túra a Kakas-taréjra; *Szabó Katalin*: 25 éves a Szatmárnémeti EKE; *Sükösd Sándor*: EKE Marosvásárhely; *Pál Gyöngyi*: EKE-Kolozsvár 1891.

Erdélyi Múzeum. Szerk.: *Tánczos Vilmos*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása. Kvár 2019. 2. 260 old. – A tartalomból: *Szakál Anna*: „Ismerem-e Tiboldit? Már ki ne ismerné itt Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat!” – A kiváló tanító, a híres alkalmi költő és a szorgalmas gyűjtő Tiboldi

István; [*Egyed János*]: Hiedelemadatok Kóborról 1944-ből; *Halász Péter*: A „virágospálcá” rituális szerepe a moldvai magyarok lakodalmi szokásaiban; *Zsigmond Győző*: Szent György-nap a 20. században egy mezősegi faluban, Botházán; *Székely Melinda*: Szerelmi varázslás Feketelakon; *Tóth Mária Orsolya*: Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrásytelepen; *Dimény-Haszmann Orsolya*: A Cseh Tibor Emlékkönyvtár története – Állományépítés, dedikációk, kapcsolatháló; *Gagy József*: Vidéki villanyhasználat – egy [deményházi] villanyos esete; *Tatai Orsolya*: A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészeti képzés a kulturális örökség olvasatában.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvpolók Szövetsége. 2019. XLI. 2. 24 old. – A tartalomból: *Adamikné Jászó Anna*: A klasszikus magyar irodalom olvasásának szükséges voltáról; *Balogh Judit*: Szenvedő ige, passzív jelentés; *Büky László*: Aki-e a sarkantyú, meg a holografikus menyecske? *Kemény Gábor*: Utassy József: Züg Március; *Kulcsár István*: Én kimondom; *H. Varga Márta*: Betetszikel, beimádomoz, behúház és társaik; *Sólyom Réka*: Újabb beigekötős szavak; Kisebbségi Babilóniánk – Máté Lászlót kérdezi *Balázs Géza*; *Nemesi Attila László*: Hányféle volna van a magyarban; *Horváth László*: Alapból beszélt nyelvi, de már irodalmi is; *Blankó Miklós*: Az anyanyelvet is tanulni kell; *Grétsy László*: Búcsú Elekfi Lászlótól; *Kacsokovics-Reményi Andrea*: A Nyelvtudományi Intézet etimológiai szótárai: két régebb, és egy készülő új.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvpolók Szövetsége. 2019. XLI. 3. 24 old. – A tartalomból: *Kerzenszky Richárd*: Otthon, haza, anyanyelv; *Balogh Judit*: Van valami jó ötleted?; *Büky László*: Tyúkhúsleves; „A szavak bűvöletében élek” – Szilvási Csabát kérdezi *Balázs Géza*; „75 éves fiatal vagyok” – Szikszainé Nagy Irma válaszol *Balázs Géza* kérdéseire; *Elek Lenke*: Nyelvjúító zöldségek; *Schirm Anita*: Beszélt nyelvi jelenségek Balassi korából; *Gerstner Károly*: Nyelvészeti konferencia a vizsolyi bibliáról.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvpolók Szövetsége. 2019. XLI. 4. 24 old. – A tartalomból: *Klinghammer István*: A magyarság a Kárpát-medencében; *Balázs Géza*: Thaly Kálmán rejtőzködő retorikája; *H. Varga Márta*: Kivilágos kivirradt; *Kemény Gábor*: Kiss Benedek: Nyelvenre levelet képez; *Grétsy László*: Maximál és maximalizál; *Géczi*

János válaszol *Birtalan Andrea* kérdéseire; Kuna Ágnessel beszélget *Mészáros Márton*; „Minden nagy közösségi kérdésben veszítettünk” – Bodó Barna válaszol *Balázs Géza* kérdéseire, *Kemény Gábor*: Hogyan (ne)mondjuk?; *Blankó Miklós*: Olvasni jó! – kötelezőt is; *Ludányi Zsófia*: Nem tervezem eldönteni...; *Bácsi Enikő*: Házastársak kérdései a 16–18. szd-ban; *Dóra Zoltán*: Gyógy-szertárnevek és helyesírásuk.

Édes anyanyelvünk. Fel szerk.: *Grétsy László*. Kiadja az Anyanyelvpolók Szövetsége. 2019. XLI. 5. 24 old. – A tartalomról: A hitében és nyelvében élő erős nemzet nem ismer ... – Tőkés Lászlót kérdezi *Balázs Géza*; *Balogh Judit*: A mondatfajta és a beszélő szándék; *Balázs Géza*: Szimmetria és nyelv; *Büky László*: Törpe Tin és a meszelés; *Kemény Gábor*: Illyés Gyula: Újévi ablak; *Horváth László*: Rangidős; *Elek Lenke*: Kóstoló a gasztronyelvűből; *Mózes Huba*: „Hadd-lám, tahó bárd mennyit ér?”; *Kemény Gábor*: Új szavakat tanulok; Nyelvi nyársak között – Farkas Árpád erdélyi költőt kérdezi *Birtalan Andrea*; „Az anyanyelv nem csereszabatos” Demeter Szilárdot kérdezi *Balázs Géza*; *Grétsy László*: A százéves Láng Miklós köszöntése; *Blankó Miklós*: „A legszentebb játék rimmal vagy rímtelenül; *Csernyák Hajnalka*: A mentális lexikon működése jelnyelvhasználók körében; *Schirm Anita*: Hát mit ki nem fejezhet egy hát?!

Fehér Zoltán: Bátya települése és népi építészete. *Kalocsai Múzeumi Értekezések 18.* Szerk.: *Romsics Imre*. Kalocsa 2017. 296 old.

Filep Tamás Gusztáv: „Azt hittem egykor, hogy csapatmunkában veszek részt”. Beszélgetések kisebbségkutatókkal. Kriterion. Kolozsvár 2019.

Forgács András: Az embermentéstől a Wallenberg bizottsáig. *Wallenberg füzetek VI.* Roul Wallenberg Egyesület. Bp. 2019. 148 old.

Földrajzi Múzeumi Tanulmányok. Főszerk.: *dr. Kubassek János*. Kiadja a Magyar Földrajzi Múzeum. Érd 2019. 20. sz. 272 old. – A tartalomról: *Domaniczky Endre*: Magyar emlékek a Melbourne-i konzuli iroda konzuli kerületében; *Farkas Erika*: A Balaton-kutatási projekt (1891–1920) eredeti dokumentumok alapján; *Ivánfi Miklós*: Cholnoky Jenő eszmei-politikai arcéle; *Mender Ákos*: Lakó Károly, egy elfeledett természettudományi és néprajzi gyűjtő nyomában; *Rybár Olivér*: A természettudományok büvkörében – Cholnoky Jenő veszprémi diákévei; *Sárkány Mihály*: Magyar László helye és szerepe a magyar afrika-kutatás történetében; *Tóth*

Álmos: Katona Mihály tudós, a magyar geológia hajnalkorából; *Vasné Tóth Kornélia*: A köz szolgálatában – Halla Alfréd érdi és országos hatókörű tevékenysége; *Lehoczki Zsuzsanna*: Járványos megbetegedések Érden 1829 és 1831 között; *dr. Messik Miklós*: Magyar emlékek az Egyesült Királyságban VI.; *Kovács Sándor*: Pápa Pál, Érd jegyzője; *Bartha Lajos* – *Lehoczky Zsuzsanna*: Az érdi üstökös – Az 1843. évi üstökös leírása az érdi Historia Domusban; *Magyar Kálmán*: Visszaemlékezés az 1956-os forradalom és szabadságharc érdi napjaira; *Kuglics Gábor*: Prinz Gyula-megemlékezések Püspökmolnáriban 2011–2016 között; *Rybár Olivér*: Szülővárosában [Veszprém] állítottak szobrot Cholnoky Jenőnek; *Mácsai Anetta*: Múzeumpedagógia a Magyar Földrajzi Múzeumban 2011–2017 között; *Lendvai Timár Edit*: 375 nap alatt a föld körül Balázs Dénes nyomában – Országos Földrajzverseny a Magyar Földrajzi Múzeumban; *Udvarvölgyi Zsolt*: Egy ember gesztus – Teleki Pál közbenjárása Germanus Gyula érdekében a korabeli források tükrében.

Füredi história. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *dr. Rácz János*. Kiadja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2019. 1. 44 old. – A tartalomról: *Rácz János*: Szomszédaink helynevei; *Lovas, Földesy Gabriella*: Híres emberek Füreden: Paulay Ede, Madách Imre, Lónyay Menyhért, Varsányi Irén; *Béresi Ákos*: A Pajtás hajó balesete I.; *Szelle Zoltán*: A SZOT Sétahajózási Központ története; *Budáné Bocsor Ágnes*: A Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület tevékenysége – 2018.

Füredi história. Helytörténeti folyóirat. Fel. szerk.: *dr. Rácz János*. Kiadja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 2019. 2. 40 old. – A tartalomról: *Rácz János*: Szomszédjaink helynevei X.: Felsőörs; *Tóth-Bencze Tamás*: Adalék a balatonfüredi színjátszás történetéhez; *Tóth-Bencze Tamás*: Száz éve írták [Balatonfüredről]; *Béresi Ákos*: A Pajtás hajó balesete II.; *Csizmazia Darab József*: Kocsis Pál „újraértelmezte” a híres balatonfüredi szőlőgyógymódot.

Garda Dezső: Az erdélyi fejedelemség és Gyergyó. Hadimúzeum Alapítvány. Bp. 2018.

Gazda Klára: Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete. *Kriza Könyvek 42.* Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2017. 312 old.

A gerendási pusztából született község, Csabaszabadi. Szerk.: *Harangzó Imre*. Csabaszabadi község önkormányzata. 2018. 176 old. –

A tartalomból: *Kesjár Mátyás*: Előszó; *Beliczey Miklós*: Szülőföldem emlékei; *Harangozó Imre*: Vidékünk evangélikus szlovákságának vallási hagyományaihoz, hitvilágához és világképéhez; *Harangozó Imre*: És nincs már több kémény; *Fodor Ferencné*: A Beliczey-major (Csabasabadi) fiókposta története; *Pócsik Edit*: Alapinformációk Csabasabadi jelenkori történetéhez; *Kesjár Miklós*: Mutassuk be magunkat; Csabasabadi történelmi összefoglalása.

Görgei. Az ismeretlen Görgei. Kiállítása Magyar Nemzeti Múzeumban. Főszerk.: *Hermann Róbert*. Szerk.: Radnóti Klára – Bertók Krisztina. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 2019. 445 old. – *Varga Benedek*: Előszó; *Hermann Róbert*: Görgei Artúr pályafutása; *Radnóti Klára*: Az ismeretlen Görgei; A kiállítás katalógusa; *Riedel Miklós*: Görgey Artúr vegyészeti tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után; *Vajda László*: Görgei a képzőművészetben; *Lengyel Beatrix*: Pillanatképek Görgei életében; *Szilágyi Artúr*: Görgei Artúr megítélése a magyar költészetben a 19. szd. második felében; *Zimonyi Zoltán*: Áruló Nagy-Idán; A szépirodalom Görgei-képe 1900–2019; *Deák-Sárosi László*: „Az igaz ügy örökre veszve nem lehet” – Görgei Artúr megjelenése filmekben.

György V. Imola: Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem, mint narratív identitás. *Emberek és kontextusok 15*. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kvár 2018. 224 old.

Gyuricza Péter: Visszidensek. Magyarország Barátai Alapítvány. Bp. 2018. 223 old. – Tizenkét életinterjú visszatért menekültekről.

HEPEHUPA. Szilágysági művelődési folyóirat. Főszerk: *Fejér László*. XVII. 2017. 3. 112 old.– A tartalomból: *Bogdán Zsolt*: A reformáció kezdetei Zilahon; *Kozma Dezső*: Palást és poézis – Tompa Mihály 200 éve; *Fejér László*: Az első magyar útleíró [Szepsi Csombor Márton]; *Vida János*: A világ, Somlyói Báthory István korában; *Nagydobai Kiss Sándor*: A két Doba, ahogy én láttam; *Márkus László*: Lyukpincék és kellek Szilágyzoványon; *Bódizs Edit*: Mártonffy, vályogvetés, kenderáztatás – Interjú nagymamával.

HEPEHUPA. Szilágysági művelődési folyóirat. Főszerk: *Fejér László*. XVIII. 2018. 1. 112 old.– A tartalomból: *László László*: Petri Mór élete és munkássága; *dr. Széman Péter*: Dr. Mártonfi István, mindenki orvosa; *Péter Mónika*: Ady Endre Kalotaszegen; *Bíró Lajos* – *Sebestyén*

Kálmán: Kalotaszeg történetírása fényben és árnyékban; *Várday Károly*: Visszaemlékezések (1921); *Bódizs Edit*: Gázos kút, gázos sír – Interjú a nagymamával.

HEPEHUPA. Szilágysági művelődési folyóirat. Főszerk: *Fejér László*. XIX. 2018. 2. 112 old.– A tartalomból: *László László*: A legnagyobb magyar király – 2018, Mátyás emlékévk; Szemelvények Mátyás király életéről szóló történelmi munkákból; *Ábrám Zoltán*: Hepehupás, hétszilvafás önérzet; *Bódizs Edit*: Pánkó, safrang, köcsönkapálás – interjú nagyapámmal; *Mondák Mátyás királyról*; *Gáspár Attila*: Dobai lakodalmi rigmusok; *Szabó Árpád*: Tanár – helytörténész – néprajzkutató [Major Miklós].

Hermann Gusztáv Mihály – Orbán Zsolt: Csilágösvény. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kvár 2018. 496 old. – A könyv nem tesz pontot a székely eredetkérdésben folyó véget nem érő vitákra, lépésről lépésre követi, miképpen jelenik meg a székelység szkíta–hun eredetének tana a középkori krónikásoknál, hogyan él a reneszánsz és a felvilágosodás írástudóinál, erősödik a nemzeti romantika virágzása idején, milyen csatornákon szivároghatott át a népi tudatba, s nyilvánul meg a kortárs közhitben.

Hetyei László: Újpesti stadionok. Aposztróf Kiadó. Bp. 2018. 240 old.

Hitet átható humor. Holczer József emlékezéseiből, írásaiból összeállította *Bereznai Zsuzsanna*. A *Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 4*. Kecskemét 2019. 560 old.

Honosság / Hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék / Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században. Szerk.: *Papp Árpád*. Szabadkai Városi Múzeum. 2018. 254 old. – A tartalom: *Fábián Margit*: Remények és csalódások földje, Bácska; *Szóts Zoltán*: Bukovinából Bácskába – A hontalan hazatérők; *Fülöp Hajnalka*: Múlt és jövő között: A bukovinai székely viselet és kelengye a Bácskában (1941–1944); *Landgráf Ildikó*: „...ahova visznek, ott leszek”. Bukovinai székely mesék, mondák és történetek Bácskából; *Nagy István*: Bukovinai székelyek Tolnában; *Németh Ferenc*: Ígérni boldogabb hazát: az örömmámortól a kiábrándulásig; *Veres Emese-Gyöngyvér*: Erdélyi menekültek Torontálban és Bácskában; *Sajti Enikő*: „Kérünk az itteni Nemzetország számára 100 darab fegyvert – A bánáti magyarok helyzete Szerbiában, 1941–1944; *Fábián Borbála*: Katolikusok Észak-Bácskában az 1940-es évek első felében; *Kovács Ró-*

bert: A szabadkai zsidóság nyelvi megoszlása; *Mačković, Stevan*: Szabadka és a felszabadulás után likvidált polgári személyek; *Papp Árpád*: A feljelentések diszkrét bája és a rekonstruálható múlt; *Vörös T. Balázs*: Emlékmű helyett.

Hózer Benjámín: Riadó! Fejezetek a XVI. kerület és elődtelepüléseinek tűzoltó és légoltalmi múltjából. *Kertvárosi Helytörténeti Füzetek* 49. Kertvárosi Helytörténeti Emlékezet Központ. Bp. 2019. 144 old.

H. Varga Márta: Változó anyanyelvünk. Írások a magyar nyelvről. *Az Ékesszólás kiskönyvtára*, 64. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2019. 153 old.

Itt van anyánk, Mária. Összeállította: *Nyisztor Tinka*. Fotók, grafikai szerkesztés: *Ádám Gyula*. Kiadja a Puszttinai Szent István Egyesület és a Hargita Megyei Kulturális Központ. Puszttina – Csíkszereda 2018. 43 old.

Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Változó ruralitások. A vidékiség mai formái. *Kriza Könyvek* 45. Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2019. 264 old. – A vidék változó képe; *Vajda András*: Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások; *Balogh Balázs – Fülemile Ágnes*: Jelenlét, kapcsolattartás és terpmunka módszerek a változó Kalotaszegen; *Kovács Barna*: Jegyzetek a megélt tér fogalmához; *Gagy József*: Deszakralizáció – A földhöz való viszony megváltozásának új fordulata vidéken; *Peti Lehel*: A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen; *Szilágyi Levente*: Parasztok és mezőgazdasági vállalkozók – Piacozási gyakorlatok egy szatmári faluban [Óvári]; *Simon Zoltán*: Diversgens társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerek és identitásvetületek az Alsó-Nyárad mentén; *Nagy Ákos*: Szocialista urbanizáció és ruralitás – Kollektivizálási és városrendezési kísérletek; *Sárosi-Blága Ágnes*: A rurális elit identitásának vidékfejlesztési szerepe; *Bíró A. Zoltán*: Szempontok innovatív agrárkezdeményezések társadalmi beágyazottságának vizsgálatához; *Bodó Julianna*: A munkamigráció hatása a rurális közösségekre; *Balatonyi Judit*: A külföldi munkavállalás gyimesi értelmezései: problémák és lehetséges megoldások a mindennapi és nyilvános diskurzusok szintjén; *Kotics József*: Folytonosság vagy megtorpanás? – A zabolai cigány–magyar kapcsolatviszonyok váltoásfolyamata 1998–2018; *Bali János*: Párhuzamos ruralitások Kárpát-medencei református falusi közösségekben; *Kiss Dénes*: Kastély a faluban – Kísérlet az épített örökség és annak társadalmi környezete közötti viszony vizsgálá-

latára; *Szabó Lilla*: Kalotaszegi Magyar Napok – hagyományteremtés, vagy politikai játszma?

Kántor Lajos – Láng Gusztáv: „Száz év kaland”. Erdély magyar irodalmáról (2018–2017). Boorkart. Bp. 2018. 798 old.

Kiss Róbert Richard: Így látják a magyarokat a világban. Magyar Nyelvőr Alapítvány. Bp. é.n.

Kommunista kiskirályok. Szerk.: *Majtényi György – Szabó Csaba – Mikó Zsuzsanna*. Libri Kiadó. Bp. 2019. 408 old.

Komoróczy György: Könnyű Katát táncba vinni. Anyanyelvi ismeretterjesztő írások. Eurórint. Nagyvárad 2018.

Kordics Imre – Péter I. Zoltán – Farkas László: A nagyváradi rulikowski temető. Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Nagyvárad 2019. 162 old.

Kovács Géza: Nagyszeben. Útikönyv. *Erdélyi városok*. 2019. 110 old.

Kovács J. Attila: Székelykeresztúr vidékének növényzeti öröksége. *Tertema*. Barót 2019. 220 színes fotó, 8 térkép, 143 gyalogtúra vázlat.

Kovács Dániel: Úton a szép magyar beszédhez. Írások a Kazinczy-versenyek tapasztalatairól. Kazinczy Ferenc Gimnázium. Győr 2019.

Kubassek János dr.: A Himalája magyar remeteje. Kőrösi Csoma Sándor életútja, kortörténeti és földrajzi háttérrel. Panoráma. Bp. 2014. 513 old.

Kubassek János dr.: A Szahara bűvöletében. Az „Angol beteg” igaz története – Almásy László hiteles életrajza. Panoráma. Bp. 2018. 463 old.

Ladányi András: Mussó könnyecseppek. Magánkiadás. Nyíregyháza. 2018. 248 old. – Galíciából származó ruszin család élete.

Ladányi András: Kilenc nap Kárpátalján. Útirajz. Kárpátok Művészeti és Kulturális Egyesület. Nyíregyháza. 2019. 360 old.

Magyarul imádkoznak Szent István gyermekei a templomban. Összeállította *Nyisztor Tinka*. Fotók, grafikai szerkesztés *Ádám Gyula*. Puszttina 2015. 40 old.

Magyar Szemle. Magyar Szemle Alapítvány. Főszerk.: *Gróh Gáspár*. 2019. 7–8. – A tartalom-ból: *Gróh Gáspár*: Szekfű Gyula vitái – Beszélgetés Monostori Imrével; *Petrik Béla*: A krónikás emlékezete – Száz éve született Borbándi Gyula; *Falusi Márton*: Költői igazságszolgáltatás és politikai teológia Nagy Gáspár lírájában; *Szatmári Mária*: Architektúra és teológia – A pannonhalmi apátsági templom felújításáról; *Guttman Barnabás*: A magyar királyok vallásosságáról a kora újkorban; *Réti László*: A kun miatyánkkal Bécstől az alföldi birtokpererekig.

Magyar úton. Szerkesztette, az előszót és a bevezető tanulmányt írta *Z. Urbán Aladár*, segítők: *Csipka Rozália*, *Urbán Árpád*, *Urbánné Péter Bernadett*. *Palóc Társasági Könyvek* 8. Ipolybalog 2014. 188 old. – A tartalom-ból: Előszó, Útonjáró (tevékenységünk 2009 óta), Kárpát-medencei birtoklevelünk a rovásírás, A trianoni fájdalom költője: Sajó Sándor, Az ősi gyökér él és tanít, Honszerető barangolások; Tovább, tovább...; *Z. Urbán Aladár*: Sorsunk: a magyarságunk; Trianoni harangok; *Z. Urbán Aladár*: Az emlékezetből (majdnem) kitörölt költő; *Pekár István*: Előszó Sajó Sándor – a honszerető költő és pedagógus c. kötetéhez; *Z. Urbán Aladár*: Szép szülőföldem Felvidék; *Z. Urbán Aladár*: Emléktábla örökíti nevét [Sajó Sándornak]; *Farkas Gergely*: Emlékbeszéd Sajó Sándor szobránál; *Z. Urbán Aladár*: Palóc Társaság és a rovásírás; *Z. Urbán Aladár*: „A jövő még dicsőbb sorsot tart...” – emlékbeszéd Zselizén; *Fuksz Sándor*: Szoboravató beszéd [Badinyi Jós Ferenc szobránál]; *Z. Urbán Aladár*: Amit adtál, bennünk tovább él – A 80 éves Molnár V. József köszöntése; Tengernyi könnynél többet ér egy cseppnyi tett – *Z. Urbán Aladár*ral beszélget *Bencsik János*; *Szalay Ferenc*: Köszöntő; *Böhm András*: Mit tehetünk ma az ipolymenti magyarok érdekében?; *T. Pataki László*: Lehetünk az öröme [a radványi Balassi-emléktábla avatásán]; *Kanizsa József*: Élő, igaz magyar irodalmi kapcsolatok; *Bíró József* és *Bíró Mária*: A Palóc Társaság 25 éves évfordulójára; *Halász Péter*: Palóc „gyökereim”; *Kolczonay Katalin*: Nem vagyunk hontalanok; *Praznovszky Mihály*: Palócnak lenni; *Patakiné Kerner Edit*: Drága Szabinka, Aladár!; *T. Pataki László*: Itt élned kell...; *Simon M. Veronika*: E rab föld mind az én hazám; *Bodzsár Gyula*: Vezetéknévünk írásáról; *Baráti Tamás*: „Mert a haza nem eladó”; *Gyórfy Hajnalka*: A kincs neve: édes anyanyelv; *Szabó Zsófia*: Mitől magyar az ember? *Polgár Csilla*: Gyökereink – Mitől magyar az ember?; *Horváth Gábor*: A magyar kultúra összetartó ereje a trianoni tragédia tükrében.

Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa I–XI. Kariosz Kiadó. Bp. 2018. – I. Alapítási mondák 347 old.; II. A., B. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök. 519 és 457 old.; III. Hősök, történelmi személyek. Tematikus csoportok 354 old.; IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok 547 old.; V. Legendák. Vallásos témájú mondák 618 old.; Bűn és bűnhődés 308 old.; VII. Betyármondák. Betyárok és más törvényenkívüliek 846 old.; VIII. Kincsmondák 460 old.; IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák 519 old.; X. Motívumindex és bibliográfia 892 old.; XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása 480 old. és 133 kép.

A Makói József Attila Múzeum évkönyve III. Szerk.: *Nagy Gábor*. Makó 2019. 198 old – *Katona-Kiss Attila*: Adatok a kun legénybotok művelődéstörténeti hátteréhez; *Kunkovács László*: Bevehető vár a valóság; *Gyanó Szilvia*: Mária születésnapja Kiskanisznán; *Vincze Klára*: Száműzetés, kínvallatás és megégetés – Kökényné és Szandáné makói boszorkányok pere; *Bogoly József Ágoston*: A közösséghez kötődő néprajzi érték, a Dorozsmai Tájház; *Végső István*: Korcsolyázók, bércspeklők, zenekedvelők – 1945 előtti civil élet Kiskunhalason; *Bene Zoltán*: A történelem vége és a néprajz; *Ozsváth Gábor Dániel*: Tisza menti napsugaras oromzatok az Óperencián innen és túl; *Lipták Dániel*: Vonós tánczene az eleki románoknál; *Nagy Gábor*: Csanádi és csongrádi juhászok szürei a 20–21. szd.-ban.

Micae Mediaevales V. Fiatl történések dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról V. Szerk.: *Fábián Laura*, *Gál Judit*, *Haraszi Szabó Péter*, *Uhrin Dorottya*. ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák. Bp. 2016. 265 old. – *Draskóczy István* – *Körmendi Tamás* – *Nagy Balázs*: Előszó; *Benei Bernadett*: Az ablativus absolutus használata a magyar krónika 11–12. szd-i szövegösszegeiben; *Gál Judit*: A világi hatalomgyakorlás és az egyház az Adria-tenger keleti partvidékén a 12–13. szd.-ban: a magyar, a velencei és a szerb egyházpolitika összehasonlítása; *Haraszi Szabó Péter*: A prágai egyetem hallgatói Luxemburgi Zsigmond magyar királyi udvarában; *Ince János*: 360 évig zálogban – A Szepesség elzalogosítása; *Jáky-Bárdi Bogáta*: A 14. szd-i étkezési kultúra tárgyi emlékei Visegrád, Duna-parti út 1. kerámiaanyaga alapján; *Kádas István*: Sárosi „reform” Miklós fia Miklós ispánsága idején (1374–1380); *Kálmán Dániel*: A középkori magyar armálisok címerei 1437–1490 között; *Kanyó Ferenc*: Szemponatok Óbuda késő középkori polgárságának vizsgálatához; *Rokai Melina*: Egy

délszláv család és a magyar humanizmus – Szilágyi Erzsébet rokonsága; *Tóth Péter*: „Feldúlták és elfoglalták” – megjegyzések a morvák Kárpát-medencei jelenlétének kérdéséhez; *Uhrin Dorottya*: Szent Katalin, mint az uralkodók patrónusa.

Miklós Alpár: Idegen utazók Máramaros sóbányáiban (15–19. szd.) *Emberék és kontextusok 14.* EME Kvár 2017. 427 old. és 38 térkép.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata.* Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2019. 3. 30 old. – A tartalomról: *Lakatos Demeter*: Kedves üsmeretlen testvér; *Halász Péter*: „Zavaras századok folyamán Szabófalva büszkén áll”; „Soha nem fog már Szabófalvába betörni a magyar nyelv” – *Mirk Szidónia és Petres László* beszélgetése Perka Mihály szabófalvi történelmetanárral; *Petres László*: Szabófalvi, újfalu, ploszkucényi helyek, arcok – Úti jegyzetek.

Moldvai Magyarság. Fel. szerk.: *Mirk Szidónia-Kata.* Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda 2019. 4. 30 old. – A tartalomról: Oh, szép Jézus; *Halász Péter*: Románvásár környéki katolikus (magyar eredetű) települések; *Uő.*: Localități-catolice (de sorginte maghiară) din preajma orașului Roman; *Petres László*: A részletek hiánya Borgovántól Domafalváig; *Ioan Ferent*: Az első katolikus telepek megalapítása Moldvában; *Uő.*: Descăle carea primelor colonii catolice în Moldova; *Pozsony Ferenc*: A hejgetés; *Borbáth Erzsébet*: A harmincadik tanévnyitó szentmise.

Móser Zoltán: *Jut az ember két világhoz... Eszszék és tanulmányok József Attiláról.* Magyar Kultúra Kiadó. Bp. 2019.

Nagyszalontai népballadák és epikus énekek. 1912–1919. Sajtó alá rendezte *Olosz Katalin.* *Kriza Könyvtár.* Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2018. 472 old. és 16 fénykép.

Összeállította: *Halász Péter*

HÍREK

Emlékhelyet emelnek a recski tábor helyszínén. Nemzeti emlékhelyet hoznak létre az egykori recski kényszermunkatábor helyszínén. Erről a Nemzeti Emlékezet Bizottságának (NEB) elnöke és egyik tagja beszélt 2020. július 20-án az M1-en annak kapcsán, hogy 70 évvel ezelőtt, 1950. július 19-én hozták létre a mátrai község melletti kőbánya közelében három éven keresztül működő kényszermunkatábort. Földváryné Kiss Réka történész, a NEB elnöke a diktatúra, az erőszak szimbólumának nevezte a titkos recski kényszermunkatábort, ahol válogatott kegyetlenséggel bántak a rabokkal és emberi mivoltukban alázták meg őket. Gyakran úgy emelték ki a társadalomból az oda internáltakat, hogy a családjuk mit sem tudott róluk – mondta. (Magyar Nemzet 2020. júl. 21.)

Megújult a budai Vár díszkútja. Megújulva hirdeti Mátyás legendáját a budai Vár ikonikus díszkútja. A Nemzeti Hauszmann Programban felújított Mátyás-szökőkút az elmúlt évszázadban soha nem esett át olyan rekonstrukción, mint most – mondta Fodor Gergely kormánybiztos. Hozzátette: visszakerültek a kutyák pórázai és pótolták Mátyás számszerjének húrját is, amelyek az eredeti alkotásnak részei voltak. A Nemzeti Hauszmann Program feladata, hogy a városrész visszanyerje a világörökséghez méltó rangját. A következő évek feladata a József főhercegi palota, a Vöröskereszt egykori székháza és a Honvéd Főparancsnokság rekonstrukciója, valamint a Szent György tér teljes rendbetétele – ismertette a kormánybiztos. (N. O. Magyar Nemzet 2020. szept. 3.)

HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁR, 2021

1021 k. Magyarországra érkezett Gellért püspök.

1346. Nagy Lajos hadjárata Nápoly ellen (András öccsének meggyilkolása miatt)

1371. Először lépték át az ország határait török seregek.

1446. Hunyadi János Tirgoviste mellett legyőzte Drakul vajda seregét.

1446. A gazdag kassai kereskedők alapszabályának átírata, amely a legrégebbi magyarországi kereskedőcéhi statútum is egyben.

1571. Zsámboki (Sambucus) János Bécsben kiadta Lazarus János legrégebbi térképét Magyarországról.

1571. Nagybiccsén megkezdődött a Thurzók reneszánsz kastélyának építése, amelyet a milánói Syroth János Kilián irányított.

1696. Kuruc felkelés a Bodrog menti Hegyalján.

x 1721. Mészáros Ignác (Felsőbár) író, műfordító († Buda, 1800. nov. 21.).

1721. A piarista rend önálló magyar rendtartományt hozott létre.

x 1746. Méhes György (Visk) tanár, író († Kolozsvár, 1809. márc. 12.).

x 1796. Gévay Antal (Komárom) történész, könyvtáros († Bécs, 1845. jún. 9.).

x 1796 k. Szöllősy Ferenc, Kossuth elnöki titkára, emlékiratíró († Oravicabánya, 1854. márc. 31.).

1871. Konkoly-Thege Miklós magán csillagvizsgálót létesített ógyallai (Komárom vm.) birtokán.

JANUÁR

1. 1896. Az ország valamennyi templomában hálaadó istentiszteletet tartottak a millennium alkalmából.

2. † 1946. Pável Ágoston (Szombathely) néprajzkutató, nyelvész, múzeumigazgató (x Vashidegkút/Cankova, 1886. aug. 28.).

2. x 1846. Erkel Sándor (Pest) karnagy, zeneszerző († Békéscsaba, 1900. okt. 14.).

10. x 1921. Erdélyi Zsuzsanna (Komárom) néprajztudós, A Nemzet Művésze († Bp., 2015. febr. 13.).

14. x 1921. Kovács István (Székelykeresztúr) villamosmérnök, az 1956-os forradalom mártírja († Bp., 1957. okt. 31.).

15. x 1746. Mártonfi József (Csíkszentkirály) r. kat. püspök, egyházi író († Gyulafehérvár, 1815. márc. 3.).

18. x 1896. Breglovics Kálmán (Kisbacska) faragó, népi iparművész († Pölöske, 1971. máj. 29.).

27. x 1821. Teleki Sándor gróf (Kolozsvár) emlékiratíró, 48-as honvédtiszt († Nagybánya, 1892. ápr. 18.).

30. x 1621. II. Rákóczi György (Sárospatak) Erdély fejedelme (1648–1660) († Nagyvárad, 1660. jún. 7.).

x 1921. Együd Árpád (Perőcsény) folklorista († Kaposvár, 1983. aug. 17.).

FEBRUÁR

1596. „Véres farsang”: Bocskai István vezetésével az erdélyi nemesség vérbe fojtotta a családott közszekelyek felkelését.

1. 1946. Kikiáltották a köztársaságot, elnöke: Tildy Zoltán.

2. † 1871. Eötvös József báró (Pest) író, költő, politikus, akadémikus (x Buda, 1813. szept. 3.).

15. x 1921. Szabolcsi Gábor (Makó) irodalomtörténész, szerkesztő († Bp., 1989. jan. 18.).

20. x 1796. Mészáros Lázár (Baja) honvéd tábornok, miniszter († Eywood, Anglia, 1858. nov. 16.).

x 1821. Feszl Frigyes (Pest), a magyar romantikus építészet egyik legjelesebb mestere († Bp., 1884. júl. 25.).

x 1821. Ráth Károly (Buda) ügyvéd, jogász, az 1873-ban egyesített Budapest első főpolgármestere († Bp., 1897. júl. 30.).

21. x 1821. Storno Ferenc (Kismarton) festő, építész, műgyűjtő († Sopron, 1907. jan. 29.).

22. x 1796. Balogh János (Nagyendrőd) politikus, 48-as honvédtiszt († Érsekújvár, 1872. jan. 11.).

24. x 1921. Mocsár Gábor (Gut) író, újságíró († Debrecen, 1988. dec. 3.).

27. 1946. Budapesten aláírták a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezményt

MÁRCIUS

1721. BélMátyás megindította Pozsonyban a *Nova Posoniensia* c. latin nyelvű lapot (1722. szept. szűnt meg).

1. x 1896. Eskütt Lajos (Gölle) politikus, Nagyatádi Szabó István személyi titkára († Bp., 1957. máj. 18.).

7. x 1846. Pasteiner Gyula (Tata) művészettörténész, műkritikus († Bp., 1924. nov. 8.).

15. x 1821. Györgyi (Giergl) Alajos (Pest) festőművész († Pest, 1863. szept. 22.).

15. 1721. Koháry István vezetése alatt Pesten megkezdte működését egy huszonnégy tagú bizottság, melynek protestáns és katolikus tagjai voltak, vallási kérdések rendezése ügyében tanácskoztak.

17. x 1696. Batthyány Lajos gróf kancellár, az utolsó magyar származású nádor († Rahonc, 1765. okt. 26.).

18. † 1321. Csák Máté halála. Károly Róbert végleg megtörte az oligarchák uralmát.

x 1796. Karap Sándor (Hajdúböszörmény) mezőgazdász, bíró († Debrecen, 1863. okt. 9.).

26. 1921. IV. Károly Budapestre utazott, de Horthy Miklós kormányzó ellenkezésére távozni kényszerült.

28. x 1896. Id. Antall József (Oroszi) jogász, politikus, miniszter, a Független Kisgazdapárt alapító tagja (1931) († Bp., 1974. júl. 24.).

28. 1946. A csehszlovák Ideiglenes Nemzetgyűlés megszavazta az Elnöki Dekrétumokat (Beneš-dekrétumok), melyek így az ország jogrendjének részévé váltak.

29. x 1896. Trócsányi György (Sárospatak) könyvtáros, műfordító, társadalomtudós († Bp., 1973. júl. 5.).

ÁPRILIS

1. x 1821. Zwack József (Batelov, Cseho.) szeszgyáros, a Zwack márka megalapítója († Bp., 1915. febr. 20.).

11. 1896. Hajós Alfréd Athénban, az első újkori olimpiai játékokon aranyérmes szerzett 100 méteres, továbbá 1200 méteres gyorsúszásban.

14. 1921. Megalakult Bethlen István gróf kormánya (tízévnvi kormányzásának kezdete).

18. x 1921. Rábai Miklós (Békéscsaba) néptánc-koreográfus († Bp., 1974. aug. 18.).

21. x 1821. Ivánfi Ede (Somorja) történész, kegyesrendi tanár († Mosonmagyaróvár, 1900. jan. 28.).

23. † 1196. III. Béla (Székesfehérvár) magyar király (x Esztergom, 1148 k.).

26. x 1821. Szontagh Pál (Dobsina) rézhámortulajdonos, Gömör kiemelkedő politikusa († Bp., 1911. febr. 10.).

MÁJUS

2. 1896. Megnyílt a millenniumi országos kiállítás a Városligetben és átadták a földalatti vasutat.

6. x 1746. Szablik István (Szeged) piarista tanár, fizikus († Kalocsa, 1816. máj. 12.).

8. x 1896. Jakkel Sándor (Jászapáti) képfestő-mester, népművész († Jászapáti, 1977. dec. 23.).

15. x 1821. Zsigmondy Vilmos (Pozsony) bánya-mérnök, akadémikus, az artézi kutak magyarországi kialakítója és elterjesztője († Bp., 1888. dec. 21.).

19. x 1896. Várkonyi Nándor (Pécs) művelődés-és irodalomtörténész, könyvtáros († Pécs, 1975. márc. 11.).

20. x 1796. Lánghy István (Csáktornya) mezőgazdasági és természettudományi író († Pest, 1832. márc. 27.).

21. x 1796. Hodor Károly (Torda) birtokos, táblabíró, történész († Doboka, 1881. jún. 11.).

23. x 1796. Stingl Vince Ferenc (Sopron) keramikus, a herendi porcelángyár alapítója († 1850 k.).

25. 1571. Báthori Istvánt a török egyetértésével Erdély fejedelmévé választották.

29. x 1846. Apponyi Albert gróf (Bécs) politikus, miniszter († Genf, 1933. febr. 7.).

x 1921. Tóth Tibor (Pozsony) író, műfordító, irodalomszervező († Pozsony, 1964. máj. 31.).

JÚNIUS

2. x 1821. Gélich Richárd (Pozsony) honvéd tábornok, katonai szakíró († Bp., 1899. febr. 4.).

6. x 1621. Zrínyi Péter gróf (Verbovec, Horváto.) horvát bán († Bécsújhely, 1671. ápr. 10.).

6. 1446. Rákos mezején Hunyadi János erdélyi vajdát kormányzóvá választották (tisztségét 1453 januárjáig viselte).

7. x 1896. Nagy Imre (Kaposvár) közgazdász, politikus, miniszterelnök († Bp., 1958. jún. 16.).

16. † 1521. Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek, konstantinápolyi pátriárka, fő- is titkos kancellár (x Erdőd, 1420).

JÚLIUS

1. 1846. Megindult a lóvasút Pozsony és Szentgyörgy között.

2. 1271. V. István és II. Ottokár cseh király követei megkötötték a pozsonyi békét.

7. † 1871. Flór Ferenc (Pest) orvos, akadémikus (x Váradolaszi, 1809. okt. 10.).

20. x 1896. Bitay Árpád (Bp.) teológiai tanár, történész († Gyulafehérvár, 1937. nov. 30.).

25. x 1821. Ebenhöch Ferenc (Győr) r. kat. pap, helytörténész.

26. x 1721. Bruckenthal Sámuel (Újegyház), Erdély kormányzója, szász politikus († Nagyszeben, 1803. ápr. 9.).

30. x 1846. Paál László (Zám) festőművész († Charenton, Franciaó., 1879. márc. 4.).

AUGUSZTUS

1. x 1946. Megjelent a forint.

13. x 1846. Várossy Gyula (Zombor) kalocsai érsek (1905) († Kalocsa, 1910. okt. 28.).

13. x 1896. Csatkai Endre (Darufalva) művészettörténész, író, zenetörténész, múzeumigazgató, szakíró († Sopron, 1970. márc. 12.).

13. x 1896. Vámszer Géza (Nagyszeben) néprajzkutató, tanár († Kolozsvár, 1976. szept. 21.).

13. x 1921. Sarkadi Imre (Debrecen) író, újságíró († Bp., 1961. ápr. 12.).

16. x 1896. Koch Sándor (Kolozsvár) mineralógus, geológus († Szeged, 1983. máj. 5.).

17. x 1846. Toldy László (Pest) történész, tanácsbíró († Bp., 1919. márc. 24.).

18. x 1896. Laziczius Gyula (Újpest) nyelvész († Bp., 1957. aug. 4.).

26. † 1821. Wekerle Sándor (Bp.) politikus, az első polgári származású miniszterelnök (x Mór, 1848. nov. 14.).

28. x 1896. Márton Áron (Csíkszentdomokos), Erdély római katolikus püspöke († Gyulafehérvár, 1980. szept. 29.).

29. 1521. A török seregek bevették a magyar déli védelmi vonal legnagyobb erősségét, Nándorfehérvárt.

30. x 1846. Kresz Géza (Pest) orvos, a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület alapítója († Bp., 1901. ápr. 10.).

SZEPTEMBER

5. 1896. A millenniumi ünnepek keretében fölszentelték a helyreállított kassai Szent Erzsébet-székesegyházat 25 év restaurálás után.

6. x 1846. Nagy Sándor (Nagykerek) törvényszéki bíró, jogi és történeti szakíró († Nagyvárad, 1923. szept. 6.).

9. x 1896. Kozma István (Csíkszereda) altábornagy († Bp., 1951. okt. 2.).

14. x 1821. Szelestey László (Uraiújfalu) ügyvéd, költő († Bp., 1875. szept. 7.).

14. x 1846. Gaál Jenő (Pusztagerendás) közgazdász, tanár, politikus († Bp., 1934. máj. 19.).

16. x 1796. Érdy János (Szob) történész, régész († Pest, 1871. máj. 9.).

16. x 1921. Köpeczi Béla (Nagyenyed) történész, művelődéspolitikus, akadémikus ((† Bp., 2010. jan. 17.).

17. x 1846. Böhm Károly (Besztercebánya) filozófus, „a magyar filozófia megalapítója” († Kolozsvár, 1911. máj. 19.).

17. x 1896. Pátzay Pál (Kapuvár) szobrász, tanár († Bp., 1979. szept. 14.).

20. x 1746. Orczy József (Tarnaörs) főispán, költő, a fővárosi Orczy-kert létrehozója († Gyönös, 1804. dec. 14.).

24. † 1046. Szent Gellért (Buda), a Csanádi egyházmegye első püspöke (x Velence, Itália, 980. ápr. 23.).

28. 1396. Zsigmond a kereszties had élén a nikápolyi csatában vereséget szenvedett I. Bajazid szultántól.

31. † 1621. Bocatius János kassai főbíró és iskolaigazgató, költő (x 1549).

OKTÓBER

13. 1596. Eger eleste.

19. x 1921. Szikszay Jenő (Magyarpéterfalva) tanár, irodalomtörténész, a román hatóságok zaklatása elől a halálba menekült († Brassó, 1977. jún. 11.).

23. 1921. IV. Károly „*második királypuccsa*”, az ún. budaörsi csata.

28. x 1796. Bezerédj István (Szerdahely) politikus, kiváló szónok († Hidjapuszta [Szedres], 1856. márc. 6.).

28. 1596. Mezőkeresztesnél a török legyőzte a királyi és erdélyi csapatokat, melyeket Báthori Zsigmond irányított

NOVEMBER

1896. Károlyi Sándor gróf vezetésével megalakult a Magyar Gazdaszövetség.

6. 1921. A nemzetgyűlés törvénybe iktatta a Habsburg-ház trónfosztását.

10. x 1921. Takács Lajos (Várong) etnográfus, történész († Bp., 1985. febr. 7.).

14. 1871. I. Ferenc József Andrássy Gyula grófort nevezte ki az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminiszterévé (1871–1879).

17. x 1846. Vidor Pál (Osgyán) színész, énekes, színingazgató († Bp., 1906. dec. 1.).

24. x 1821. Joannovics György (Temesvár) kisebbségpolitikus, nyelvész († Bp., 1909. jan. 10.).

27. x 1921. Pilinszky János (Bp.) költő († Bp., 1981. máj. 27.).

30. x 1921. Antal Károly (Alsótold) helytörténész († Szécsény, 1989. jún. 18.).

DECEMBER

1871. Kihirdették az 1871: LXIII. tc.-et, amely lezárta az 1848-as jobbágyfelszabadítást és rendezte a függőben lévő ügyeket.

1. † 1771. Grassalkovich Antal gróf (Gödöllő) földbirtokos, kamaraelnök, koronaőr (x Ürmény, 1694. márc. 6.).

2. x 1796. Beöthy Ödön (Nagyvárad) politikus, 48-as kormánybiztos († Hamburg, Németo., 1854. dec. 7.).

5. x 1846. Fialowski Lajos (Borszewow, Galícia) botanikus, nyelvész († Bp., 1909. máj. 30.).

5. x 1921. Cziffra György (Bp.) zongoraművész († Londpot-sur-Orge, Franciaó., 1994. jan. 15.).

13. x 1896. Ádám Jenő (Szigetszentmiklós) zeneszerző, karnagy, zenetanár († Bp., 1982. máj. 15.).

14–16. 1921. Népszavazás Sopron és környékének hovatartozásáról.

18. x 1821. Simonyi Ernő (Zsámbokrét) történész, politikus (†Abbázia, 1882. márc. 28.).

20. x 1896. Radnai József (Bp.) festő († Bp., 1963. szept. 6.).

21. † 1921. Jendrassik Ernő (Bp.) orvos, akadémikus (x Kolozsvár, 1858. jún. 7.).

30. x 1796. Wesselényi Miklós báró (Zsibó) politikus († Pest, 1850. ápr. 21.).

30. x 1896. Erdélyi József (Újbátorpuszta) költő († Bp., 1978. okt. 4.).

31. 1621. Megkötötték a nikolsburgi békét: Bethlen Gábor lemondott a királyi címről, II. Ferdinánd átengedett az erdélyi fejedelemnek hét vármegyét (Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén).*

Összeállította: *Halász Péter*

* Az évfordulónaptár összeállításában közreműködtek: Balassa Zoltán, Debreczeni-Dropán Béla és Székely András Bertalan.

A Magyar Kultúra Napja

2021 – XXV. pályázat

Harminckét éve, 1989-től január 22-e A Magyar Kultúra Napja. 1823-ban ezen a napon fejlesztte be Kölcsey Ferenc nemzeti imánk, a *Himnusz* írását.

A Palóc Társaság tanulmányírói pályázatának célja a szülőföld iránti hűség erősítése, a magyarságtudat elmélyítése a felnövekvő magyar ifjúságban, az anyanyelvi képességek fejlesztése és magyar fiataljaink tehetségének kibontakoztatása.

Már 25. alkalommal hirdetjük meg pályázatunkat. Kérjük a Felvidéken, a Délvidéken, Erdélyben, a Kárpátalján, az Őrvidéken, Magyarországon vagyis az egész Kárpát-medencében és a nagyvilág szórványaiiban élő magyar fiataljainkat, hogy dolgozataikkal vegyenek részt a pályázaton, gondolataikkal járuljanak hozzá a 100 éves trianoni szétszakított-ság ellenére is élő nemzeti összetartozás eszméjének terjesztéséhez és megszilárdításához.

Tekintettel a 25. pályázati felhívásra, külön kérjük azokat a volt pályázóinkat, akik eddigi résztvevőként előkelő helyezést értek el dolgozataikkal, hogy ismételten kapcsolódjanak be a pályázatunkba! Érdeklődéssel és szeretettel várjuk írásukat ebben a két témában:

1. *Életutam – Mi történt velem, mióta az ÉLET iskoláját járom?*
2. *A múlt erős gyökér, jelen és jövő belőle él – Szabad gondolatok*

A huszonnégy év nyertes pályázóinak mostani munkáit külön csoportban értékeljük! Dolgozatukat terjedelmi korlátozás nélkül küldhetik címünkre! Az elején a tudnivalók 4. pontja szerinti adatok így legyenek feltüntetve: 25, Magyar Kultúra Napja 2021, a dolgozat-író neve, életkora, lakcíme, villámlevélcíme, távbeszélőszáma.

Az alábbi témák közül válogathatnak az I–II–III. korosztály pályázói:

1. *Akár a vadvirág, ott akarok nyílni, ahová tartozom*
– *Az otthon, az anyanyelv szeretete*
2. *Családi együttlét a vesztegzár idején*
– *Otthoni élményeim*
3. *Hősiesség és szolgálat*
– *Háborús emlékek családjunkban*
4. *Felejteni nem szabad!*
– *Család- és élettörténetek*
5. *A mesterség mestere környezetünkben*
– *Hagyományok, kihívások, szokások és lehetőségek*
6. *Akire büszkék lehetünk*
– *Neves magyarok (tudósok, művészek, sportolók, mesterek) példája*
7. *Megfogyva bár, de törve nem?*
– *A megmaradás viszontagságai kisebbségi létben*
8. *Száz éve elszakítva*
– *Mit üzen nekem, a ma gyermekének Trianon?*
9. *Együtt erő vagyunk, szertesztét gyöngeség*
– *Gondolataim nemzetünk jövőjéről*
10. *Nyelvi Trianon*
– *Idegen szavak és roncsolt magyar szavak a mai nyelvhasználatban*
11. *Himnusz-történetek*
– *A családi legendáriumban, környezetemben, saját életemben*

A pályázattal kapcsolatos tudnivalók:

I. *Részvevők:* a pályázaton az alap (általános) iskolák felső tagozatosai (I. korosztály: 10–14 évesek), a középiskolások (II. korosztály: 15–18 évesek), valamint felnőttek (III. korosztály) vehetnek részt kizárólag erre a pályázatra készített (tehát más felhívásra, pályázatra be nem adott), akár több dolgozattal is.

II. *Terjedelem* (kérjük betartását): az I. korosztályban a saját szövegű dolgozat legkevesebb egy gépelt oldaltól legtöbb 10 gépelt oldalig terjedhet (ami oldalanként kb. 50 sor, soronként 70 leütést jelent), a II. és a III. korosztályban a saját szövegű dolgozat legkevesebb három gépelt oldaltól legtöbb 25 oldalig terjedhet.

Fontos: a mellékletek (szövegek: adatok, adatközlők, irodalom stb. és rajzok, fényképek, fényképmásolatok) nem értendők a fenti terjedelemből!

III. *A dolgozatírók ügyeljenek a következőkre:*

1. A gépelés kizárólag 12 pontos, Times New Roman betűtípusú és másfeles sorközü legyen!

2. A pályamunkák elején fel kell tüntetni a pályázat évszámát így: A Magyar Kultúra Napja 2021; a dolgozatíró nevét; életkorát (hány éves a dolgozat írásakor?); korosztályát, amelybe életkora szerint tartozik (I., II. vagy III. korosztály); lakcímét az adott ország nyelvén (irányítószám, településnév, utcanév, házszám); villámlevélcímét (e-mail); a település nevét magyarul, ahol iskolába jár és/vagy ahol dolgozik; az iskola (általános és középiskola, főiskola, egyetem) nevét, amelynek diákja; a felkészítő tanár nevét, villámlevélcímét és távbeszélőszámát.

IV. A dolgozatokat a z.urban@palocarsasag.real-net.sk villámlevélcímre kérjük eljuttatni kizárólag egyszerű .doc formátumban.

V. *A dolgozatok beérkezési határideje:* 2020. december 18., péntek.

VI. *Az ünnepélyes redményhirdetés* (ha a vírushelyzet meg nem akadályozza!) Budapesten, 2021. január 24-én, vasárnap lesz a Duna Palotában székelő Magyarság Házában (V. ker., Zrínyi u. 5.), ahol a korosztályok megjelent helyezettei a leendő támogatóknak köszönhetően jutalomban részesülnek.

A színvonalas pályamunkák elkészítéséhez sok sikert kíván a

Palóc Társaság!

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot ..... példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

Cím: .....

Az előfizetés díja egy évre: 2520,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

Dátum: .....

.....
aláírás

*Oroszlánfejhez hasonló „természet játéka” a Macskalyuki-bányában
(Czikora Zsolt felvétele, Csongrády Béla cikkéhez)*

670 Ft

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA
EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

NÉPRAJZI MŰZEUM

MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ANYANYELVÁPOLÓK
SZÖVETSÉGE

A hajdúdorogi ünnepi kalács (Kissné Kovács Adrienne cikkéhez)